

**T.C.
TOKAT GAZİOSMANPAŞA ÜNİVERSİTESİ
LİSANSÜSTÜ EĞİTİM ENSTİTÜSÜ
TEMEL İSLAM BİLİMLERİ ANABİLİM DALI
İSLAM HUKUKU BİLİM DALI**

**ŞEYHÜLİSLAM EBÜSSUÛD EFENDİ’NİN FETVALARI
BAĞLAMINDA OSMANLI HUKUKUNDA YETİMLER**

YÜKSEK LİSANS TEZİ

Ercan YILMAZ

Danışman: Prof. Dr. Ahmet İNANIR

TOKAT-2024

ETİK SÖZLEŞME

Tokat Gaziosmanpaşa Üniversitesi Lisansüstü Eğitim Enstitüsü tez yazım kılavuzuna göre, Prof Dr. Ahmet İNANIR danışmanlığında hazırlamış olduğum “**Şeyhülislam Ebüssuûd Efendi’nin Fetvaları Bağlamında Osmanlı Hukukunda Yetimler**” adlı Yüksek Lisans tezinin bilimsel etik değerlere ve kurallara uygun, özgün bir çalışma olduğunu, aksinin tespit edilmesi halinde her türlü yasal yaptırımını kabul edeceğimi beyan ederim.

10/01/2025

Ercan YILMAZ

JÜRİ KABUL VE ONAY

Ercan YILMAZ tarafından hazırlanan “**Şeyhülislam Ebüssuûd Efendi’nin Fetvaları Bağlamında Osmanlı Hukukunda Yetimler**” adlı tez çalışmasının savunma sınavı (10/01/2025) tarihinde yapılmış olup aşağıda verilen Jüri tarafından Oy Birliği ile Tokat Gaziosmanpaşa Üniversitesi Lisansüstü Eğitim Enstitüsü Temel İslam Bilimleri Anabilim Dalı’nda Yüksek Lisans Tezi olarak kabul edilmiştir.

Jüri Üyeleri (Unvanı, Adı Soyadı)

İmzası

Üye (Başkan) : Prof. Dr. Ahmet İNANIR

Üye : Prof. Dr. Taha NAS

Üye : Dr. Öğr. Üyesi Abdullah ERDEM

ONAY

10/01/2025

Lisansüstü Eğitim Enstitüsü Müdürü

ÖNSÖZ

İnsan ölümlü bir varlıktır. Tabii ölümler dışında tarih boyunca savaşlar, salgın hastalıklar ve doğal afetler hiç eksik olmamıştır. Bu felaketlerin acı yüzü ise ebeveynlerinden birini ya da her ikisini kaybetmiş çocuklar olmuştur. Anne ve babasını ya da her ikisini de kaybetmiş kimseler için genel itibarıyla yetim ve öksüz ifadeleri kullanılmaktadır.

Yetimler, toplumun vicdan aynalarıdır. Cahiliye devrinde hor görülen yetim çocuklar, İslam'ın ismiyle müsemma selamet ve merhamet telkiniyle değer kazanmışlardır. Hz. Peygamber'in bizzat yetim oluşu hem kendisinin hem de tebliğini yaptığı yüce dinin en hassas noktası olmuştur. Kur'an-ı Kerim'de ve hadis-i şeriflerde yetimlere merhamet ve şefkatle yaklaşılması yönünde emir ve tavsiyeler verilmiştir. Bunlar tarihsel süreçte dezavantajlı gruplara yönelik yapılacak hayır faaliyetlerini teşvik etmiştir.

İslam medeniyeti, dini öğretileri ve hukuk sistemiyle müstakil bir “yetim hukuku” geliştirmiştir. Bunda İslam'ın ilk dönemlerinden bu yana konu hakkında sergilenen yaklaşımın önemi büyüktür. Müslüman toplum sürekli olarak yetimlerle alakalı mevzularda fukahâdan fetva sormuşlardır. 16. yüzyılın ileri gelen âlimlerinden biri olan Şeyhülislam Ebüssuûd Efendi de bunlardan biridir.

Ebüssuûd Efendi'nin fetvaları mecmualar halinde derlenmiş kendisinden sonra gelenler için önemli bir kaynak olmuştur. Bu çalışmada ise yetimlerle alakalı fetvalar tasnif edilerek açıklanmış ve değerlendirmeye tâbi tutulmuştur. Böylece hem devrin yetimlere yönelik yaklaşımları tespit edilmiş hem de Osmanlı hukuk sisteminin bu konudaki hassasiyeti tespit edilmeye çalışılmıştır.

Birinci bölümde yetim kavramı incelenmiştir. Yetimlerle alakalı ayet ve hadisler de değerlendirilerek fıkıh literatüründe yetimlerle ilgili hükümlere yer verilmiştir. Yetimlerle ilgili yapılan faaliyetler ve kurumlar değerlendirilmiştir. Ayrıca araştırmaya tabi tutulacak fetvaların sahibi olan Ebüssuûd Efendi'nin hayatı hakkında özet bilgiler verilmiştir. İkinci bölümde ise Ebüssuûd Efendi'nin yetimlerle ilgili vermiş oldukları fetvalar hukuki açıdan değerlendirilerek devlet ve toplum yapısı bakımından bazı tespitler yapılmaya çalışılmıştır.

Bu çalışmanın teşekkülünde ilmi birikimiyle yardımlarını esirgemeyen kıymetli danışman hocam Prof. Dr. Ahmet İNANIR'a, Doç. Dr. Hilal ÖZAY'a, Dr. Öğr Üyesi Muharrem YILMAZ'a jüride bulunan kıymetli hocalarıma, yine çalışma esnasında bilgilerinden istifade ettiğim kıymetli arkadaşlarım Nesim ÇELİK ve Yasin TAŞKIN'a ayrıca

bu süreçte maddi ve manevi desteklerini üzerimden eksik etmeyen kıymetli eşim Hatice YILMAZ'a ilim yolunda beni daima destekleyen aileme teşekkürlerimi sunuyorum.

ÖZET

ŞEYHÜLİSLAM EBÜSSUÛD EFENDİ'NİN FETVALARI BAĞLAMINDA OSMANLI HUKUKUNDA YETİMLER

Yılmaz, Ercan

Yüksek Lisans, Temel İslam Bilimleri Ana Bilim Dalı

Tez Danışmanı: Prof. Dr. Ahmet İNANIR

Ocak 2025, ix+71 sayfa

Ebüssuûd Efendi, yaşadığı dönemin ileri gelen fakihlerinden birisi olarak öne çıkmıştır. İfa ettiği görevleri esnasında tatbik ettiği uygulamalar, verdiği hükümler ve ürettiği eserler kendisinden sonra gelen ilmiye mensupları için yol gösterici nitelikte olmuştur. Birçok hususta fetvaları bulunan Ebüssuûd Efendi'nin, yetim konusu ile alakalı 43 adet fetvası tespit edilmiştir. Bu çalışmada söz konusu fetvalar tasnif edilerek değerlendirilecektir.

Çalışma giriş, iki bölüm ve sonuçtan oluşmuştur. İlk bölümde yetim konusu birçok yönden değerlendirmeye tabi tutulmuştur. Öncelikle yetim kelimesinin lügat ve ıstılah manaları hakkında bilgi verilmiş akabinde ise Kur'an-ı Kerim'de ve hadislerde nasıl işlendiği, tarihsel süreçte yetimlerle alakalı yapılmış kamusal çalışmalara değinilmiştir. Ayrıca İslam hukukundaki yeri hakkında bilgiler verilmiştir. Ardından Ebüssuûd Efendi'nin yetim konusunda vermiş olduğu fetvalar içerik yönüyle yetim malı, yetim nafakası, yetim hakkı, velâyet ve vesayet başlıkları altında değerlendirilmiştir. Yetim malı ile alakalı fetvalarda yetim malının korunması, işletilmesi, kiralanması ve ortaklarıyla olan sınırlılıkları hakkında hükümler bulunmuştur. Daha sonraki kısımda yetimlerin nafakasının temini, kan bağı ve nikâh akdi ile doğan nafaka hakkı, asabe bağı ve nafaka yükümlülüğü olan yetim yakınları ile alakalı hükümlere yer verilmiştir. Velâyet ve vesayet bahsinin işlendiği fetvalarda veli ve vasîlerin sorumlulukları, yetki sınırlılıkları, kadı ve hâkimlerin bu husustaki tayin ve yaptırımları, veli ve vasî olacak kimselerin hakları vb. konulara değinilmiştir. Son kısımda ise yetimlerin haklarının korunması, yaşam hüviyetinin garanti altına alınması, eğitim, bakım vb. gereksinimlerinin temini gibi hususlar işlenmiştir.

Anahtar Kelimeler: İslam Hukuku, Fetva, Yetim, Osmanlı Devleti, Ebüssuûd Efendi.

ABSTRACT

ORPHAN IN OTTOMAN LAW IN THE CONTEXT OF THE FATWAS OF ŞEYHÜLİSLAM EBÜSSUÛD EFENDİ

Yılmaz, Ercan

Master's Thesis, Science of Fundamental İslamic Main Scientific Department

Advisor: Prof. Dr. Ahmet İNANIR

January 2025, ix + 71 pages

Ebüssuûd Efendi stood out as one of the leading jurists of the period in which he lived. The practices he implemented, the rulings he issued and the works he produced during his duties were instructive for the scholars who came after him. Ebüssuûd Efendi, who issued fatwas on many issues, has identified 43 fatwas related to the issue of orphans. In this study, these fatwas will be classified and evaluated.

The study consists of an introduction, two sections and a conclusion. The issue of orphans was evaluated from many perspectives in the first section. First, information was given about the literal and terminological meanings of the word orphan, then how it was processed in the Quran and hadiths, and public works related to orphans throughout history were mentioned. In addition, information was given about its place in Islamic law. Then, the fatwas issued by Ebüssuûd Efendi on the issue of orphans were evaluated under the titles of orphan property, orphan maintenance, orphan rights, guardianship and tutelage in terms of content. In the fatwas related to orphans' property, there are provisions regarding the protection, management, rental and limitations of orphans' property with their partners. In the next section, there are provisions regarding the provision of alimony for orphans, the right to alimony arising from blood ties and marriage contracts, the ties of asaba and the relatives of orphans who have alimony obligations. In the fatwas where the subject of guardianship and tutelage is discussed, the responsibilities of guardians and guardians, their limitations of authority, the appointment and sanctions of judges in this regard, the rights of those who will be guardians, etc. are mentioned. In the last section, issues such as the protection of orphans' rights, the guarantee of their living conditions, the provision of their needs such as education, care, etc. are discussed.

Keywords: İslamic Law, Fatwa, Orphanhood, Ottoman State, Ebüssuûd Efendi.

İÇİNDEKİLER

	Sayfa
ETİK SÖZLEŞME	i
JÜRİ KABUL VE ONAY	ii
ÖNSÖZ	iii
ÖZET	v
ABSTRACT	vi
KISALTMALAR	ix
GİRİŞ	1
ÇALIŞMANIN KONUSU VE SINIRLARI	4
ÇALIŞMANIN AMACI VE ÖNEMİ	4
ÇALIŞMANIN KAYNAKLARI	5
BÖLÜM 1: KAVRAMSAL ÇERÇEVE	7
1.1. Yetim Kavramı	7
1.2. Kur'an-ı Kerim'de Yetimlik	8
1.3. Hadislerde Yetimlik	14
1.3.1. Yetimlerin Nasıl Yetiştirilmesi Gerektiğine Dair Hadisler	16
1.3.2. Yetimlere Sevgi, Şefkat ve Merhametle Muamele Edilmesi Gerektiğine Dair Hadisler	18
1.3.3. Yetimlerin Nafakalarının Temin Edilmesi ve Kalacak Yer Sağlanması Gerektiğine Dair Hadisler	19
1.3.4. Yetimlerin Mallarının Korunması Gerektiğine Dair Hadisler	19
1.4. Yetimliğin İslam Fıkhdaki Yeri	21
1.4.1. Yetimin Velâyetiyle Alakalı Hükümler	22
1.4.2. Yetimin Vesayetiyle Alakalı Hükümler	25
1.5. Osmanlı Devleti'nde Hukuki Bir Kurum Olarak İfta Makamı	27
1.6. Bir Hukuk Adamı Olarak Ebusuud Efendi	29
BÖLÜM 2: EBÜSSUÛD EFENDİ'NİN YETİMLERLE İLGİLİ FETVALARI	42
2.1. Yetimlerin Mallarıyla İlgili Fetvalar	43
2.2. Yetimin Nafakasıyla İlgili Fetvalar	52
2.3. Yetimin Velâyeti ve Vesayeti Meselesi Üzerine Fetvalar	57
2.4. Yetim Hakkıyla İlgili Fetvaları	59
SONUÇ VE DEĞERLENDİRME	62
KAYNAKÇA	64
ÖZGEÇMİŞ	73

KISALTMALAR

age.	Adı Geçen Eser
agm.	Adı Geçen Makale
b.	Bin
TDV	Türkiye Diyanet Vakfı
C.	Cilt
S.	Sayı
Haz.	Hazırlayan
H.	Hazreti
Çev.	Çeviren
Der.	Derleyen
ra.	Radiyallahuanh
s.	Sayfa
sav.	Sallallahualeyhivesellem
TC	Türkiye Cumhuriyeti

GİRİŞ

İnsan, yaradılışının gereği olarak korunmaya muhtaç bir halde dünyaya gelir ve uzun süre bu şekilde yaşamını sürdürür. Anne ve baba fitraten çocuğu koruma görevini üstlenmektedir. Çocuğun zihnen ve bedenen sağlıklı yetişebilmesi için Allah, anne ve babayla çocuk arasında ulvi bir bağ oluşturmuştur. Bu bağın en önemli bileşenleri ise sevgi, güven ve şefkat duygularıdır. Sevgi ve şefkatle büyüyen bir çocuk ileriki yaşlarda toplumsal düzenin sağlıklı bir parçası olacak ve duygudaşlık kabiliyeti yüksek bir birey haline gelecektir. Buradan hareketle anne ve baba eksikliği bireylerde yeri doldurulamaz eksiklikleri de beraberinde getirebilmektedir.

Babasız büyüyen bir çocuk her ne kadar varlıklı bir ortamda büyüse de baba eksikliğini yaşamının tüm evresinde hissedebilmektedir. Hatta bu eksiklik bireyin ileride çocuklarıyla bile ilişkisini etkilemektedir. Aynı durum annesiz yetişen çocuklar için de geçerlidir. Hatta annesizlik babasızlığa göre bireyde daha büyük travmalara ve duygu eksikliklerine yol açabilmektedir. Bu yüzden çocuğun sağlıklı bir birey olarak yetişmesinde anne ve babanın yeri tartışılmaz bir gerçektir. Bu gerçek, yetimlerin sorunlarının çözümünde bütün toplumun duyarlı olmasını, herkesin kendisine göre mutlaka birtakım sorumluluklarının bulunduğunu gösterir.¹

Çocukluk dönemi fiziksel büyümenin yanı sıra kişiliğin oluşmaya başladığı psikolojik gelişimin yaşandığı hassas bir süreçtir. Bu dönemde çocuğun içinde bulunduğu durum ve koşullar muhakkak ileriki yaşamında tesirini göstermektedir. Savaşlar, doğal afetler, salgın hastalıklar ve iç savaş gibi olumsuz gelişmeler çocuk üzerinde ağır tesirlere yol açmakta ve psikolojik travmalara neden olmaktadır. Böyle olumsuzlukların yaşandığı süreçte aile fertlerini kaybeden çocuklarda yalnızlık duygusundan kaynaklı ruhsal çöküntüler olağan hale gelmektedir.

Günümüzde 7,7 milyar insan yaşamaktadır. Bu nüfusun 2,2 milyarlık kısmını çocuk nüfusu oluşturmaktadır. UNICEF'in 2021 yılında yayımladığı rapora göre savaşlar, salgın hastalıklar, doğal afetler gibi çeşitli sebepler yüzünden anne veya babadan birini veya her ikisini de kaybetmiş 0-18 yaş arası 140 milyon civarında çocuğun olduğu düşünülmektedir. Buna göre günde 10 bin çocuk yetim kalmaktadır. Bu çocuklardan 61 milyonu Asya, 52 milyonu Afrika, 10 milyonu Latin Amerika, 7,3 milyonu ise Doğu Avrupa ile Orta Asya'da yaşamaktadır. Ayrıca raporda yaklaşık 15,1 milyon çocuğun hem annesini hem de babasını kaybetmiş olduğu

¹ Cemal Ağırman, "Fert ve Toplumun Yetim ve Öksüzlere Karşı Sorumlulukları", *Dinbilimleri Akademik Araştırma Dergisi* 7/2 (2007), 10.

bilgisi yer almaktadır.² Az gelişmiş ülkelerde çocuklara ait sorunlar daha fazla olmakla beraber gelişmiş ve gelişmekte olan ülkelerde de ruhsal sorunlar göze çarpmaktadır. Buralarda yaşayan çocuklar ağırlıklı olarak genellikle anne-baba sevgisinden mahrum bırakıldıkları için sorunlar yaşamaktadır.

Korunmaya muhtaç çocukların bakımı tarih boyunca her medeniyet ve toplumun öncelikleri arasında yer almıştır. Çünkü yukarıda zikredilen sorunlar tarihsel süreçte birçok kez gerçekleşmiş ve bu felaketlerde çok sayıda çocuk yakınlarını kaybetmiştir. Korunmaya muhtaç çocukların bakımı ve ihtiyaçlarının temin edilmesi görevi çoğunlukla gönüllüler tarafından karşılanmıştır. Avrupa’da da kilisenin öncülüğünde çok sayıda yetimhane kurulmuştur.

Hız. Peygamber, kendisi de bir yetim olması hasebiyle bu hususta merhamet ve şefkat dolu yaklaşıma öncülük etmiştir. Müslümanlar Asr-ı Saadet’ten günümüze bu ilkelerle hareket etmeye gayret göstermiştir. Bir taraftan yakın aile bireyleri tarafından yetimlerin himaye edilmesi için teşvik edilirken diğer taraftan devlete de sahipsiz yetim çocukların gerekli hallerde devlet himayesi altına alınması yükümlülüğü verilmiştir.³

Hulefâ-ı Râşidin döneminde yetim çocukların hukuki güvence altına alınması için çalışmalar yapılmıştır. Ayrıca bu hususta mali düzenlemeler gerçekleştirilmiştir. Bilhassa Hız. Ömer (644) (ra), döneminde önemli adımlar atılmıştır. Kimsesiz buluntu (lakât) çocuklar için beytü’l-maldan nafaka tahsis edilmiştir. Ayrıca çocuk için iâşe ayarlanıp, her ay velisine teslim edilmiştir. Her yıl düzenli bir şekilde bu tahsisat artırılmıştır.⁴

Emevi halifelerinden Ömer b. Abdülaziz (720) (ra), döneminde yetim çocuklar konusunda oldukça hassas bir yaklaşım sergilenmiştir. Bu dönemde ağırlıklı olarak yetimlerin eğitimi ve hukuki güvenceleri noktasında adımlar atılmıştır. Kadıların yetimlere yönelik yetkileri artırılmış ve birinci dereceden sorumlu olarak yetkilendirilmişlerdir. Bilhassa bölgedeki yetimlerin kaydının tutulup mallarının güvence altına alınmasında hassasiyet gösterilmiştir.⁵

Abbasi halifesi Ebu Cafer el-Mansur (754-775), yetimlerin barınması için hususi evler inşa ettirmiştir. Muhammed el-Mehdi (775-785) ise yetimlere ve diğer dezavantajlı gruplara

² United Nation International Children’s Emergency Fund (UNICEF), “Protecting child rights in a time of crises”, *Annual Report 2021*, <https://www.unicefturk.org/yazi/faaliyet-raporlari>, 2021.

³ Ebû’l-Abbas Ahmet b. Yahyâ b. Câbir Belâzurî, *Fütûhu’l-Büldân*, çev. Mustafa Fayda, (İstanbul: Siyer Yayınları, 2013), 524. Ayrıca bkz. “Devlet başkanı, velisi olmayanın velisidir.” Ebû’l-Hasan Nureddin Ali b. Ebî Bekr b. Süleyman Heysemî, *Mecmeu’z-Zevâid ve Menbau’l-Fevâid*, (İstanbul: Ocak Yayınları, 2011), 490.

⁴ Belâzurî, age., s. 517.

⁵ Yılmaz Çelik, “Emevî Halifesi Ömer b. Abdülazîz’in Sosyal Hizmet Uygulamaları”, *Dergiabant* 7/14 (2019), 626-627.

devlet hazinesinden maaş bağlamıştır. Bir diğer Abbasi halifesi Müstansır-Billâh döneminde ise kendisi tarafından Bağdat'ta inşa ettirdiği Müstansırıyye Medresesi bünyesinde yetim çocuklar için bir mektep yapılmıştır.⁶ Bilhassa Selçuklular devrinde ekonomik canlılığın getirdiği toplumsal refah ortamı eğitim, sağlık ve kültürel sahada birçok gelişmenin önünü açmıştır. Bu dönemde yetimlere hizmet veren çok sayıda “eytamhane” adı verilen müesseseler kurulmuştur. Aynı hizmetler Eyyubi ve Memlukler tarafından da sunulmuş, İlhanlılar döneminde de bu hizmetler aynı şekilde devam etmiştir⁷. Bilhassa İlhanlı hükümdarlarından Gazan Mahmut Han döneminde kimsesiz ve suça yönelen çocuklar için çok sayıda müesseseler açılmıştır. Bunlardan Şenb-i Gazan Külliyesi Yetimhanesi ile Rab-i Reşidi Külliyesi Yetimhanesi en bilinenleridir. Adı geçen yetimhanelerde toplam 110 yetim çocuğun yiyecek ve barınma ihtiyacının karşılanması yanı sıra Kur'an okuma ve yazma eğitimi de verilmiştir.⁸

Osmanlılar döneminde yetimlerle alakalı faaliyetlerin daha sistematik bir şekilde icra edildiği görülmektedir. Nitekim bu konulara dair çok sayıda mahkeme kayıtları günümüze kadar ulaşmıştır. Bir vakıf medeniyeti olarak kabul edilen Osmanlı Devleti'nde bazı vakıfların faaliyetleri arasında öksüz, yetim ve kimsesizlerin korunup yetiştirme ve terbiyesine yönelik çalışmalar yer almıştır. Fatih Sultan Mehmet, kurduğu Ayasofya vakfiyesinde yetimlerle beraber muhtaç çocukların eğitimi için Darü't-tâlim'i açmıştır. Vakfiyede geçen “*Eytâm bulunur ise talim-i eytâm, bulunmaz ise etfâl-i fukarâyı müslimîne talimi ikdâm eyleyip...*” cümlesi vakfın amaç ve faaliyetlerini özetler niteliktedir.⁹ Klasik dönemde vakıflar ve kadılar üzerinden yürütülen yetimlerin bakımı ve yetiştirilmesi faaliyetleri Osmanlı'nın son dönemlerinde müstakil kurumlar şeklinde teşekkül etmiştir. Son dönemde çok sayıda ıslahhane kurulmuş ve Dârüşşafaka, Cemiyet-i İmdâdiye, Esirgeme Derneği, Dârü'l-Hayr-i Âlî, Himâye-i Etfâl Cemiyeti, Dârüleytâmlar ve Leylî Eytâm İbtidâî Mektebi gibi yalnızca yetim çocuklara hizmet veren kurumlar tesis edilmiştir.¹⁰ Günümüzde ise Aile ve Sosyal Politikalar bakanlığı bünyesinde Çocuk Esirgeme Kurumu ve Sevgi Evleri adı altında yetim çocuklar için faaliyet gösterilmektedir.

⁶ Ebû'l-Fidâ İsmail İbn Kesîr, *el-Bidâye ve'n-Nihâye*, çev. Mehmet Keskin, (İstanbul: Çağrı Yayınları, 1995), 14/274-275.

⁷ Abdüsselam Arı, “Yetim”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2013), 43/501.

⁸ Şule Bakkal, *Yetimin ve Yetimliğin Öyküsü Paralelinde Yetimhane Yapılarının Mimari Gelişimine Kronolojik Bir Bakış*, (İstanbul: Mimar Sinan Güzel Sanatlar Üniversitesi Fen Bilimleri Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, 2021), 10.

⁹ Nesimi Yazıcı, “Osmanlılarda Yetimlerin Korunması Üzerine Bir Değerlendirme”, *AÜİFD* 48/1 (2007), 16.

¹⁰ Abdullah Karatay, “Türkiye’de Koruyucu Aile: Kökenleri, Gelişimi ve Bugünü”, *Üsküdar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi* 5 (2017), 393-394.

ÇALIŞMANIN KONUSU VE SINIRLARI

Klasik fıkıh kitaplarında yetimlerle ilgili meseleler ayrıntılı bir şekilde yer almaktadır. 16. asır Osmanlı toplumunda yetimlerin korunup gözetilmesine büyük önem verilmiş onların ihtiyaçlarının temini hususunda özen gösterilmiştir. Yetimlerle alakalı meselelerde meşihat makamına müracaat edilerek dini ve hukuki durumu öğrenilmeye gayret edilmiştir. Bu yüzden fetva mecmualarında Osmanlı şeyhülislamalarına ait yetimlerle alakalı çok sayıda fetva vardır. İlgili fetvalar arasında 16. yüzyılın meşhur şeyhülislamlarından Ebüssuûd Efendi'nin fetvaları önemli bir yer tutar. Bu çalışmada Ebüssuûd Efendi'nin yetimlerle ilgili vermiş olduğu fetvalar tespit edilerek değerlendirilmeye çalışılmıştır. Bu çerçevede 43 adet fetva tespit edilmiş ve bunlar üzerinden dönemin yetimlerle ilgili hukuki durumu ve toplum yapısı anlaşılmaya çalışılmıştır.

ÇALIŞMANIN AMACI VE ÖNEMİ

İslam peygamberinin doğumundan kısa bir süre önce babasının vefat etmesi ve erken yaşta annesini de kaybetmesi nedeniyle yetimlik hali O'nun yaşam sergüzeştinde önemli bir yer tutmuştur. Her ne kadar kendisi Mekke'nin seçkin zümresinden bir aileye mensup olsa da anne özlemine ve baba eksikliğini her daim hissetmiştir. Çocukluk yılları himayeye muhtaç ve zorluk içerisinde geçmiştir.¹¹ O'nun bu özel hususiyeti nedeniyle Kur'an ve sünnet yetimin korunması ve kollarını titizlikle vurgulamış, kefaleti, malının ihsan üzere değerlendirilmesi, ona şefkat ve merhametle yaklaşılmasını emretmiştir.¹²

İslam hukuku yalnızca yetimlerin hak ve mükellefiyetleriyle ilgilenmemiştir. Aynı zamanda yetimliğin sınırlarını da belirlemiştir. Şer'i hükümlere göre; bir kişi bülûğ çağına erişip rüşünü ispat ettikten sonra mülkiyet hakkını elde ettiği takdirde yetimlik vasıflarını yitirmektedir.¹³

Bu araştırmada esas noktayı yetimlerin İslam hukukundaki haklarıyla diğer kimselerin onlara karşı yükümlülükleri ele alınmıştır. Fakat konu geniş kapsamlı olması nedeniyle yalnızca Ebüssuûd Efendi'nin bu husustaki fetvaları dikkate alınmıştır. Böylece 16. yüzyılda Osmanlı hukuk sisteminin yetimlerin haklarına yaklaşımı değerlendirmeye tabi tutulmuştur. Bu sayede yetimler konusunun eksik kalan parçalarının tamamlanması adına literatüre mütevazı bir katkıda bulunulmaya çalışılmıştır.

¹¹ Bedr Nâsır, *El-Yetimu fil-Kur'âni'l-Kerim*, (Riyad: İmâm Muhammed b. Suûd İslâm Üniversitesi Yayınları, 2010), 33.

¹² Mehmet Naim Boz, "Kur'an ve Hadis Ekseninde Yetime Bakış", *Dini Araştırmalar* 23/57 (2020), 237.

¹³ Ebu'l-Alâ Mevdûdî, *Tefhimu'l-Kur'ân*, 1/293.

ÇALIŞMANIN KAYNAKLARI

Ebüssuûd Efendi, birçok hususta fetvalar vermiş ve bunların önemli bir kısmı günümüze kadar ulaşmıştır. Yetimlerle alakalı fetvalar yazma eser kütüphanelerinde yer almaktadır. Fetvaların orijinal nüshaları da yine adı geçen kütüphanelerde bulunmaktadır.

Çalışmada istifade edilen otantik nüshalardan biri İstanbul Müftülüğü Kütüphanesinde yer alan “Mecmûatü’l-Fetâvâ” adlı 187 numaralı Velî b. Yusuf derlemesi olan koleksiyondur. Diğer fetvalara ise Süleymaniye Kütüphanesi’nde bulunan Fetâvâ-yı Ebussuûd el-Îmadî 241 numaralı İsmihan Sultan ve Mecmûa-ı Münşeat ise 3406 numaralı Esad Efendi Koleksiyonu’nda bulunmaktadır.

Ebüssuûd Efendi’nin hayatı ve fetvaları ile alakalı pek çok araştırma yapılmıştır. Bunlardan en bilinenleri Ahmet Akgündüz, Ertuğrul Düzdağ, Pehlül Düzenli, Abdullah Demir, Yılmaz Fidan ve Hilal Özay gibi araştırmacıların çalışmaları olmuştur. Ahmet Akgündüz, Ma’rûzât’ta yer alan fetvaları latinize etmiştir.¹⁴ Ertuğrul Düzdağ, Çorlulu Sinan b. Ramazan’a ait iki adet derlemeyi neşretmiştir.¹⁵ Şeyhülislam Ebüssuud Efendi’nin Fetvaları Işığında 16. Asır Türk adlı eserinde ise 1001 adet fetvayı transkribe ederek araştırmacıların istifadesine sunmuştur. Abdullah Demir, Ebüssuûd Efendi’nin hukukçu yönünü ele alan bir doktora tezi yazmış ve aynı çalışmayı daha sonra kitaplaştırmıştır.¹⁶ Osmanlı Devleti’nin hukuk, ahlak ve düşünce hayatını ele alarak Ebüssuûd Efendi’yi değerlendirmeye tabi tutan Pehlül Düzenli ise “Şeyhülislam Ebüssuûd Efendi ve Fetvaları” adlı eserinde birçok fetvaya yer vermiştir.

Bu çalışmalar geniş kapsamlı olup belli bir konu üzerine bina edilmemiştir. Bu çalışma da yalnızca Ebüssuûd Efendi’nin yetimlerle ilgili fetvaları değerlendirmeye tabi tutulacaktır. 16. yüzyılda devletin en yüksek meşihat organında yetimlik gibi sosyal bir olguya yönelik ne türlü bir yaklaşım olduğu da Ebüssuûd Efendi’nin perspektifinden açığa çıkarılacaktır.

¹⁴ Ahmet Akgündüz, *Şeyhü’l-İslâm Ebüssu’ûd Efendi Fetvâları*, (İstanbul: OSAV, 2018).

¹⁵ Ertuğrul Düzdağ, *Kanunî Devri Şeyhülislâmı Ebussuud Efendi Fetvaları*, (İstanbul: Kapı Yayınları, 2012).

¹⁶ Abdullah Demir, *Şeyhülislam Ebussuud Efendi Devlet-i Aliyye’nin Büyük Hukukçusu*, (İstanbul: Ötüken Yayınları, 2006).

BÖLÜM 1: KAVRAMSAL ÇERÇEVE

1.1. Yetim Kavramı

“Yetim” kelimesi Arapça kökenli, tekil bir kelime olup “tek ve yalnız kalmak” manalarına gelmektedir. Çoğulu “eytam, yetâmâ ve yetemeh” şeklinde telaffuz edilmektedir.¹⁷ Ebû Hayyan’a göre, yetâmâ feâlâ vezninde olup gayr-i munsarif ve gayr-i kıyasî (vezni ve ölçüsü olmayan) bir çoğuldur.¹⁸ Kelime köken olarak “yütm” den türemiş olup sıfat niteliği taşımaktadır. Köken manasından hareketle yalnız kalmış, tek ve eşi olmayan her şey için bu ifade kullanılabilir. Hatta bununla alakalı “dürr-i yetim” şeklinde bir deyim türetilmiştir. Bilhassa inci gibi nadir mücevherat için “dürr-i yetim” ifadesi bu manasıyla sıklıkla tercih edilmiştir.¹⁹ Tek beyitli şiirler için de “beyt-i yetim” tabiri kullanılmaktadır.²⁰

Bu sözcüğün ıstılah manası fikhî karşılığı esas alınarak belirlenmiştir. Fıkhi olarak yetim, henüz bulûğ çağına ermeden babası ölen çocuklar için kullanılmıştır.²¹ Her ne kadar sözlükte babasını kaybetmiş büyük küçük herkes için yetim ifadesi kullanılmış olsa da fıkhîta bu durum bulûğ çağıyla sınırlandırılmıştır. Bunun için de Enam suresinin 152. ayeti delil olarak gösterilmiştir.²² Ayrıca bir hadiste bulûğ çağından sonra yetimliğin kalkacağı belirtilmiştir.²³ Arapçada annesini kaybeden çocuklar için “aciyy” ifadesi kullanılmaktadır. Aynı şekilde hem annesini hem de babasını kaybeden çocuklar için ise “latîm” kelimesi tercih edilmektedir. Oysaki günümüzde yetim sözcüğü bunların her ikisini de karşılamaktadır.²⁴ İbn-i Faris’e göre ise yalnız kalan herkes için yetim ifadesi kullanılabilir.²⁵ Buradan hareketle yetim sözcüğünün hem sözlükte hem de ıstılahta tercih edilen manalarının genel itibarıyla benzer oldukları görülmektedir.

Arapçada yetim kelimesiyle yakın anlamlı sözcükler de bulunmaktadır. Bunlar her ne kadar yetim sözcüğünün terim karşılığını ifade etmese de muhteva yönünden birbirine oldukça

¹⁷ İbn Manzûr, *Lisanu'l-Arab*, (1410/1990), “Ytm”, 12/645.

¹⁸ Muhammed b. Yûsuf b. Alî b. Yûsuf Hayyân el-Endelûsî, *el-Bahrü'l-Muhît*, (Beyrut: Dârü'l-Kütübî'l-İlmiyye, 1993), 448.

¹⁹ Ağırman, “Fert ve Toplumun Yetim ve Öksüzlere Karşı Sorumlulukları”, 10.

²⁰ Arı, “Yetim”, 43/501.

²¹ Arı, “Yetim”, 43/501.

²² Söz konusu ayette şu ifadeler yer almaktadır: “Rüşdüne erişinceye kadar yetimin malına, onun iyiliğine olmadıkça el sürmeyin. Ölçü ve tartıyı adaletle yapın. Biz herkese ancak gücünün yettiği kadarını yükleriz. Söz söylediğiniz zaman, yakınlarınız hakkında bile olsa, adaletli olun. Allah’a verdiğiniz sözü eksiksiz yerine getirin. İşte düşünüp öğüt alınız diye Allah size bunları emretti.” Bkz. Enam, 6/152.

²³ Ebû Dâvud, “Vesâyâ”, *es-Sünen*, 2873.

²⁴ Abdullah b. Nâsır b. Abdullah es-Sedhân, *Ri'âyetü'l-eytâm fi'l-memleketi'l-'Arabiyyeti's-Su'ûdiyye*, (Riyad: 1419/1999), 50.

²⁵ İbn Faris, *Mu'cemu Makâyisi'l-Luga*, thk. Abdüsselâm Muhammed Hârûn (Beyrut: Dâru'l-Cîl, 1999), 119.

yakın manalar içermektedirler. Söz konusu kelimelerden ilki “lakît” ya da çoğul haliyle “lukata”dır. Sözlükte annesinin yola bıraktığı (yitik) çocuklar için kullanılmaktadır. İstilah yönünden manası ise fakirlik korkusundan veya zina ithamından sakınmak gayesiyle ailesinin tek başına terk ettiği çocuğa denir. Bakıcısı olmayan her çocuk, deli ve kayıp kişi bu hükme girer.²⁶ Fıkıhta bu durumda olan çocuklar yetimle aynı değerlendirmeye tabi tutulmaktadır. Yetimler için ne yapılması gerekiyorsa lakît çocuklar için de aynısının yapılması gerekmektedir. Nitekim lakît çocuklar da tıpkı yetimler gibi bakıma ve denetime muhtaç kimselerdir. Onlarında sevgi, şefkat ve merhamete ihtiyaçları vardır.²⁷

Tıpkı lakît gibi rabib kelimesi de yetim sözcüğüne yakın bir mana içermektedir. Bir kişinin eşinin, daha önceki eşinden meydana gelen çocuğuna “rabib/rabibe” denilir. Çoğulu “rabâib” şeklindedir.²⁸ İsm-i mef’ulü “merbube”dir. Kısaca “sahipli” anlamına gelmekte olup üvey evlatlar için sıklıkla kullanılmaktadır. Fıkhi olarak üvey evlatlar anne veyahut babasından mahrum kaldıkları için yetimlerle aynı muameleye tabi tutulurlar. Bu yüzden yetim ile rabib olan çocuklar ıstılahta aynı muhtevada değerlendirilmişlerdir.²⁹

1.2. Kur’an-ı Kerim’de Yetimler

Cahiliye döneminde toplumun tüm mazlum tabakaları ezilmekte, hor görülmekteydi. Birçoğunun hakları ihlal edilmekte, sosyal ve mali bir baskı içinde hayatlarını idame ettirmekteydiler. Varlıklı ve güçlü insanlar rahat bir hayat sürerken; zayıf ve güçsüz kimseler hayatın her türlü sıkıntısına katlanmak zorunda kalıyorlardı. İnsanların değeri ve itibarı güç ve kuvvetleriyle ölçülüyordu.³⁰

Toplumun bu zengin tabakaları içerisinde belki de en dezavantajlı grubu yetimler teşkil ediyordu. Zira yetimler hem yaşları itibariyle güçsüz hem de kendilerine sahip çıkacak ebeveynlerden mahrum kalmış kimselerdi. Bununla birlikte sayıları da oldukça fazla idi. Zira kabileler arasında kan davası vb. sebeplerden ötürü çokça savaşlar gerçekleştirilmekteydi. Bu savaşlar bazen yıllarca sürmekte ve neticesinde onlarca, yüzlerce ve bazen binlerce insanın hayatını kaybetmesine neden olmaktaydı. Bu savaşlar sonunda ölen insanlar arkalarında yetimler bırakmaktaydılar.³¹

²⁶ Seyyid Şerîf el-Cürcânî, *et-Ta’rîfât*, (Beyrut: Dâru’l-Kütübi’l-İlmiyye, 1403/1983), 193.

²⁷ Muhammed Cemal Hasan İstîfî, *Hukûku’l-Yetîmi fi’l-Fıkhi’l-İslâmî*, (Nablus: Necâhu’l-Vataniyye Üniversitesi Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, 2007), 15-16.

²⁸ Muhammed b. Uzeyr Ebû Bekr el-Uzeyrî Sicistânî, *Ğarîbu’l-Kur’ân/Nüzhetü’l-Kulûb*, (Suriye: Dâru Kuteybe, 1416/1995), 236.

²⁹ Ramazan Şahan, “Kur’an-ı Kerim’de Yetim”, *Bütün Yönleriyle Yetim*, (Kocaeli: Ensar Neşriyat, 2024), 33.

³⁰ Hüseyin Ertuç, “İslamda Yetimlerin Hukuki Statüsü”, *Atatürk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 31 (2009), 133.

³¹ Ertuç, “İslamda Yetimlerin Hukuki Statüsü”, 133.

Cahiliye döneminde kızların, eli silah tutmayan çocukların, savaşa katılamayan yaşlıların ve kadınların mirastan pay alma hakları yoktu. Bunların yanında yetimler de mirastan mahrum bırakılıyorlardı. Bu durum yetimlerin birçok maddi problemle erken yaşlarda yüzleşmesine neden oluyor ve ruhen yıpranmalarına sebep oluyordu. Bir hadis-i şerifte bu durum şu şekilde izah edilmiştir:

Ensar'dan Sa'd b. er-Rebî, Uhud'da şehit düşmüştü. Geride ise karısını ve iki kızını bırakmıştı. Amcaları, Sa'd'ın geriye bıraktığı malın hepsini alarak, Sa'd'ın karısına ve çocuklarına hiçbir şey bırakmamışlardı. Sa'd'ın hanımı da, durumu Hz. Peygamber'e şikâyet etmişti. Miras ayetinin nazil olmasından hemen sonra Hz. Peygamber, Sa'd'ın kardeşine: malın üçte ikisini kızlara, sekizde birini Sa'd'ın hanımına verip, kalanını kendisinin almasını emretmiştir.³²

Söz konusu hadis incelendiği takdirde görülecektir ki; Hz. Peygamber bilhassa kadın ve kız çocuklarının medeni haklarına hassas yaklaşmaktadır. Cahiliye devrinde haklı olabilmenin tek yolu güçlü olmaktan geçiyordu. Zira kişi hakkını elde edebilecek güce sahip olması gerekiyordu. Bu yüzden topluma düzensizlik hâkim ve insanlar güven ortamından yoksundu. Bazen insanlar malları ile birlikte yağmalanırlar, bazen mallarına el konulan insanlar öldürülür, kadınlara sahip olunur veya çocukları ile birlikte köle olarak satılırlardı.³³ Hatta Hz. Peygamberin de üyesi bulunduğu ve haklı olup da zayıf olana yardım amacı ile kurulan Hılfu'l-Fudûl'un da bütün bu sorunların üstesinden gelebildiği pek söylenemez.³⁴

Bu kargaşa ortamı yetimler açısından ezici ve kahredici geçiyordu. Toplumda pek bir karşılıkları yoktu. Bilhassa yetim kız çocukları daha fazla ezilirdi. İstedikleri kimselerle evlenme şansları yoktu. Çoğu zoraki olarak kendilerinden yaşça büyük kimselerle evlilik yaparlardı. O sırada himayesinde bulundukları kimseler kendilerini her türlü muameleyi yapmakta serbest görürlerdi. Birçoğu yetimleri hizmetçi olarak görürdü.³⁵ Eğer yetim kızlar alımlı ve güzel ise ya tecavüz edilir ya da zorla nikâh altına alınırlardı. Nikâha alındıktan sonra ise kendilerine bir meta nazarıyla bakılırdı.³⁶

Eğer yetim kişinin malvarlığı bulunuyorsa kendisine sahip çıkılan kişi tarafından mehirsiz nikâh altına alınır ve zorla malına el konulurdu. Bunun için illa nikâh kıyılmasına da gerek duyulmazdı. Eğer yetim kız çocuğu çirkin ise malı başkasına geçmesin diye kimseyle evlenmesine asla müsaade etmezler ve yetim malını ellerinde tutarlardı. Bu duruma kimse itiraz etmezdi. En temel insani haklarından dahi mahrum bırakılırlardı.³⁷

³² Ebû Dâvud, *es-Sünen*, 316.

³³ Ertuğ, "İslamda Yetimlerin Hukuki Statüsü", 134.

³⁴ Murat Sarıcık, *İnanç ve Zihniyet Olarak Cahiliye*, (Isparta: Nesil Yayınları, 1998), 16.

³⁵ Ebu'l-A'la Mevdûdî, *Tarih Boyunca Tevhid Mücadelesi ve Hz. Peygamber'in Hayatı*, (İstanbul: Pınar Yayınları, 1992), 2/38.

³⁶ Mevdûdî, *Tarih Boyunca Tevhid Mücadelesi ve Hz. Peygamber'in Hayatı*, 2/38.

³⁷ Muhammed Tahir İbn Aşur, *Tefsîru't-Tahrîr ve't-Tenvîr*, (Tunus 1984), 4/222.

Yetim kavramı; Kur'an-ı Kerim'in Bakara, Nisa, En'âm, Enfâl, İsrâ, Kehf, Haşr, İnsan, Fecr, Beled, Duhâ, Mâûn surelerinin yirmi iki ayetinde, yirmi üç defa, altı farklı ifade şeklinde kullanılmıştır. Şöyle ki; beş kere “el-yetim” , üç kere “yetimen”, bir kere “yetimeyn”, on iki kere “elyetâma”, bir kere “yetâma”, bir kere de “lilyetâma” dır.³⁸ Yukarıda da görüldüğü üzere yetim konusu Kur'an-ı Kerim'de ilk vahiylerin indirilişinden itibaren ele alınmış olup; birçok ayette haklarının korunmasına yönelik vurgu yapılmıştır.

Kur'an-ı Kerim'de yetim sözcüğü dört ayette nekra³⁹ olarak geçmektedir.⁴⁰ Söz konusu ayetler Kehf, İnsan, Beled ve Duha surelerinde yer almaktadır. Kehf suresinin 82. ayetinde “yetimeyn” sözcüğü iki çocuğun vasfı olarak zikredilmiş olup; lafız ve mana uyumu açısından nekra olarak ifade edilmiştir.⁴¹ İnsan suresinin 8. ayetinde “yetimen” sözcüğü nekra olarak kullanılmış ve ilgili ayette geçen miskin, yetim ve esire yemek yedirilmesinin övülmesi hususunda zikredilmiştir.⁴² Beled suresinin 14, 15 ve 16. ayetlerinde yetimin kim olduğundan ziyade yetime yapılan ikramın önemine dikkat çekilerek nekra kullanılmıştır.⁴³ Yine Duha suresinin 6. ayetinde yalnız ve kimsesiz anlamında kullanılan yetim sözcüğüne iki defa yer verilmiş fakat ilkinde nekra olarak geçmiştir. İkincisinde ise marife⁴⁴ kullanılmıştır.⁴⁵ Bu Arapça'nın dil yapısına aykırı olmamakla beraber normal bir durumdur.

Bununla birlikte yetim kelimesi Kur'an'da on dokuz yerde marife şeklinde geçmektedir. Bunların beşi müfred yani tekil, on dördü ise cem'i yani çoğuldurlar. Enam (6/152), İsrâ (17/34), Fecr (89/17), Duha (93/9) ve Maun (107/2) surelerinde yetim sözcüğü tekil ve marife olarak geçmektedir. Bakara 2/83, 177, 215, 220; Nisâ 4/2, 3, 6, 8, 10, 36, 127 (2 kez); Enfal 8/41 ve Haşr 59/7 surelerinin ilgili ayetlerinde ise çoğul ve marife şeklinde kullanılmıştır.⁴⁶

³⁸ Muhammed Fuad Abdülbâki, *el-Mu'cemü'l-Müfrehes li-elfâzi'l-Kur'ânî'l-Kerîm* (Beyrut: Daru İhyai't-Türasi'l-Arabi, ts.), 936.

³⁹ Ramazan Şahan, “Tefsir ve Belağat Açısından Lâm-ı Ta'rif (Belirlilik Takısı) ve Marife-Nekra'ya Dair Örnek Ayetler”, *İhya Uluslararası İslam Araştırmaları Dergisi* 8/1 (2022), 374-403.

⁴⁰ Kehf, 18/82; İnsan, 76/8; Beled, 90/14, 15, 16; Duha, 93/6.

⁴¹ İlgili ayette şu ifadeler yer verilmiştir: “Doğrulttuğum duvar ise o şehirdeki iki yetim çocuğa aitti. Altında da o çocuklara ait gömülü bir hazine bulunuyordu. Babaları da sâlih bir kişiydi. Böylece Rabbin o iki çocuğun olgunluk çağına ulaşip kendilerine ait o hazineyi çıkarmalarını istedi.” Bkz. Kehf, 18/82.

⁴² İlgili ayette şu ifadeler yer verilmiştir: “Kendi canları çekmesine rağmen yiyeceklerini yoksula, yetime ve esire seve seve yedirirler.” Bkz. İnsan, 76/8.

⁴³ İlgili ayette şu ifadeler yer verilmiştir: “Veya açlık gününde yakını olan bir yetimi veya karnı toprağa yapışmış (hiçbir şeyi olmayan) yoksulu doyurmaktır.” Bkz. Beled, 90/14, 15, 16.

⁴⁴ Şahan, “Tefsir ve Belağat Açısından Lâm-ı Ta'rif (Belirlilik Takısı) ve Marife-Nekra'ya Dair Örnek Ayetler”, 374-403.

⁴⁵ İlgili ayette şu ifadeler yer verilmiştir: “O (Rabbin) sen bir yetim iken, (seni) barındırmadı mı? Rabbin, seni yetim olarak görüp de sahip çıkmadı mı? O, seni yetim bulup barındırmadı mı? Seni öksüz bulup yurt vermedi mi?” Bkz. Duha, 93/6.

⁴⁶ Marife ve nekra sözcüklerin kullanım usulü ve şekli konusunda ayrıntılı bilgi almak için bkz. es-Suyûti, *el-İtkân fi 'Ulûmi'l-Kur'ân*, (Kahire: el-Hey'etü'l-Mısriyye, 1394/1974).

Bunların hepsinde “El” takılı yani “Lâm-u Ta’rifli” olarak marife geçerken, sadece Nisâ suresinde 127. ayetinde izafet yoluyla marife geçmektedir. Buralarda genellik ve kapsayıcılık üslubu ağır basmaktadır.⁴⁷

Kur’an-ı Kerim’de yer alan yetimlerle alakalı ayetlerden bazıları birbirine benzer olmakla beraber bu husustaki emir ve yasaklar defaatle tekrar edilmiştir. Mekki surelerde bireysel anlamda medeni surelerde toplumsal anlamda benzer ifadelerle yetimlerin mallarının, hak ve hukukunun korunup kollanması emir ve tavsiye edilmiştir. Nitekim Bakara suresinin 83. ayetinde şu ifadeler yer almaktadır: *“Hani, biz İsrailoğulları’ndan, “Allah’tan başkasına ibadet etmeyeceksiniz, anne babaya, yakınlara, yetimlere, yoksullara iyilik edeceksiniz, herkese güzel sözler söyleyeceksiniz, namazı kılacaksınız, zekâtı vereceksiniz” diye söz almıştık. Sonra pek azınız hariç, yüz çevirerek sözünüzden döndünüz.*⁴⁸” Nisa suresinin 36. ayetinde ise aynı hususlar şu şekilde zikredilmiştir: *“Allah’a ibadet edin ve ona hiçbir şeyi ortak koşmayın. Ana babaya, akrabaya, yetimlere, yoksullara, yakın komşuya, uzak komşuya, yanınızdaki arkadaşaya, yolcuya, elinizin altındakilere iyilik edin. Şüphesiz Allah, kibirlenen ve övünen kimseleri sevmez.*⁴⁹”

Her iki ayetteki içerik benzerliği dikkati çeken bir husustur. Nisa suresinde yalnızca ayetin muhatabı farklıdır. İlkinde İsrailoğullarına yönelik emirler sıralanırken; ikincisinde aynı emirler Müslümanlar için dikte edilmiştir. Mekki ayetlerden olan İnsan suresinin 8. ayetinde *“Onlar, kendi canları çekmesine rağmen yemeği yoksula, yetime ve esire yedirirler.”* ifadeleri yer alırken yine medeni bir ayet olan Bakara suresinin 177. ayetinde *“(Allah’ın rızasını gözeterek) çok da sevmesine rağmen malını yakınlara, yetimlere, yoksullara... harcar...”* buyrulmuştur⁵⁰. Her iki ayette de benzer özellikler göze çarpmaktadır.

Cahiliye devrinde toplumun diğer mazlum tabakalarına karşı olduğu gibi yetimlere yönelik de birçok mezalim uygulanmaktaydı. Yetim olan kimseler mirastan mahrum bırakılmakta, silah taşımaya izin verilmemekte ve daha birçok hakkı gasp edilmekteydi. İslam peygamberinin ilk etrafında toplananlar toplumun ezilmiş tabakaları olmuş ve dolayısıyla İslam’ın çağrısına ilk kulak veren kesimlerden biri de yetim kimseler olmuştur. O’nun şahsının da yetim oluşu sebebiyle vahyin çoğu sürecinde bu konu işlenmiştir⁵¹

⁴⁷ Abdurrahman b. Nasır Sa’dî, *el-Kavaidü'l-Hisân li Tefsîri'l-Kur’ân*, (Riyad: Mektebetü'r-Rüşd, 1420/1999), 13-15.

⁴⁸ Bakara, 2/83.

⁴⁹ Nisa, 4/36.

⁵⁰ Bakara, 2/177.

⁵¹ Şer’au Bintu Saîd b. Hamd el-Kahtânî, *el-Yetîm ve Mu’âmeletühu fi'l-Kur’âni'l Kerîm*, (Riyad: Câmiatü'l-İmam Muhammed b. Suûd el-İslâmiyye Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, 1430-1431/2009-2010), 40.

Yetimlerle ilgili ilk nazil olan ayet Fecr suresinin 17. ayeti olmuş ve akabinde Duha suresinin 6. ve 9. ayetleri indirilmiştir. İlgili ayette ve devamında geçen ifadeler şu şekildedir: *Hayır! Doğrusu siz yetime ikram etmiyorsunuz, yoksulu yedirmeye birbirinizi teşvik etmiyorsunuz. Haram helâl demeden mirası yiyorsunuz. Malı aşırı biçimde seviyorsunuz.*⁵² Duha suresinin 6. ayetinde “*O seni bir yetim iken barındırmadı mı?*” şeklinde bir ifade kullanılarak İslam peygamberinin yetimliğine vurgu yapılmıştır. 9. ayette ise “*Öyleyse sakın yetimi ezme.*” ifadesi kullanılarak bu hususta ikaz edilmiştir.

Mekki ayetlerde genel olarak yetimlere yaklaşım hususunda tavsiye niteliğinde ayetler bulunmaktadır. Örneğin; İslam’ın temel emirlerinin yer aldığı İsra suresinde 34. ayette yetim malına göz dikilmemesi ve en iyi tutumla yaklaşılması hususunda tembihlere yer verilmiştir. Aynı tembihlere Enam suresi 152. ayette ve Kehf suresi 82. ayette de rastlanılmaktadır.⁵³ Mekki ayetlerdeki bu yaklaşımda (En doğrusunu Allah bilir.) Mekke döneminin ağır şartlarının oluşturduğu psikolojik etkenlerin bu minvalde şekillenmesinde tesiri yadsınamaz bir gerçektir. Yetim konusu mekki ayetlerde genellikle imani meselelerle birlikte ele alınmıştır. Bununla birlikte yetimlere yönelik psikolojik şiddete ve zulümlere dikkat çekilmiş ve bunun önlenmesi hususunda tavsiyelerde bulunulmuştur.⁵⁴

Enfal suresinin 41. ayetinde ganimetlerin taksimi sırasında yetimlerin de pay alması emredilmiştir. Aynı şekilde Haşr suresinin 7. ayetinde “*feý*”⁵⁵ mallarının paylaşımında yetim hakkı üzerinde durulmuştur.⁵⁶ Bununla birlikte Nisa suresinin sekiz yerinde yetimlerin hak ve hukukuna vurgu yapılmıştır.

⁵² Fecr, 88/17, 18, 19, 20.

⁵³ İlgili ayetler şu şekildedir: “Yetim malına, erginlik çağına erişene kadar en iyi şeklin dışında yaklaşmayın; ölçüyü ve tartıyı doğru yapın. Biz kişiye ancak gücünün yeteceği kadar yükleriz. Konuştuğunuzda, akraba bile olsa sözünüzde adil olun. Allah’ın ahdini yerine getirin. Allah size bunları öğüt almanız için buyurmaktadır.” Bkz. Enam, 6/152. “Duvar ise şehirdeki iki yetim çocuğa ait idi. Altında onlara ait bir define vardı. Babaları da iyi bir insandı. Rabbin, onların olgunluk çağına ulaşmalarını ve Rabbinden bir rahmet olarak definelerini çıkarmalarını istedi. Bunları ben kendi görüşüme göre yapmadım. İşte senin, sabredemediğin şeylerin içyüzü budur.” Bkz. Kehf, 18/82.

⁵⁴ Şahan, “Tefsir ve Belağat Açısından Lâm-ı Ta’rif (Belirlilik Takısı) ve Marife-Nekra’ya Dair Örnek Ayetler”, 41.

⁵⁵ “Fey sözlükte masdar olarak “geri dönmek, şekil değiştirmek”, isim olarak “gölge, öğle vaktinden sonraki gölge” anlamlarına gelir. Terim olarak gayri müslimlerden alınan haraç, cizye, ticarî mal vergisi (uşûr) ve diğer bazı gelirleri ifade eder.” Daha ayrıntılı bilgi için bkz. Mustafa Fayda, “Fey”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, (İstanbul: TDV Yayınları, 1995), 12/511-513.

⁵⁶ İlgili ayetlerde şu ifadeler yer verilmiştir: “Bilin ki, ganimet olarak aldığınız herhangi bir şeyin beşte biri mutlaka Allah’a, Peygamber’e, onun yakınlarına, yetimlere, yoksullara ve yolculara aittir. Eğer Allah’a; hak ile batılın birbirinden ayrıldığı gün, (yani) iki ordunun (Bedir’de) karşılaştığı gün kulumuza indirdiklerimize[251] inandıysanız (bunu böyle bilin). Allah, her şeye hakkıyla gücü yetendir.” Bkz. Enfal, 8/41; “Allah’ın, (fethedilen) memleketlerin ahalisinden savaşılmaksızın peygamberine kazandırdığı mallar; Allah’a, peygambere, onun yakınlarına, yetimlere, yoksullara ve yolda kalmışlara aittir. O mallar, içinizden yalnız zenginler arasında dolaşan bir servet (ve güç) hâline gelmesin diye (Allah böyle hükmetmiştir). Peygamber size ne verdiyse onu alın, neyi de

Her ne kadar medeni ayetlerde yetimlerin hak ve hukuklarına yönelik aktarımlara yer verilmiş olsa da bazı ayetlerde tıpkı mekki ayetlerin üslubunu yansıtan ifadelerle de rastlanılmaktadır. Bu duruma örnek olarak Bakara suresinin 177. ayeti gösterilebilir. İlgili ayette buyrulan “Allah’ın rızasını gözeterek çok da sevmesine rağmen malını yakınlarla, yetimlere, yoksullara harcar...” ifadelerinin bir benzeri mekki bir ayet olan İnsan suresinin 8. ayetinde de geçmektedir.⁵⁷

1.3. Hadislerde Yetimler

Yetimlerle ilgili birçok hadis-i şerif bulunmaktadır. İslam peygamberi bu hususa itina ile yaklaşmış ve yetimlere nasıl muamele edilmesi gerektiğine dair sahabelere birçok öğütte bulunmuştur. Kendisinin de yetim olması nedeniyle yetim çocuklarla daha rahat duygudaşlık kurabilmiş ve onların hislerine daima tercüman olmuştur.

Hiz. Peygamber (s.a.v.) sahabelere yetimlere karşı nasıl muamele edilmesi gerektiğini uygulamalarıyla öğretmiş ve bu konuda Müslümanlara örnek olmuştur. Akralık bağı bulunan yetim çocuklarla bilhassa ilgilenmiştir. Bunların arasında evlilik yaptığı eşlerinin akrabaları da bulunmaktadır. Bu hususu birkaç örnekle açıklamak daha doğru olacaktır:

İslam peygamberinin sahip çıktığı yetimlerin arasında eşlerinden Ümmü Seleme’nin önceki evliliğinden çocukları Seleme, Ömer, Dürre ve Zeynep de bulunmaktadır. Ümmü Seleme’nin eski eşi Uhud Savaşı’nda şehit olanlar arasında yer almıştır. Kocasının şehadetinden sonra Hiz. Peygamber kendisine evlilik teklifinde bulunmuştur. Fakat o ilk başta kendisinin yaşlı ve kıskanç biri olduğunu, bununla beraber çok sayıda çocuğu olduğunu belirterek O’nun bu teklifine olumsuz yanıt vermiştir. Hiz. Peygamber ise onun bu cevabına karşılık kendisinin daha yaşlı olduğunu, kıskançlığını gidermesi için Allah’a dua edeceğini, çocuklarına da sahip çıkacağını söyleyince Ümmü Seleme evlenme teklifini kabul etmiştir.⁵⁸ Yine Hiz. Peygamber’in eşlerinden biri olan Ümmü Habibe’nin önceki eşinden kızı Habibe binti Ubeydullah da Allah resulünün himayesinde yetişen yetimlerdenidir.⁵⁹

İslam peygamberinin ilgilendiği yetimler arasında amcası Hiz. Hamza’nın kızı Ümâme de vardır. Hiz. Peygamber, Ümâme’yi doğrudan himayesi altına almamış ve kendisini

size yasak ettiyse ondan vazgeçin. Allah’a karşı gelmekten sakının. Şüphesiz, Allah’ın azabı çetindir.” Bkz. Haşr, 59/7.

⁵⁷ İlgili ayette şu ifadeler yer almaktadır: “Onlar, kendi canları çekmesine rağmen yemeği yoksula, yetime ve esire yedirirler.” Bkz. İnsan, 76/8.

⁵⁸ M. Yaşar Kandemir, “Ümmü Seleme”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2012), 42/329.

⁵⁹ Aynur Uraler, “Ümmü Habibe”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2012), 42/318-319.

sahabeden Hz. Cafer'in himayesine bırakmıştır. O'nun bu kararının arkasında yatan neden ise şu şekildedir: Hz. Ali, Hz. Cafer ve Hz. Zeyd arasında Ümâme'nin velâyeti konusunda tartışma çıkmış ve üçü de yetim kızın velâyetini üstlenmek istemişti. Ümâme'nin teyzesi Hz. Cafer'le evliydi. Allah resulü bu durumu göz önünde bulundurarak teyzenin anne yarısı olduğunu belirterek Ümâme'nin velâyetinin Cafer'de kalması gerektiğini söylemiştir. Bu hususta Hz. Cafer'e şu tavsiyelerde bulunmuştur: “*Ey Cafer! Ümâme'yi görüp gözetmeye sen daha layıksın. Zira onun teyzesi (Esmâ bt. Ümeys) senin eşindir. Teyze ise anne yerindedir.*”⁶⁰ Bundan sonraki süreçte Allah resulü Ümâme ile ilgilenmeyi asla ihmal etmemiştir.

Allah resulü yalnızca akrabası olan yetim çocuklarla ilgilenmemiştir. Aynı zamanda akrabası olmayan birçok yetime kol kanat germiştir. Bunlar arasında hem muhacir hem de ensardan nice ölmüş sahabenin çocukları bulunuyordu. Medinelilerden İslam'ı ilk kabul eden Esad b. Zürâre vefat edince çocukları Kebşe, Habibe ve Füreyy'a adındaki kızlarıyla Resulullah ayrı ayrı ilgilenmiş ve yanından ayırmamıştır. Esad b. Zürâre, Hz. Peygamber'le yakın bir dostluk ilişkisi kurmuş ve vefat etmeden önce çocuklarını O'na emanet ettiğini vasiyet etmişti. Allah resulü bu üç yetim kızın üzerinden elini çekmemiş hatta evlilikleriyle dahi bizzat ilgilenmiştir.⁶¹

Bir gün Hz. Peygamber, Uhud Savaşı'nda şehit olan sahabiden biri olan Akrebe'nin oğlu Beşir'i bir köşede mahzun bir şekilde ağlarken görmüş ve onu teselli etmiştir. Hatta kendisini babası olarak görmesini istemiş ve Hz. Âişe'ye de annesi olarak kabul etmesini teklif etmiştir. Beşir, Allah resulünün bu ilgi ve alakasından oldukça etkilenmiş ve hadise ile ilgili şunları aktarmıştır:

“Babam Akrebe, Uhud Savaşı'nda şehit olunca ağlayarak Resûlullah'a (s.a.v.) gittim. Hz. Peygamber bana, “Yavrucuğum! Ağlama! İstemez misin ben baban olayım, Aişe'de annen olsun?” diye sordu. “Elbette isterim ya Resûlallah!” dedim. Bunun üzerine Hz. Peygamber (s.a.v.) başımı okşadı. Şu anda saçlarım ağardığı halde Resulullah'ın (s.a.v.) başımı okşadığı yerler hala simsiyahtır.”⁶²

İslam peygamberinin yetimlerle ilişkisini yansıtan en iyi örneklerden biri de Enes b. Mâlik'le olan hukukudur. Hz. Peygamber babasız kalmış bu yetime kol kanat germiş; o da bunun karşılığında Resulullah'ın on yıl hizmetinde kalmıştır. Öyle ki kendisinin de deyimiyle Allah resulü ona tek kötü bir söz dahi etmemiş bir kere dahi olsun azarlamamıştır. Her daim sevgi ve şefkatle muamele etmiştir.⁶³

⁶⁰ Ebû Dâvûd, “Talak”, *Sünen*, 35.

⁶¹ Hâfız Ahmed b. Ali el-Askalânî İbn Hacer, *el-İsâbe fî temyizi's-sahâbe*, (Beyrut: Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, 1415/1994), 1/208-209.

⁶² Ebu'l-Kâsım Ali b. el-Hasen İbn Asâkir, *Târîhu Dimaşk*, (Beyrut: Dâru'l-Fikr, 1415/1994), 10/300.

⁶³ İbrahim Canan, “Enes b. Mâlik”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1995), 11/234.

Yetimler konusunda çok sayıda hadis bulunmaktadır. Fakat hadislerin çokluğu onların bütüncül bir şekilde anlaşılmasını zorlaştırmaktadır. Bu yüzden hadislerin kategorilere ayrılarak incelenmesi konunun daha anlaşılır olmasını sağlayacaktır.

1.3.1. Yetimlerin Nasıl Yetiştirilmesi Gerektiğine Dair Hadisler

Yetimlerin terbiyesi ve ihtiyaçlarının temin edilmesi öncelikli olarak yakınlarının vazifesidir. Eğer yetim kişinin herhangi bir yakını yoksa toplumun ya da toplum adına devletin yükümlülüğü altındadır. Zira yetimlerin sahipsiz kalmasından toplumun her ferdi mesuldür ve bunun vebali de çok büyüktür. Allah resulü bu hususta çevresindekilere uyarılarda bulunmuş ve yetimlerle ilgilenmenin mükâfatlarından bahsetmiştir. Bu hususta şunları dile getirmiştir:

“Ben ve karşılaştığı sıkıntılar ve bakımsızlık yüzünden yanakları kararmış kadın kıyamet gününde şu ikisi (işaret parmağı ve orta parmağını göstererek) gibi olacağız. O kadın ki kocasının ölümü sebebiyle dul kalır da asil ve güzel olduğu hâlde çocukları yetişinceye ya da ölünceye kadar kendisini yetim çocuklarının bakımına adar.”⁶⁴

Hz. Peygamber, bir Müslümanın suyunu ve yemeğini bir yetimle paylaştığı takdirde affı mümkün olmayan bir günah işlemediği sürece Allah'ın cennetin kapılarını açacağını belirtmiştir.⁶⁵ Malik b. Haris'in rivayet ettiği bir hadiste bu durum şöyle açıklanmıştır: “Müslümanlar arasından kim bir yetimi evine alarak yiyecek ve içeceğine dâhil ederse, affedilmez bir günah (şirk gibi) işlememişse, Allah onu mutlaka cennetine koyacaktır.”⁶⁶ Yine Ebu Hureyre'den rivayet edilen bir başka hadis-i şerifte ise şu ifadelere yer verilmiştir:

Bir gün bir adam Hz. Peygamber'e gelip kalbinin katılaştığından şikâyetçi olmuştur. Hz. Peygamber'de kalbinin yumuşamasını istiyorsan bir yetimi himayene al başını okşa ve yediğinden yedirerek karnını doyur.⁶⁷

Tüm bu hadislerden de anlaşıldığı üzere yetimlere bakmak hem günahların kefareti açısından hem de kalbin yumuşaması açısından mühim bir hayır olarak görülmektedir. Hz. Peygamber, “Ben iki grup insanın hakkının çiğnenmesine asla müsaade etmem: yetim ve dul kadın.” diyerek yetim hakkının ne denli ağır olduğunu ifade etmiştir.⁶⁸ Nitekim yetim, hayattaki en büyük destekçisi olan anne veya babasını yahut her ikisini de kaybetmiş olup aciz kalmış kişidir. Kendisi koruyup kollayacak anne veya babası olmadığı için güçsüzleşmekte ve hakkını tek başına korumakta güçlük çekecektir. Bundan mütevellit Allah Resulü yetimlerin hakkına riayet edilmesi hususunda bolca uyarılarda bulunmuştur.

Yetimlerin bakımını üstlenecek kişinin ahlaken yüksek seciyeli birisi olması gerekmektedir. Yetim çocuklar akrabaları olsa bile kendisiyle barışık olmayan, dayakçı, sadist,

⁶⁴ Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, 7576.

⁶⁵ Tirmizî, “Birr” *es-Sünen*, 14.

⁶⁶ Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, 344.

⁶⁷ Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, 387.

⁶⁸ Nesâî, *Sünen-i Nesâî*, 64.

küfürbaz, içki ve kumar düşkününü insanlarla, insanlık dışı davranışlara ve şiddete maruz kalma gibi merhamet, sevgi ve şefkatten yoksun kalacağı ailelere emanet edilmemelidir. Hz. Peygamber, bu hususta “*Müslümanların içinde en hayırlı ev; yetim barındırıp ona iyi davranılan evdir. En kötü ev de ona kötü davranılan evdir.*” buyurarak bu hususta dikkatli olunması gerektiği hususunda uyarmıştır.⁶⁹

1.3.2. Yetimlere Sevgi, Şefkat ve Merhametle Muamele Edilmesi Gerektiğine Dair Hadisler

Cahiliye devrinde toplumun birçok mazlum kesimi gibi yetimler de hor görülüp haklarından mahrum bırakılmaktaydı. İslam’ın tebliğ edilmesiyle beraber bu yeni dine ilk koşanlar mazlum ve mağdur kesimlerin fertleri olmuştur. Nitekim İslam, mazluma sahip çıkmayı, hakkın ve hukukun herkese gerekli olduğunu savunan bir zihniyeti beraberinde getirmişti. Bu noktada yetimlere yönelik insani yaklaşım İslam’ın temel prensipleri içerisinde yer alan erdemlerden bir tanesiydi.

İslam, yetimlere sahip çıkacak kimselerin onlara sevgi, şefkat ve merhametle muamele etmesi gerektiğini emretmektedir. Onların onurunu ayaklar altına alacak insanlık dışı tutum ve davranışlara maruz bırakılmalarını kesin bir şekilde yasaklamıştır. Yetim hakkını gözetmeyi veli ve vasîlerine telkin etmiş ve öz evlatlarından ayırmamaları hususunda tavsiyelerde bulunmuştur. Yetimlerle birlikte aynı sofrada yemek yemenin ne kadar büyük bir fazilet olduğunu beyan etmiştir.⁷⁰ Hz. Peygamber, bir hadis-i şerifte “*Yetime bakan; ister kendisinin isterse başkasının olsun, ben ve o cennette şu ikisi (orta ve işaret parmaklarını birleştirerek) gibiyiz*” buyurarak yetime değer verilmesini teşvik etmiştir.⁷¹

Hz. Peygamber, daima toplumun dezavantajlı gruplarının hak ve hukukunu gözetken bir yaklaşım sergilemiştir. Bu hususta şu sözleri sarf etmesi O’nun bu konularda ne kadar hassas olduğunu göstermektedir: “*Allah’ım! Ben iki zayıfın yetim ve kadın hakları hususunda insanları şiddetle uyarıyorum, onların haklarına el uzatılmasını yasaklıyorum.*”⁷² O’nun bu yaklaşımı eski Cahiliye adetlerini ortadan kaldırmaya ve Müslümanlarda zihni bir dönüşüm gerçekleştirmeye yöneliktir.

⁶⁹ İbn-i Mâce “Edep”, *Sünen*, 6.

⁷⁰ Abdurrahman Kasapoğlu, *Kur’ân’da İletişim Psikolojisi*, (Ankara: Gece Kitaplığı, 2017), 45.

⁷¹ Müslim, “Zühd”, 42.

⁷² İbn Mâce, “Edep”, *Sünen*, 6.

1.3.3. Yetimlerin Nafakalarının Temin Edilmesi ve Kalacak Yer Sağlanması Gerekliğine Dair Hadisler

Yetimlerin ihtiyaçlarının başında mesken ve nafaka gelmektedir. Hz. Peygamber, yetimlere mesken ve nafaka sağlayanları şöyle müjdelemiştir: *“Her kim Müslümanlar arasından bir yetimi tutar götürür, yiyecek ve içeceğine onu ortak ederse Allah onu mutlaka cennete koyacaktır...”*⁷³ O’nun bu müjdesine nail olmak isteyen her Müslüman yetimlere karşı sorumluluklarının bilincinde olmalıdır. Nitekim sahabe-i kiram bu bilinçle yetimlere kol kanat germiş ve sahip çıkmışlardır.

İslam peygamberi yetimlerin himayesine önem vermiş; hatta şahadet parmağıyla orta parmağını birbirine bitştirerek şunları beyan etmiştir: *“Kim üç yetimi himaye eder bakımını üstlenirse ömür boyu gecesini namazla gündüzünü oruçla geçiren ve sabahtan akşama yalın kılıç Allah yolunda cihat eden gibi olur. Keza ben ve o cennette şu iki kardeş parmak gibi kardeş oluruz.”*⁷⁴ Bu hadis-i şeriften yola çıkarak yetimlere sahip çıkılmasının Allah katında zikredilen ibadetlerin ecri kadar büyük mükâfatlar elde edileceği açık bir şekilde anlaşılabılır. Yine başka bir hadiste yetimlerle ilgilenen müminlerin cennette Allah resulü ile olacağı müjdelanmaktadır.⁷⁵ Ayrıca iyi bir Müslüman olmanın şartları arasında yetime, fakire ve yolda kalmışa infak etmenin olduğunu belirtmiş ve bu hususlarda sıkça yol göstermiştir.⁷⁶

1.3.4. Yetimlerin Mallarının Korunması Gerekliğine Dair Hadisler

Anne ve babasını kaybeden yetimler doğal olarak ebeveynlerinden kalan mirasın da sahipleri olmuş olur. Her ne kadar mirasın sahibi yetim kişi olsa da kullanım ehliyeti olmadığı için sorumluluğu yetime sahip çıkan veliye veyahut vasîsine aittir. Yetimlere sahip çıkan kimse kendisine emanet edilen yetim malına sahip çıkmalı ve yetimin ihtiyaçlarını karşılamak için kullanmalıdır. Bu hususta vasî veyahut veli kişi oldukça dikkatli olmalı, hassas hareket etmelidir. Zira Allah, yetim malını haksız bir şekilde yiyenlerin karınlarına ancak ateş doldurmuş olacaklarını bildirmiş ve bu kimseleri cehennemle tehdit etmiştir.⁷⁷ Hz. Peygamber sürekli olarak yetimleri gözetmiş ve her daim önceliğini onlardan yana kullanmıştır. Nitekim bir seferinde kızı Hz. Fatıma yanında iki kadınla birlikte Allah resulüne gelerek savaş esirlerinden ev işlerinde kendilerine yardımcı olacak kadınlar tahsis etmelerini isteyince Hz. Peygamber, *“Bedir’in yetimleri sizden daha önceliklidir.”* buyurmuş ve onların taleplerini

⁷³ Tirmizî, “Birr ve’s-Sıla”, *es-Sünen*, 14.

⁷⁴ İbn Mâce, “Edeb”, *es-Sünen*, 6.

⁷⁵ Tirmizî, “Birr ve’s-Sıla”, *es-Sünen*, 14.

⁷⁶ Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, 11865.

⁷⁷ Nisa, 4/10.

reddetmiştir. Bu örnekten de anlaşılacağı üzere İslam peygamberi önceliğini her daim yetimlerden yana kullanmıştır.⁷⁸

Hiz. Peygamber, bir hadis-i şerifinde Allah'ın cennetine kabul etmeyeceğı ve onun nimetlerinden faydalandırmayacağı dört sınıf günahkârı sıralarken haksız yere yetim malı yiyen kimseleri de saymıştır.⁷⁹ Bir başka hadis-i şerifte yetim malı yemeyi büyük günahlar arasında göstermiş ve helak edici yedi unsur arasında zikretmiştir.⁸⁰ Hiz. Peygamber'in bu sert uyarılarının sahabede güçlü tesirleri olmuştur. Yetimlere sahip çıkan sahabelerden bazıları kendi mallarını onlarınkinden ayırmış hatta yetimlerin mallarına el sürmemek için sofralarını bile ayırmışlardı. Bu durum bir kısım suistimallere neden olunca Bakara suresinin 220. ayeti inmiş ve sofrayı ayırma adetlerinden vazgeçmişlerdir. Böylece yetimlerin aleyhine olan bu uygulama son bulmuştur.⁸¹

Bununla birlikte Hiz. Peygamber, hayır amaçlı kullanılsa dahi yetim malının eksilmesini doğru bulmamıştır. Bu hususta *“Dikkatli olun! Kim malı bulunan bir yetimin velisi olursa onu ticarete değerlendirsın ve o malı zekâtın yiyip bitirmesine müsaade etmesin.”* buyurarak tavsiyelerini iletmiştir.⁸² Gelir getirmeyen işlerde yetim malının değerlendirmesini uygun görmemiştir. Hiz. Peygamber'in bu tedbiri yetim malının korunmasına matuftur. Nitekim Hiz. Ömer, halife olduktan sonra Allah resulünün bu tavsiyesini dikkate almış ve yetim malının zekâtta değil ticarete değerlendirilmesini istemiştir. Yine Hiz. Aişe, kendi himayesindeki yetimlerin mallarını işleterek değer kaybetmesinin önüne geçmiştir.⁸³

Tüm bu örnekler göstermektedir ki; yetimlerin mallarının korunması Kur'an ve sünnetin güvencesi altına alınmıştır. Kur'an'ın ve Hiz. Peygamber'in tavsiyelerini dikkate alan Müslümanlar bu hususta hassas davranmışlar ve şahsi ve kurumsal nitelikte faaliyetlerde bulunmuşlardır.

1.4.İslam Hukukunda Yetimler

İslam fihhına göre bülûğ çağından önce anne ve babasından biri ya da her ikisini de kaybeden çocuğa yetim denilmektedir. Bu durumun genel muhtevası ise “yetimlik” olarak

⁷⁸ Ebû Dâvûd, “Harâc”, *Sünen*, 20.

⁷⁹ Muhammed b. Abdillâh Hâkim en-Nîsâbüri, *el-Müstedrek ale's-Sahihayn*, (Beyrut: Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, 1990), 2/43.

⁸⁰ Ebû Dâvûd, “Vesâyâ”, *Sünen*, 10.

⁸¹ Ebû Dâvûd, “Vesâyâ”, *Sünen*, 7.

⁸² Tirmizî, “Zekât”, *Sünen*, 15.

⁸³ Ebu Abdillâh Mâlik b. Enes b. Mâlik, “Zekât”, *el-Muvattâ*, (Beyrut: Dâru İhyâi't-Turâsi'l-Arabî, 1985), 12.

adlandırılmıştır.⁸⁴ Yetimlik, hukukun himaye ettiği; kendisine şahsî ve malî pek çok sonuçlar bağladığı bir durumdur. Dolayısıyla hukukun insanla alakalı düzenleme yaptığı her bir alanda doğrudan yetimlik ahkâmı da söz konusu olmaktadır.⁸⁵ Bu manada yetim kelimesinin vad'î, örfî ve şer'î anlamı ile birlikte hukuki statüsü de açık bulunmaktadır. İslam hukukunda müstakil bir yetim hukuku oluşturulmuştur.

Hukuken ebeveynini kaybeden her çocuk, yetim hukuku kapsamına alınmamaktadır. Bu hususa ilmî bir perspektiften yaklaşılmadığı takdirde yetim kavramının anlam ve muhtevası buharlaşabilir. Eğer bir çocuğun ebeveyninin öldüğü kesin olarak bilinmiyorsa şayet durum her ne olursa olsun ilgili çocuk için hukuken yetim lafzı kullanılmamaktadır. Bununla birlikte nikâhsız birliktelikten dünyaya gelen çocuklar “veled-i zina” olarak adlandırılmış ve hukuken babasız kabul edilmişlerdir. Hukuken bu çocuklar bir takım haklardan mahrum bırakılmışlardır. Mirastan mahrumiyet de bunlara dâhildir. Her ne kadar bu çocuklar gerçekleştirilen fiilden sorumlu olmasalar da İslam hukuku böyle bir durumu himaye etmemiştir. Burada mesuliyet zâni olan bireylere aittir.⁸⁶

Lakît, buluntu çocuklar için kullanılan bir tabirdir. Hukuken bu çocuklar babasız olarak görülmektedir. Fakat bu nitelikte çocukların ilerleyen zamanlarda ebeveynlerine kavuşma ihtimali bulunduğundan yetim statüsüne alınmamıştır. Bu yüzden lakît çocukların yalnızca himaye edilmesi ve himayedarları tarafından hayata hazırlanması tavsiye edilmiştir.⁸⁷

İslam hukukunun belirlediği kaideler gereğince yetim çocukların nefisleri ve malları veli ve vasîleri üzerinden koruma altına alınmıştır. Bu hususta en ince ayrıntılar bile açık bir şekilde telaffuz edilmiştir. Yetimliğin süresi ise bülûğ çağıyla sınırlandırılmıştır.

İslam hukukunda yetimleri ele alan hükümlerde sorumluluğun büyük ölçüde birinci dereceden akrabalara ve yakın çevreye bırakıldığı görülmektedir. Burada vaziyetin müşkülüne göre akrabalık derecesi bakımından en yakından en uzağa doğru sorumluluk tanzim edilmiştir.⁸⁸

Yetimlerle ilgili hükümlerde asıl öncelik sevgi ve şefkattir. Bununla birlikte vasî ve velilerinin yetimin malını koruyup gözetmesi gerekmektedir. Bu hususta yapılacak her tasarruf yetimin menfaatinin gözetilmesine yönelik olmalıdır. Hanefî fikhına göre; yetim malının telef

⁸⁴ Alâuddîn Ebî Bekr b. Mes'ûd Kâsânî, *Bedâ'i 'u 'ş-şanâ 'i 'fî tertîbi 'ş-şerâ 'i '2* (Beyrut: Darü'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1327), 7/346.

⁸⁵ Şevket Topal, “Günümüzde ve Gelecekteki Yetimlik Olgusuna Fikhî Bir Bakış”, *Bütün Yönleriyle Yetim*, (Kocaeli: Ensar Neşriyat, 2024), 92.

⁸⁶ Ebü'l-Fazl Mecdüddîn Abdullâh b. Mahmûd b. Mevdûd el Mevsilî, *el-İhtiyâr li ta'lîli'l-muhtâr*, thk. Mahmûd Ebû Dakîka (Kahire: Matbaâtü'l-Halebî, 1937), 5/94.

⁸⁷ Ebü'l-Hasen Nûrüddîn Alî b. Sultân Muhammed el-Kârî el-Herevî, *Fethu bâbi'l-inâye*, (Beyrut: 2009), 3/170.

⁸⁸ Kâsânî, *Bedâ'i 'u 'ş-şanâ 'i 'fî tertîbi 'ş-şerâ 'i '2*, 7/283.

edilmesi halinde aynı değerde tanzim edilmesi zorunludur.⁸⁹ Yetimin aleyhine olacak her tasarruf İslam hukukunun kaidelerince geçersizdir.⁹⁰ Aynı şekilde yetimin malından zekât verilmesi hususunda da bu şekilde bir yaklaşım sergilenmiştir. Hanefi fikhına göre; bülûğ çağına henüz girmemiş çocuklar ibadetten muaf tutuldukları için yetim malının zekâtta kullanılması caiz değildir. Zira zekât bir ibadet şeklidir ve yetim olanlar bundan muaf tutulmuşlardır. Eğer bülûğ çağına gelip kendisini madden ve manen koruyacak hale geldiğinde yetim kişi kendi malını kendi tasarrufuyla bu ibadet için kullanabilir.⁹¹

1.4.1. Yetimin Velâyetiyle Alakalı Hükümler

Velâyet, lügatte “yakın olmak, bitişik olmak, takip etmek, idareyi üstlenmek yönetmek” gibi manalara karşılık gelmektedir. Bahsedilen yakınlık mekân, soy ve din açısından olabilir. Bu kelimeden türemiş olan “veli” ve “mevlâ” lafızları da kök manasıyla bağlantılı olarak yardımcı, dost, sahip, yakın ve yönetici gibi anlamlara gelmektedir.⁹² Bir terim olarak fikhî ve hukukî anlamı ise tam ehliyetli birinin başkasının şahsı ve malı üzerinde onun adına hukukî muamelelerde bulunma salahiyetidir.⁹³

İslam hukukuna göre çocuğun velâyete konu olacağı üç durum vardır. Bunlar; çocuğun bakım ve gözetimi, çocuğun eğitimi-terbiyesi ve varsa çocuğun malı üzerindeki tasarruftur. Çocuğun bakım ve gözetiminde velâyet anneye aittir. Bu duruma fıkıhta “hidâne” denilmektedir. Diğer ikisinde ise velâyeti üstlenmeye en yetkili kişi babadır. Eğer evlilik devam ediyorsa söz konusu üç velâyet türü anne ve baba tarafından ortaklaşa deruhte edilmesi gerekmektedir.⁹⁴

Çocuk üzerindeki velâyet hakkı anne ve babadan sonra baba tarafından akrabalara geçmektedir. Bu sıralamaya fikhî literatürde “asabe” denilmektedir. Buna göre sıra oğul, oğlun oğlu; baba, babanın babası; kardeş, kardeşin oğlu; amca, amcanın oğlu şeklindedir.⁹⁵ Eğer çocuğun baba tarafından akrabası yok ise diğer akrabaları arasından yakınlık derecesine göre uygun olan başka bir şahsa verilmesi münasip görülebilir. Burada velâyeti üstlenecek olan

⁸⁹ Abdülganî b. Tâlib b. Hammâde el-Meydânî el-Guneymî ed-Dımaşkî, *el-Lübâb fî şerhi'l-Kitâb*, (Beyrut 1985), 2/195.

⁹⁰ Heyet, *el-Mevsu'atü'l-Fıkhiyye*, (Kuveyt 2002), 257.

⁹¹ Kâsânî, *Bedâ'î'u's-şanâ'i fî tertîbi's-şerâ'i* 2, 7/154.

⁹² Ebü'l-Kâsım Hüseyin b. Muhammed b. el-Mufaddal er-Râgib el-İsfahânî, *Müfredâtü'lfâzî'l-Kur'an*, (Dimeşk: Dâru'l-Kalem, 1992), “v-l-y”, 1181.

⁹³ Mehmet Aydın, *İslâm - Osmanlı Aile Hukuku*, (İstanbul: Marmara Üniversitesi İlahiyat Vakfı Yayınları, 1985), 22.

⁹⁴ Abdurrahman es-Sabuni, *Şerhu Kanuni'l-ahvali's-şahsiyye es-Sûriyye*, (Dımaşk 1989), 2/276-277.

⁹⁵ Kâşif Hamdi Okur, “İslam Hukuku Açısından Yetimin Şahsı Üzerinde Velâyet”, *Bütün Yönleriyle Yetim*, (Kocaeli 2024), 103.

kişinin bu görevi üstlenebilecek akli yeterliliğe sahip, güvenilir, ergenlik çağına gelmiş ve çocukla aynı dinden olması şarttır.⁹⁶ Çağdaş İslam hukukçularına göre velâyet sahibi kimselerin görevleri şunlardır:

- Çocuğun terbiyesi, ahlaki bakımdan eğitimi, kötü alışkanlıklardan ve zararlı muhitlerden uzak tutulması.
- Beden sağlığının korunması, sağlıklı gelişiminin takibi ve hasta olduğunda tedavi edilmesi.
- Eğitim ve öğrenimin sürecinin takip edilmesi, uygun okullarda eğitim almasının sağlanması.
- Bir meslek sahibi olması için gerekli yönlendirmenin yapılması. Uygun bir eş ile evlilik yapmasına nezaret edilmesi.⁹⁷

Velinin velâyet süresi çocuk ergenlik dönemine girinceye kadardır. Fakat kız çocuklarının evleninceye dek velinin gözetiminde tutulması öngörülmüştür.⁹⁸ Bununla birlikte suiistimal yahut istismar gibi şenî vaziyetin olduğu durumlarda kişinin velâyet yetkisine son verilmektedir.⁹⁹

Yetimin gözetilmesi hususu ise velâyetin yanı sıra kefalet kavramıyla da ifade edilmiştir. Hadis-i şeriflerde konu bu iki kavram üzerinden işlenmiştir. Burada esas olan yetimliğin bülûğ çağına girildiğinde son bulmasıdır. Yetimin velâyeti için asabe sıralaması çok önemlidir. Bu durumda sıralama şu şekildedir: Dede (babanın babası), varsa yetişkin kardeş (abi, abla), amca ve amcaoğlu...¹⁰⁰ Ebu Hanife'nin içtihadına göre eğer yetimin asabe bağıyla bir akrabası yoksa velâyet diğer akrabalara geçecektir. Tabi burada yetim kişinin annesi sağ ise anneye velâyette öncelik tanınmıştır.¹⁰¹ Eğer baba ölmeden önce anneye velâyeti bırakmışsa şayet anne vasî sıfatıyla yetimlerin mallarını idare edebilecek ve bu hususta asabenin bir yetkisi olmayacaktır.¹⁰² Aynı şekilde anne de kendisinden sonrası için vasî tayin edebilme hakkına sahiptir. Bu kişi asabe karşısında öncelikli bir konuma sahip olacaktır.¹⁰³

⁹⁶ Zekiyüddin Şaban, *el-Ahkâmü 'ş-şer'iyye li 'lahvali 'ş-şahsiyye*, (Bingazi 1993), 649.

⁹⁷ Okur, "İslam Hukuku Açısından Yetimin Şahsı Üzerinde Velâyet", 104.

⁹⁸ Subhi Mahmasani, *el-Mebadi 'ş-şer'iyye ve 'l-kanuniyye fi 'l-hacr ve 'n-nefakat ve 'l-mevaris ve 'l-vasiyye*, (Beyrut 2002), 78.

⁹⁹ Sabuni, *Şerhu Kanuni 'l-ahvali 'ş-şahsiyye es-Sûriyy*, 2/773-777.

¹⁰⁰ İbrahim Melas Eymen, *Ahkâmü 'l-yetîm fi 'l-İslam*, (Beyrut: 2010), 57.

¹⁰¹ Melas Eymen, *Ahkâmü 'l-yetîm fi 'l-İslam*, 59.

¹⁰² İbn Abidin, *el- 'Ukûdü 'd-dürriyye fi tenkîhi Fetâve 'l-Hâmidîyye*, (Kahire: 1300), 2/308.

¹⁰³ İbn Abidin, *el- 'Ukûdü 'd-dürriyye fi tenkîhi Fetâve 'l-Hâmidîyye*, 2/292-293.

Yaşı küçük olan yetimler hidâneye muhtaç oldukları için burada hak öncelikli olarak anneye verilmektedir. Eğer anne hidâneyi üstlenebilecek durumda değilse şayet bu sefer hak anneanne ve babaanneye geçecektir. Yine bu kişilerden herhangi biri de bu vazifeyi yerine getiremezse bu sefer hidâne yetimin diğer kadın akrabalarına verilecektir. Yetimlerin nafaka ve bakım masrafları yetimin malından harcanır. Eğer yetimin malı yoksa bakımını üstlenen akrabası tarafından karşılanır.¹⁰⁴

Hanefilere göre hidâne müddeti tamamlandıktan sonra yetim erkekse asabe bağı olan velisine, kız ise baba tarafında dedesine ya da yine aynı dereceden yakın akrabalarından olan bir veliye teslim edilir. Eğer bu kişiler velâyeti üstlenebilecek nitelikten yoksun iseler karar hâkimin inisiyatifine bırakılmıştır. Şafilere ise tercih hakkı yetime bırakılmıştır. Bu hususta iki farklı yaklaşım sergilenmiş olup Malikiler Hanefilerin, Hanbeliler ise Şafilere hükümüne yakın hükme tabi olmuşlardır.¹⁰⁵

Yukarıdaki bilgilerden de anlaşıldığı üzere velâyet sahibi kimse yetimin terbiye ve bakımından sorumludur. Bu yüzden velinin yetim hakkı konusunda hassasiyet sahibi olması son derecede önemli bir husustur. Velâyet sahibi kimse velisi olduğu yetimi gözlemlemeli ve onun kabiliyetine uygun mesleklere yönlendirerek geleceğe hazırlamalıdır. Ayrıca eğitim ve öğretimiyle de ilgilenmelidir. Yetimin malına sahip çıkmalı ve yalnızca yetimin menfaatine yönelik kullanmalıdır. Hatta bu malı yetim adına artırmalıdır. Her ne kadar velâyet süreci yetimin bülûğ çağına girmesiyle bitmiş olsa da çağdaş İslam hukukuna göre bu süreç yetimin öğreniminin sonuna kadar devam ettirilebilir. Zira günümüz normlarında evlilik ve iş bulma süreci yirmili yaşların ortalarına sarmakta ve hatta bazı durumlarda bu süreç ileriki yaşlara kadar devam etmektedir. Bu süreç maddi külfet istediği için velâyet süreci en azından iş bulma evresine kadar devam etmelidir.¹⁰⁶

1.4.2. Yetimin Vesayetiyle Alakalı Hükümler

İslam hukuku velâyete alternatif olarak vesayet uygulamasını geliştirilmiştir. Eğer çocuğun velisi yoksa ve malını kullanabilecek kabiliyetten yoksunsa şayet burada vasîlik devreye girmektedir. Terim olarak da vasîyet eden kişinin, kaybolmasından veya ölümünde sonra borçlarını ödemek, ihtiyaçlarını karşılamak, varislerinin maslahatlarını gerçekleştirmek ve vasîyetlerini yerine getirmek gibi konularda vasînin yerine getireceği bir eylemi talep etmesi

¹⁰⁴ Melas Eymen, *Ahkâmü'l-yetîm fi'l-İslam*, 107-108.

¹⁰⁵ Okur, "İslam Hukuku Açısından Yetimin Şahsı Üzerinde Velâyet", 108. Ayrıca bkz. Melas Eymen, *Ahkâmü'l-yetîm fi'l-İslam*, 108; es-Sabuni, *Şerhu Kanuni'l-ahvali's-şahsiyye es-Sûriyy*, 2/251-252; Abdülkerim Zeydan, *el-Mufasssal fi ahkâmi'l-mer'e*, (Dimaşk: 2012), 10/88-89, 93.

¹⁰⁶ Abdullah Murad, *Mukaddime fi fikhi'l-asr*, (San'a 2014), 2/735-736.

manasına gelmektedir.¹⁰⁷ Bir diğer anlamı ise teberru yoluyla ölümden sonrasına izafe edilen bir mülk edindirme ve bir malı veya menfaati ölümünden sonrasına izafetle bir şahsa veya bir hayır yoluna meccanen temlik etmek şeklindedir.¹⁰⁸ Vesayet masterından türemiş sıfat-ı müşebbehe kalıbında bir hukuk terimi olan “vasîyy” kelimesi ise, bir kimsenin ölümünden sonra onun adına yapılmasını istediği şeyleri yapmasını talep ettiği kimse veya bir kimsenin malları veya çocuklarının işleri üzerinde tasarruf etmek üzere veli tarafından görevlendirilen kimse şeklinde tanımlanmıştır. Vesayet kelimesi burada zikredilen sorumlulukların tümünü kapsamaktadır.¹⁰⁹

Yetim hukukunda vesayet daha çok yetimin malı üzerinde tasarruf yetkisi için kullanılmaktadır. Veli veya hâkim, ölümünden sonra iş yapma salahiyeti bulunmayan yetim kişinin malını güvence altına almak ve diğer ihtiyaçlarının teminini sağlamak için bir vasî tayin eder.¹¹⁰ Bu yüzden yetimlerin malları üzerinde onlar adına hukuki girişimlerde bulunma meselesi İslam hukuku içerisinde “vesayet” başlığı altında ele alınmıştır.

Vesayetin temel gayesi ehliyeti yetersiz kimselerin iktisadi haklarını güvence altına almaktır. Bu yüzden vasî olacak kişinin güvenilir olması çok önemli bir husustur.¹¹¹ vasî olacak kişi reşit, hür, adil ve ehil birisi olmalıdır. Ayrıca emanet sahibi bilinci yüksek ve şuurlu bir tabiata sahip olması gerekmektedir. Hepsinden önemlisi Müslüman olmalıdır. Bu hususlarda birçok fıkıh âlimi ittifak halindedir.¹¹² Dahası vasîlikte kadın-erkek ayrımı yoktur. Söz konusu şartları taşıyan herkes bu vazifeyi ifa edebilir.¹¹³

Veli, vasîyi kendisi tayin edebildiği gibi bu vazifeyi hâkim de yerine getirebilir. Veli ölmeden önce kendi yerine vasî tayin etmemişse bu vazife hâkimin uhdesine bırakılmaktadır.¹¹⁴ Bununla birlikte vasî yukarıda zikredilen hususiyetlere sahipse şayet vesayeti zorunlu kılınıp azledilemez. Duruma göre hâkim vasîye yardımcı tayin edebilir. Zira liyakatini eksik bulsa bile vasî güvenilir olduğu için onu azletme yetkisine sahip değildir. Ancak vasî dinden çıkar fasık veya kâfir olur ise ya da köle olması söz konusu ise bu kişiyi ehil olan bir vasî ile değiştirebilir.

¹⁰⁷ Mevsilî, *el-İhtiyâr li ta'lîl-i'l-muhtâr*, 5/69.

¹⁰⁸ Alâeddîn Semerkandî, *Tuhfetü'l-fukahâ*, (Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1984), 3/205; Ömer Nasuhi Bilmen, *Hukuku İslâmiyye ve Istîlâhâtı Fıkhiyye Kâmusu*, (İstanbul: Bilmen Yayınevi, 1988), 5/115.

¹⁰⁹ Mustafa Öz, “Vasî”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, (İstanbul: TDV Yayınları, 2012), 42/546-547; Mehmet Erdoğan, *Fıkıh ve Hukuk Terimleri Sözlüğü*, (İstanbul: Ensar Neşriyat, 2013), 598.

¹¹⁰ Ali Bardakoğlu, “Vesâyet”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2013), 43/66.

¹¹¹ Bardakoğlu, “Vesâyet”, 43/67.

¹¹² Muhammed b. Habîb el-Bağdâdî el-Mâverdî, *el-Hâvî'l-kebîr*, (Beyrut: Dâru'l-kütübi'l-İlmiyye, 1994), 8/328; Abdülkerîm Zeydân, *el-Medhalü lidirâseti's-şer'i'ati'l-İslâmiyye*, (Beyrut: Müessesetü'r-Risâle, 2002), 281; Bilmen, *Hukuku İslâmiyye ve Istîlâhâtı Fıkhiyye Kâmusu*, 180; Bardakoğlu, “Vesâyet”, 43/68.

¹¹³ el-Mâverdî, *el-Hâvî'l-kebîr*, 8/331.

¹¹⁴ Ebü'l-Hasen Burhânüddîn Alî b. Ebî Bekr b. Abdilcelîl el-Fergânî el-Mergînânî, *el-Hidâye Şerhi Bidâyetü'l-mübtedî*, thk. Talal Yusuf (Beyrut: Dâr'u İhyâi't-Türâsi'l Arabî, ts), 2/264.

Fakat vasî kölelikten azat olur ve Müslümanlığa geçerse hâkim azletmekten vazgeçebilir.¹¹⁵ Bununla birlikte yetimin malına ihanet eden vasîyi hâkimin azletmesi vaciptir.¹¹⁶

Hanefî fihhına göre veli vasî tayin edeceği kişiyle akit yapması gerekmektedir. Vesayet, vasî olacak kişinin akdi sözlü veya fiili olarak kabul etmesiyle başlamaktadır.¹¹⁷ Eğer vasînin vesayete rızası yoksa şayet velinin yüzüne karşı reddini beyan etmesi zorunludur. Buradan hareketle vasînin gıyaben vesayeti reddetmesi geçerli kılınmamaktadır. Bununla birlikte kendisini vasî tayin eden kişi öldükten sonra yine vesayeti reddederse bu sefer de güvensizliğe sebep olacağı için ihanet ettiği düşünülerek bu duruma cevaz verilmemiştir.¹¹⁸ Diğer yandan vasîyet eden kişi hayatta iken vasînin kendisine vesâyet yetkisi verildiğini bilmesi şart değildir. Dolayısıyla vasînin, vasîyet eden kişinin ölümünden sonra vesâyeti öğrenmesi durumunda onu kabul veya reddetme hakkı bulunmaktadır. vasîyet akdinin geçerliliği vasîyette bulunanın ölümünden sonra başladığı için vasîyette bulunanın henüz hayatta iken vasîyetten rücu etmesiyle söz konusu akit iptal olur.¹¹⁹ Bununla birlikte bazı fıkıh âlimleri vasîliğin ağır sorumluluk gerektiren bir vazife olduğunu öne sürerek kabul edilmesini pek hoş karşılamamışlardır. Hatta birden çok vasîlik üstlenen kimseleri bu hususta eleştirmişlerdir. Harama meyledileceği ve maruz kalınacağı düşüncesi ile vasîliğin kabul edilmemesini daha uygun görmüşlerdir.¹²⁰

1.5. Osmanlı Devleti'nde Hukuki Bir Kurum Olarak İfta Makamı

Osmanlı Devleti'nin kuruluş döneminden itibaren halkın dini sorunlarının giderilmesi için ifta vazifesini yerine getiren kurumsal yapı hep var olmuştur. Bu yapı sonradan “Şeyhülislamlık” adını alarak idari yapı içerisinde oldukça muteber bir konumdadır. İlk Osmanlı müftüsünün kim olduğu hakkında farklı görüşler öne sürülmektedir. Bu hususta en eski kayıt Molla Fenari'nin (1350-1430) Müfti'l-enamlık vazifesine tayin edildiğini bildiren 1425 tarihli bir arşiv kayıdır. Daha önceki tayinlere dair herhangi bir kayda rastlanmaması nedeniyle Molla Fenari'nin ilk müftü ya da şeyhülislam olduğu kabul edilmektedir. Bu yüzden Şeyhülislamlık kurumunun ihdas edilişinin 1425'de gerçekleştiği söylenebilir.¹²¹

¹¹⁵ Semerkandî, *Tuhfetü'l-fukahâ*, 3/221.

¹¹⁶ Muhammed Emin İbn Abidin, *Reddû'l-Muhtar Ale'd-Dürri'l-Muhtar Şerhi Tenviri'l-Ebsar*, thk. Adil Ahmed Abdilmevcud, Ali Muhammed Muavviz (Beyrut: Dâru'l-Fikr, 2000), 6/702.

¹¹⁷ Bilmen, *Hukuku İslâmiyye ve Istılâhâtı Fıkhiyye Kâmusu*, 177.

¹¹⁸ İbn Abidin, *Reddû'l-Muhtar*, 6/700.

¹¹⁹ Salih Şahin, “İslam Hukukunda Yetim Malının Korunmasına Yönelik Hükümler”, *Bütün Yönleriyle Yetim*, (Kocaeli: Ensar Neşriyat, 2024), 119; Mevsilî, *el-İhtiyâr li ta'lîl-i'l-muhtâr*, 5/73-74.

¹²⁰ Şihâbuddîn Ahmed b. İdrîs Karâfî, *Envâru'l-burûk fî envâi'l-fürûk*, (Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1998), 4/81.

¹²¹ Ferhat Koca, “Fetvahane”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1995), 12/496.

İlmiye kurumları içerisinde önemli bir yere sahip olan “Kazaskerlik” müessesinin Şeyhülislamlık kurumuna göre daha erken tarihlerde teşekkül etmesi dikkate değer bir husustur. 15. yüzyılın ilk çeyreğinde Şeyhülislamlık gibi yüksek bir din işleri kurumunun ihdasında devrin dini, siyasi ve ideolojik faktörlerinin etkisi yadsınamaz bir gerçektir. 1402 Ankara Savaşı’nda Timur’un ordusuna yenilen Osmanlı Devleti, 11 yıllık bir fetret dönemine girmiştir. Bu süreçte otoritesini sağlamakta güçlük çekmiştir. Bu kargaşa ortamının etkisiyle halkta güvenlik zafiyeti oluşmuş ve dini alanda da Rafiziliğe dayalı bir takım sapık görüşler halk üzerinde tesir imkânı bulmuştur. Fetretten sonra hızlı bir toparlanma sürecine giren devlet hem dini hem de ideolojik yapısını halkla bütünleştirmek adına yüksek bir din işleri kurumuna ihtiyaç duyması kuvvetli bir ihtimaldir. Buradan hareketle Şeyhülislamlık müessesinin bu minvalde ortaya çıktığı söylenebilir¹²².

16. yüzyılda büyük bir gelişim seyri gösteren Şeyhülislamlık müessesesi bilhassa Zenbilli Ali Efendi’nin ve Ebüssuûd’un şeyhülislamlıkları döneminde yetki ve sorumlulukları artırılarak önemli açılımlar gerçekleştirilmiştir. Bu dönemde şeyhülislamlığın itibarının yükseldiği görülmektedir. Şeyhülislâm makamının etkili bir konum kazanmasıyla ilgili rivayetlerde Zenbilli Ali Efendi öne çıkarılmıştır. Onun Yavuz Sultan Selim’in bazı idarî ve siyasî kararlarını tasvip etmeyerek sert tepki gösterdiği, Selim’in bunların dünyevî işler sayıldığı, müftünün sadece dinî meselelerde yardımda bulunması gerektiği şeklindeki sözlerine karşı çıkıp padişahların hem dinlerini hem dünyalarını gözetmenin şeyhülislâmın başlıca vazifesi olduğunu belirttiği kaydedilmiştir. Kaynaklarda bu hadise şeyhülislâmlik açısından yeni bir anlayışın ve değişimin habercisi şeklinde yorumlanmıştır. Zenbilli Ali Efendi’den sonra şeyhülislâmlik yapan Kemalpaşazâde ve Sâdî Çelebi bu görevleri esnasında devrin çok yoğun geçen olaylarına fetvalarıyla, önerileriyle yeni açılımlar sağlayıp şeyhülislâmlığın itibarını arttırmışlardır. Fikirleri, görüşleri, hatta mizacı sebebiyle hakkında ciddi tartışmalar cereyan eden ilk şeyhülislâm Çivizâde Muhyiddin Mehmed Efendi’dir (ö. 954/1547). Onun alışlagelmiş sisteme muhalif fetvalar vermesi azline yol açmış olmalıdır. Çivizâde’nin Muhyiddin İbnü’l-Arabî, Mevlânâ Celâleddîn-i Rûmî gibi mutasavvıfları eleştirmesi, para vakfı (vakf-ı nukûd) meselesine karşı çıkması, abdestte mest üzerine mesh yapılması konusundaki sert muhalefeti tartışmalara yol açmış ve başta Ebüssuûd Efendi olmak üzere birçok âlimle fikir ayrılığına düşmüştür. O sırada Rumeli kazaskeri olan Ebüssuûd Efendi, önceki fakihlerin görüşlerine aykırı bulduğu Şeyhülislâm Çivizâde’nin bazı fetvalarını Dîvân-ı Hümâyûn’a

¹²² Mehmet İpşirli, “Şeyhülislam”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2010), 39/92.

getirerek ilmî açıdan reddetmiştir. Bu gelişmeleri takip eden Kanûnî Sultan Süleyman vezirlere emir verip bu konuları görüşmek üzere ulemâyı toplantıya çağdırmalarını istemiş, devrin âlimleri sonuçta Çivizâde'yi hatalı bulmuş, böylece Çivizâde görevden azledilen ilk şeyhülislâm olmuştur. Ebüssuûd Efendi'nin şeyhülislâmlığı sırasında meşihat kurumunda bürokratik açıdan bazı gelişmeler meydana gelmiş, onun yaklaşık otuz yıl süren şeyhülislâmlığı bu müessesede derin izler bırakmıştır. Zaman zaman devlet işlerinde şer'î hukuka aykırı gördüğü uygulamalara, “Nâ-meşrû nesneye emr-i sultânî olmaz” diyerek karşı çıkmakla birlikte fetvalarında genellikle devletin temel siyasî prensiplerini destekleyen bir taraf dikkati çeker. Böylece kurumun siyasal otoriteyle olan ilişki ağının niteliği de belirlenmiştir¹²³.

Şeyhülislamların en temel görevi kendilerine danışılan hususlarda fıkhn belirlediği ölçüler içerisinde fetva vermektir. Sorulacak sorular dini, siyasi, idari ve sosyal meselelere dair olabilmektedir. Verilecek fetvanın bilhassa Hanefî içtihadına uygunluğu önem arz etmektedir. Nitekim Osmanlı'daki Müslüman tebaanın büyük bir kısmı Hanefî anlayışı benimsemektedir. Bununla birlikte fetvanın muhataplarının büyük çoğunluğunun payitaht ve çevresinden olması bu durumu etkileyen faktörlerden biridir. Başlangıçta yetkileri sınırlı olan şeyhülislamların daha sonraki süreçlerde tayin ve terfi işlerinde yetkili hale getirilmiştir. Bununla birlikte fetva yetkisine sahip ifta müessesesinin en tepe noktasında bulunması hasebiyle önemini her daim korumuştur.

1.6. Bir Hukuk Adamı Olarak Ebusuud Efendi

Ebüssuûd Efendi, literatürde Osmanlı Devleti'nin yükseliş çağı olarak addedilen 16. yüzyılda yaşamıştır. Kendisi Yavuz Sultan Selim, Kanuni Sultan Süleyman, II. Selim ve III. Murad dönemlerine şahitlik etmiştir. Söz konusu dönemde Osmanlı Devleti'nin sınırları büyük oranda genişlemiştir. Sınırlar doğuda Hazar Denizi, batıda Viyana ve Cezayir, güneyde ise Hicaz ve Sudan içlerine kadar uzanmıştır. Osmanlı Devleti askeri, siyasi ve ekonomik yönden en gelişmiş dönemi yaşamıştır. Bu yüzden dönemin siyasi, dini ve konjonktürel vaziyetini anlamak adına Ebüssuûd Efendi'nin hayatı önemli bir kaynak niteliği taşımaktadır.

Bahsi geçen dönemde Osmanlı entelektüel yaşamında büyük etkileri olan şahsiyetler ortaya çıkmıştır. Birgivî, Mimar Sinan, İbn Kemal, Kınalızade Ali, Matrakçı Nâsuh, Piri Reis ve Taşlıcalı Yahya bunlardan bazılarıdır. Dini, mimari, edebi genel kültür konularında bu

¹²³ İpşirli, “Şeyhülislam”, 39/96-97.

isimler devrin parlak şahsiyetleri olmuştur. Ebüssuûd Efendi'nin, bunların hemen hemen hepsiyle hukuku olmuş ve temas etmiştir.¹²⁴

Ebüssuûd Efendi'nin yaşamış olduğu dönemde münevver kesim ağırlıklı olarak ulemadan oluşuyordu. Düşünsel hareketler ve tartışmalar bu dönemde yoğun olarak yaşanıyordu. Bilhassa para vakfı ve tasavvuf alanında birçok problem ve hareket tarzı üzerinde tartışmalar sürdürülmekteydi. Zaten Ebüssuûd Efendi'nin ağırlıklı olarak uğraştığı meselelerin başında söz konusu ilmi tartışmalar geliyordu. Bu durum devletin ve hanedanın meşruiyeti meselesinde de etkisini göstermiş ve ilk dönemlerdeki mistik anlatıların yerini yazılı kanunlar ve ilmi eserler almaya başlamıştır.¹²⁵

Klasik anlatıma göre değerlendirilecek olursa; Osmanlı ilmiye teşkilatının temelleri Şeyh Edebali'nin uhdesinde yetişen Dursun Fakih ile atılmış ve Molla Fenârî ile şekil almıştır. Medrese talebeleri ile alakalı hukuki atılımlar ilk olarak Yıldırım Bayezid ile atılmıştır. Daha sonra Fatih Sultan Mehmed'in padişahlığı döneminde medreseler ıslah edilmiş ve mertebelere ayrılmıştır.¹²⁶ İlk Osmanlı medreselerinde Selçuklu medreselerinin müfredatı takip edilmiştir. İbn Hâcib, Cürçânî ve Taftâzânî bu medreselerde okutulan âlimlerin başında gelmektedirler.¹²⁷ Geleneksel manada ilmiyede Râzî, Birgivî, Müeyyedzâde ve Devvânî ekolleri ağırlık kazanmıştır. Hatta ilerleyen süreçte Kadızadeliler eliyle Birgivi ekolü devam etmiştir. Molla Fenârî, İbn Kemal ve Ebüssuûd Efendi ile de Râzî ekolü süreklilik kazanmıştır.¹²⁸ Bu durum tekke-medrese uyumunu ve birlikteliğini sekteye uğratmış avam ve havas arasındaki İslami anlayışta derin tesirler bırakmıştır. Havas tabaka medreselilerin tesirinde kalırken avam tabaka tekkenin etkisinde kalmıştır.¹²⁹

16. yüzyıla kadar olan dönemde Osmanlı topraklarında etkin olan tasavvufî hareketlerin, Babaîlik, Kalenderîlik, Vefâîlik, Abdâlân-ı Rum, Bektaşîlik, Haydarîler, Işıklar, Torlaklar, Melâmîlik, Hurûfîlik, Mevlevîlik, Kızılbaşlık, Râfızîlik, Safeviyye ve Yesevîlik olduğu görülmektedir. Adı zikredilen tasavvufî hareketler Mâveraünnehir, Hârezm, Irak gibi bölgelerde gelişmiş olup Sünnî eğilimli idiler. Bununla birlikte Horasan, Azerbaycan gibi eski İran kültürünün yahut Orta Asya'nın şehirlerden uzak yerlerinde eski Türk inançlarının hâkim

¹²⁴ Dönem hakkında daha ayrıntılı bilgi için bkz. Mehmet Öz, "Klasik Dönem Osmanlı Siyasî Düşüncesi: Tarihi Temeller ve Ana İlkeler", *İslâmî Araştırmalar Dergisi* 12/1 (1999), 27-33.

¹²⁵ Colin İmber, "Osmanlı Hanedanı Efsanesi", *İslâmî Araştırmalar Dergisi*, çev. Dr. Seyfettin Erşahin, 12/1 (1999), 25.

¹²⁶ Cahit Baltacı, *İslâm Medeniyeti Tarihi*, (İstanbul: İFAV Yayınları, 2005), 153-155.

¹²⁷ Mustafa Bilge, *İlk Osmanlı Medreseleri*, (İstanbul 1984), 42-43.

¹²⁸ Ahmet Yaşar Ocak, "İbn Kemâl'in Yaşadığı XV. ve XVI. Asırlar Türkiye'sinde İlim ve Fikir Hayatı", ed. Süleyman Hayri Bolay *Şeyhülislâm İbn Kemâl Sempozyumu Bildiri Kitabı*, (Ankara: 1989), 32.

¹²⁹ Ahmet Yaşar Ocak, "Din ve Düşünce", *Osmanlı Medeniyeti Tarihi*, ed. Ekmeleddin İhsanoğlu, (İstanbul: Zaman Yayınları, 1999), 1/11-113.

bulunduğu sahalardaki tarikatlar ise, daha ziyade gayri Sünni bir mahiyet arz ediyorlardı.¹³⁰ Bu dönemde bazı tanınmış tasavvuf önderleri idam edilmiş ve faaliyetlerinin önü kesilmiştir.

Osmanlı padişahları yetiştikleri dönemden itibaren ağırlıklı olarak ya medreseli ulema ya da tekke ehli fukara sınıfının etkisi altında kalmışlardır. Bu durum her padişahın pratikte farklı anlayışları sergilemelerine yol açmıştır. Yıldırım Bayezid'e kadar gelen Osmanlı sultanları ağırlıklı olarak Ahilerle içli dışlı olmuşlar ve sufi kesimle sıkı işbirliğine girmişlerdir.¹³¹ Yıldırım Bayezid dönemi ile birlikte Osmanlı sultanlarının ve şehzadelerinin çevresinde ağırlıklı olarak ulema sınıfından kimseler görünmeye başlamıştır.¹³² Buna karşılık sultanlar hangi tarafa yakın olurlarsa olsunlar Sünni İslam siyasetinin tesiri her daim görülmüştür ve Rafizi-Şii yayılmacılığına karşı keskin bir tavır sergilemişlerdir.¹³³ Devletin sınırlarının hızlı bir şekilde genişlediği 15. ve 16. yüzyıllarda ise devletin idarede benimsediği merkezileşme güdüsü bir kısım konargöçer Türkmen kesimlerini rahatsız etmiş, bu rahatsızlık çeşitli tarikat gruplarına da yansımış ve iç isyanlar baş göstermiştir. Buradan hareketle Ebüssuûd Efendi'nin de içerisinde yer aldığı tarikat-şariat tartışmalarının temelinde bu sosyal ve siyasal sebeplerin etkisi de büyük olmuştur.¹³⁴

Ebüssuûd Efendi, Osmanlı Devleti'nin birçok açıdan yükselişe geçtiği bir dönemde yaşamıştır. Bu dönemde çok sayıda parlak şahsiyetler yetişmiştir. Yavuz Sultan Selim'in padişahlığı döneminde doğuda çok sayıda askeri sefer düzenlenmiş ve Mısır dâhil birçok yer ele geçirilmiştir. Şah İsmail'in önderliğinde gerçekleştirilen Şii yayılmacılığına böylece set çekilmiştir. Bununla birlikte hilafet merkezi İstanbul'a taşınarak Sünni dünyanın dini lideri vasfı da Osmanlı padişahlarına geçmiştir. Kanuni Sultan Süleyman döneminde ise fütuhât ağırlıklı olarak batıda ve Akdeniz havzasında gerçekleştirilmiştir. Bu dönemde Macaristan, Transilvanya, Trablusgarb, Cezâyir, Irak ve Rodos, Anadolu'nun Van'dan Ardahan'a kadar doğu ve kuzeydoğusu, Gürcistan Atabeylerinden Çoruh boyu, Belgrad, Adalar denizinde en önemlisi Sakız olmak üzere muhtelif Venedik ve Ceneviz sömürgeleri fethedilmiştir. Akdeniz'de Osmanlı hâkimiyetinin temellerini kurulmuş, Kızıldeniz ve Basra körfezi birer Türk gölü haline getirilmiş, Hindistan içlerine müdahale edilerek Hint denizlerinde etkinlik artırılmıştır. İran ise büsbütün sindirilmiş; İspanya, Almanya ve Avusturya devletlerine karşı

¹³⁰ Ahmet Yaşar Ocak, "Anadolu / Tarih", Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi, (TDV Yayınları), 3/113.

¹³¹ Ocak, "Din ve Düşünce", 128.

¹³² Ocak, "Din ve Düşünce", 111.

¹³³ Yusuf Oğuzoğlu, "Osmanlı Kuruluş Dönemi Müesseselerindeki Sivil Karakter ve Devletin Gelişmesi Üzerindeki Etkisi (1299-1402)", *Osmanlı*, 8 (Ankara 1999), 24.

¹³⁴ Pehlul Düzenli, *Osmanlı Hukukçusu Şeyhülislâm Ebüssuûd Efendi ve Fetvâları*, (Konya: Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yayınlanmamış Doktora Tezi, 2007), 11-12.

siyasi ve ekonomik güç elde edilmiştir. Bu dönemde Avrupa mezhepsel ve siyasi çatışmalarla uğraşıyordu. Martin Luther öncülüğünde Katolik Kilisesi'ne yönelik başlatılan Protestan hareketi büyük bir ihtilafa sebep olmuştu. Diğer yandan Alman İmparatoru V. Charles (Şarlken) ile Fransa kralı I. Fransuva arasında ise bitmek bilmeyen siyasi krizler yaşanmaktaydı. Kanuni Sultan Süleyman ve devrinin erkân-ı devleti Avrupa'da yaşanan bu gelişmeleri an be an takip etmiş ve siyaseten istifade etmenin yollarını aramıştır.¹³⁵

Ebüssuûd Efendi'nin tanınırlığı Kanuni devrinde artmıştır. Kendisinin Rumeli kazaskeri olması ile başlayan devrin padişahına yakınlığı tam otuz yıl sürmüştür. Kara Boğdan, Estergon ve Budin seferlerinde bizzat padişahın yanında bulunmuş ve hatta Budin'in fethinden sonra ilk Cuma namazı kendisinin imametinde kılınmıştır.¹³⁶ Etkinliği II. Selim döneminde de devam etmiş; Kıbrıs'ın fethinden sonra adanın toprak hukuku bizzat kendisi tarafından tanzim edilmiştir.¹³⁷

Ebüssuûd Efendi'nin çağdaşı olan tarihçi Lütü Paşa, dönemi tarif ederken devletin zahirde ihtişamlı olduğundan fakat idari işlerde bozulmalar başladığından söz etmektedir. Hatta sadareti döneminde bunların düzeltilmesi yolundaki gayretleri yüzünden çok sayıda muhalif edindiğini de eklemiştir.¹³⁸ Peçevi ise söz konusu bozulmaların temel sebebi olarak rüşveti göstermiş ve bunu başlatanın da Rüstem Paşa olduğunu kaydetmiştir.¹³⁹ Ayrıca rüşvetle ilk tımar veren kişinin de İskender Paşa olduğunu eklemiştir.¹⁴⁰ Ebüssuûd Efendi ise şahsının ifta makamını işgal etmesi nedeniyle ağırlıklı olarak ilmiye müesseseleriyle alakadar olmuştur. Kendisinin gayretleriyle medreselerin işleyişi ve tayin işleri hususunda yeni düzenlemeler yapılmıştır. Daha öncesinde tayin vazifesi medreselerde istihdam edilen müderrislerin ilmi açıdan yetersiz oluşu nedeniyle bizzat fetva makamına tevdi edilmişti. Ebüssuûd Efendi ise bu duruma itiraz etmiş ve fetva makamının yoğunluğundan söz ederek vazifenin alınmasını tavsiye etmiştir.¹⁴¹ Kendisine kadar olan ki dönemde iki yüz akçe olan müftü maaşları beş yüz elli akçeye çıkarılmıştır.¹⁴² Kazaskerlik yaptığı sırada kendisinin de gayretleriyle medreselerde

¹³⁵ İsmail Hami Danişmend, *İzahlı Osmanlı Tarihi Kronolojisi*, (İstanbul: Türkiye Yayınevi, 1971), 2/108-109.

¹³⁶ Ahmet Akgündüz, "Ebüssuûd Efendi", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1994), 10/365.

¹³⁷ Düzenli, *Osmanlı Hukukçusu Şeyhülislâm Ebüssuûd Efendi ve Fetvâları*, 14.

¹³⁸ Lütü Paşa, *Âsafnâme*, haz. Mübahat Kütükoğlu, (İstanbul: İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Basımevi, 1991), 61.

¹³⁹ Peçevi İbrahim Efendi, *Peçevî Tarihi*, haz. Bekir Sıtkı Baykal, (Ankara: Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, 1999), 1/23.

¹⁴⁰ Peçevi, *Peçevî Tarihi*, 1/40.

¹⁴¹ Hezarfen Hüseyin Çelebi, *Telhîsu'l-beyân fî kavânîn-i Âl i Osman*, (Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları, 1998), 200.

¹⁴² Nev'îzâde Atâî, *Hadâiku'l-hadâik*, (İstanbul 1989), 2/290; Çelebi, *Telhîsu'l-beyân fî kavânîn-i Âl i Osman*, 199.

mülâzemet defterinin tutulması, ulemanın her sınıfına mülâzemet tahsisi ve yedi senede bir nöbet tahmin olunması uygulamaları başlamıştır.¹⁴³ Dârülhadisler ile Tıp medreseleri ilk olarak bu dönemde medreseye ilave edilmiştir.¹⁴⁴

Ebüssuûd Efendi, yaptığı Kanunnâme ve Ma'rûzat çalışmalarıyla hukuki alanda bir takım düzenlemelere de vesile olmuştur. Bu dönemde hukuki uygulamalar devrin padişahının lakabına uygun olarak muntazam gerçekleştirilmekteydi. Bu durum askeri ve siyasi gelişmelere de yansımış ve hatta bazı kaleler savunma yapmadan teslim olmuştur. Ayrıca Hristiyan ailelerden bazıları kendilerini yasal güvence altında hissedebileceklerine inandıkları Osmanlı ülkesine göç etmeye başlamışlardır. Hatta dönemin İngiltere kralı VIII. Henry İngiliz hukuk sisteminin ıslahı noktasında İstanbul'a bir araştırma heyeti göndermiştir.¹⁴⁵

Ebüssuûd Efendi'nin yaşadığı dönemin sosyo-ekonomik durumunu anlatan kaynaklar çelişkili bilgiler içermektedir. Her ne kadar Danismend bu dönemi parlak bir devir olarak sunmuş olsa da bazı kaynaklar bu dönemde yaşanan ekonomik darboğazdan söz etmektedir. Genişlemeye bağlı olarak yaşanan idari aksaklıklar halkın ekonomik ve ahlaki yapısında bariz etkiler oluşturmıştır. Halk arasında bilgisizlik, hırsızlık, eşkıyalık, sefahat ve fuhuş gibi adi suçlar yaygınlaşarak toplumsal düzen fetrete uğramıştır. Nitekim ilerleyen tarihlerde bu şe'ni vaziyet Celali isyanlarının da baş göstermesinin önünü açacaktır.¹⁴⁶

Bu dönemde Anadolu, Yemen ve Mısır'da isyanlar baş göstermiştir. Bunlardan bazıları şunlardır: Şam Valisi Canberdi-Gazali isyanı, Mısır Valisi Hain Ahmed Paşa'nın saltanat ve istiklâl ilanı, Mısır'da Canım Kâşif isyanı, Yemen isyanları, Sülünoğlu Koca ile Zünnünoğlu ayaklanması, Domuzoğlu Beyce'nin ayaklanması, Mustafaoğlu ve Halife ayaklanması, Hayırsız Kalenderioğlu ayaklanması ve Anadolu isyanları...¹⁴⁷ Peçevi'ye göre söz konusu isyanların altında yatan sebeplerin başında bir kısım Türkmenlerin tımarlarının ellerinden alınıp padişahın hassasına eklenmesi vardır. Diğer problemlerin ise haraç ve mezhepsel temele dayandığını iddia etmiştir.¹⁴⁸ Bununla birlikte toplumsal hayatı olumsuz yönde etkileyen bir önemli husus ise bu dönemde yaşanan doğal felaketler olmuştur.¹⁴⁹

Ekonomik gelişmelere göz atıldığı takdirde bu dönemde öne çıkan olayların başında kapitülasyon, para vakıfları, vergi sistemi, kahve üretimi ve tüketimi ve dini hizmetlerin ücret

¹⁴³ Çelebî, *Telhîsu'l-beyân fî kavânin-i Âl i Osman*, 290.

¹⁴⁴ Cevat İzgi, *Osmanlı Medreselerinde İlim*, (İstanbul: İz Yayıncılık, 1997), 1/36-37.

¹⁴⁵ Dânişmend, *İzahlı Osmanlı Tarihi Kronolojisi*, 2/63.

¹⁴⁶ Mustafa Akdağ, *Türkiye'nin İktisâdî ve İctimâî Tarihi*, (İstanbul: Cem Yayınevi, 1995), 2/100.

¹⁴⁷ Düzenli, *Osmanlı Hukukçusu Şeyhülislâm Ebussuûd Efendi ve Fetvâları*, 18.

¹⁴⁸ Peçevi, *Peçevî Tarihi*, 1/126-127.

¹⁴⁹ Danişmend, *İzahlı Osmanlı Tarihi Kronolojisi*, 2/329.

karşılığında yapılması meseleleri gelmektedir. Ebüssuûd Efendi'nin fetvalarına bakıldığında kendisinin bu hususlar şerh, fetva ve hükümlerine rastlanılmaktadır. Bilhassa kahve meselesi üzerine dönemin iktisadi ve sosyal yaşantısını etkileyen kararlara imza atmıştır.¹⁵⁰

Ebüssuûd Efendi'nin doğum tarihi ile alakalı net bir tarih vermek zordur. Zira bu hususta farklı tevatürler bulunmaktadır. Kaynaklarda iki tarih verilmektedir. Atâî, Müstakimzâde, ve Şemseddin Sâmî'ye göre 17 Safer 896 (30 Aralık 1490) tarihinde dünyaya gelmiştir.¹⁵¹ Zayıf olmakla birlikte bir ihtimale göre de 19 Safer 897 (22 Aralık 1491)'de dünyaya geldiği iddia edilmiştir. Doğum tarihi gibi doğum yeri hususunda da farklı tespitler bulunmaktadır. Bir rivayete göre kendisi İstanbul yakınlarında bulunan Müderris Köyü'nde dünyaya gelmiştir.¹⁵² Bir de Sultan Selim civarında yer alan ve babası adına yaptırılan tekke üzerinde de durulmaktadır. Burası sonradan Sivasî Tekkesi olarak isimlendirilmiştir.¹⁵³ Fakat kendisinin vakfiyesinde yer alan bilgiye göre ise doğum yeri İskilip'tir.¹⁵⁴

Ebüssuûd Efendi'nin adı kimi kaynaklarda "Muhammed" olarak geçse de, İsmail Paşa doğru olanın "Ahmed" olduğunu ifade etmiştir.¹⁵⁵ Tam adı Ahmed b. Şeyh Muhyiddin b. Muhammed b. Mustafa'dır. Künyesi Ebüssuûd'dur. Neden bu künyeyi aldığı hususunda herhangi bir bilgi yoktur.¹⁵⁶ Kendisinin çok sayıda lakabı bulunmaktadır. Bunlar: İmâdüddîn, Sultanü'l müfessirîn, Mükaddimetü Ceyşi'l-müteahhirin, Sâhibü'l-fetâvâ, Hoca Çelebi, Hüve'ddinü ve'd-dünya, Hüve'l-lafzu, ve'l-ma'nâ, Hüve'l-gâyetü'l-kusvâ, Hüve'z-zirvetü'l-ulyâ, Müftî'l-enâm, Müfni'l-bide'i-âsâm, Sâhibü Ezyâlî'l-ifdâli ve'l is'âd, Sâhibü'l-irşâd b. Sâhibü'l-irşâd.¹⁵⁷

Kendisinin iki nisbesi vardır. Biri el-İskilîbî diğeri de el-İmâdî'dir.¹⁵⁸ İlkinden kendisinin İskilipli olduğu yönünde bir çıkarsama yapmak mümkündür. Fakat "el-İmâdî" nisbesinin herhangi bir beldeye mi yoksa lakaba mı nispet edildiği tartışmalı bir husustur. Bununla birlikte Ebüssuûd Efendi üzerine birçok çalışma kaleme almış araştırmacılar beldeye

¹⁵⁰ Söz konusu fetvalar için bkz. Mecnûa, Slm. Ktp., Esad Ef., 3729, vr. 120a-124b.

¹⁵¹ Atâî, *Hadâiku'l-hadâik*, 2/183; Müstakimzâde, Süleyman Sadeddin Efendi, *Risâle fi hacci's-sarûre*, (İstanbul: 1978), 24; Şemseddin Sâmî, *Kâmûsu'l-a'lâm*, (İstanbul: 1306), 1/722.

¹⁵² İsmail Hakkı Uzunçarşılı, *Osmanlı Tarihi*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, (Ankara: 1988), 2/677.

¹⁵³ Bursalı Mehmet Tahir Efendi, *Osmanlı Müellifleri*, Meral Yayınları, (İstanbul: 1975), 1/306.

¹⁵⁴ Düzenli, *Osmanlı Hukukçusu Şeyhülislâm Ebüssuûd Efendi ve Fetvâları*, 21.

¹⁵⁵ Muhammed Abdülhayy el-Leknevî, *el-fevâidi'l-behiyye fi terâcimi'l-Hanefiyye*, (Mısır: 1324), 82; Şemseddin Sâmî, *Kâmûsu'l-a'lâm*, 1/722; İsmail Paşa, *Hediyyetü'l-ârifin esmâü'l-müellifin ve âsârü'l-musannifin*, (İstanbul: 1956), 2/253.

¹⁵⁶ Akgündüz, "Ebüssuûd Efendi", 10/183.

¹⁵⁷ Murad Uraz, *Türk Edip ve Şairleri*, (İstanbul: 1939), 1/75; Müstakimzâde, *Risâle fi hacci's-sarûre*, 23-24; Atâî, *Hadâiku'l-hadâik*, 2/183.

¹⁵⁸ Abdülhayy el-Leknevî, *en-Nâfiu'l-kebîr li men yutâlbü'l-Câmia's sağîr*, (Beyrut: 1986), 82; Ebüssuûd Efendi, *İrşâd-u'l-akli's-selîm ilâ mezâyâ'l-Kitâbi'l-Kerîm*, (Beyrut: 1999), 1/7; Müstakimzâde, *Risâle fi hacci's-sarûre*, 23-24.

nispeten bu lakabın kullanılmasını daha yakın bir ihtimal olarak görmüşlerdir.¹⁵⁹ Söz konusu beldenin ise Osmanlı döneminde Van vilayetine bağlı olan günümüzde ise Irak Bölgesel Kürt Yönetimi'ne bağlı olan İmadiye ya da günümüzdeki adı ile Amediye şehrinin olabileceği üzerinde durmuşlardır. Halkın çoğunluğunu Kürtlerin oluşturduğu bu şehrin Ebüssuûd ile alakasını güçlendiren bir husus ise Âlî ve Peçevî İbrahim Efendi gibi tarihçilerin onu “kurdiyyü'l-asl” olduğunu ifade etmeleridir.

Ebüssuûd Efendi'nin babası devrinin tanınmış âlimlerinden Şeyh Yavsi Muhyiddin Muhammed el-İskilîbî'dir. Kendisi II. Bayezid ile yakınlık kurmuş ve hürmetini kazanmıştır. Bu yüzden babasına “hünkar şeyhi” lakabı takılmıştır.¹⁶⁰ Annesinin adı ise Sultan Hatun'dur. Sultan Hatun, Ayderûsî ve Mecdî Efendi'nin kaydettiğine göre Ali Kuşçu'nun kardeşi, Atâî ve Âlî'nin kaydettiğine göre ise kızıdır.¹⁶¹ Dedesi Mustafa İmadüddin Efendi ile devrin astronomi âlimlerinden Ali Kuşçu kardeşirler. Buradan hareketle Ebüssuûd Efendi'nin Ali Kuşçu'nun yeğeni olduğu söylenebilir.¹⁶²

Ebüssuûd Efendi, evliliğini Müeyyedzâde'nin kızı Zeyneb Hatun ile yapmıştır.¹⁶³ Bu evliliğinden Mehmed, Mahmud, Şemseddin Ahmed ve Mustafa adında dört oğlu ile Hatice ve Kerime adlı iki kızı dünyaya gelmiştir. Mahmut Çelebi dışında diğer oğullarının hepsi iyi bir tahsil almış ve çeşitli medreselerde müderrislik ve kadılık vazifesi yapmışlardır. Mahmut Çelebi hakkında ise kayda değer bilgi bulunamayışı nedeniyle kendisinin eğitim çağındayken vefat ettiği düşünülmektedir. Kızlarından biri Ali Cemali Efendi'nin oğlu Fudayl Efendi ile evli olup diğer kızını da Şah Efendi ile evlendirmiştir. Bunlar haricinde kızları hakkında kaynaklarda yeterince bir bilgiye rastlanılmamaktadır.¹⁶⁴

Ebüssuûd Efendi, talebelerinden Abdurrahman b. Cemâlî'l-millet-i ve'd-din'e vermiş olduğu bir icâzetnamede silsilesinden şu şekilde söz etmiştir:

Ebüssuûd - babası ve şeyhi Muhyiddin Muhammed b. Mustafa b. el-İmâd, babasının amcası Ali Kuşçu, Abdurrahman Ebu'l-Meâlî b. Ali b. el-Müeyyed, Muhammed b. Esad ed Devvânî, Esad es-Siddikî, Müslim el-Fadl- el-Cürcânî, Muhammed b. Muhammed, Hasan Çelebî el-Fenârî, Ali et-Tûsî.¹⁶⁵

¹⁵⁹ Dânişmend, *İzahlı Osmanlı Tarihi Kronolojisi*, 2/114; Şemseddin Sâmî, *Kâmûsu'l-a'lâm*, 1/722; Akgündüz, “Ebüssuûd Efendi”, 10/365.

¹⁶⁰ Peçevî, *Peçevî Tarihi*, 1/57.

¹⁶¹ Düzenli, *Osmanlı Hukukçusu Şeyhülislâm Ebüssuûd Efendi ve Fetvâları*, 24.

¹⁶² Muhyiddin Abdulkadir el-Ayderûsî, *Târîhu'n-nûri'sâfir an ahhârî'l-karnî'lâşir*, (Beyrut: Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye), 215.

¹⁶³ Atâî, *Hadâiku'l-hadâik*, 2/184.

¹⁶⁴ Düzenli, *Osmanlı Hukukçusu Şeyhülislâm Ebüssuûd Efendi ve Fetvâları*, 31-35.

¹⁶⁵ Mecmûai Münşeât, Slm. Ktp., Esad Ef., 3724, vr. 89a-89b; 3441.

Ebussuûd Efendi ilk eğitimini babasından almıştır.¹⁶⁶ Babasından Hâşiye i Tecdîd-i Şerîfiyye, Şerh-i Miftâh, Şerh-i Mevâkıf'ı okumuştur. Bu sırada Miftâhu'l-Ulûm'un metnini de ezberlemiştir.¹⁶⁷ Daha sonra tahsilini Müeyyedzâde'den devam ettirmiş ve akabinde Anadolu Sadrı Seyyidi Efendi'den mülâzemet almıştır.¹⁶⁸ Bu sırada II. Bayezid'den "Çelebi Ulufesi" adıyla bilinen bir öğrenim bursu almaya hak kazanmıştır.¹⁶⁹

Ebüssuûd Efendi, tahsilatını tamamladıktan sonra ilk önce müderris olarak resmi göreve başlamıştır. İlk müderrislik yaptığı medrese İnegöl'de bulunan İshak Paşa medresesi olmuştur. 1516'da girdiği bu medresede otuz akçe ücret almıştır. 1520'de Aşçızâde Hasan Çelebi'nin yerine kırk akçe ile Dâvud Paşa medresesine geçmiş dört yıl sonra da Gebze'de bulunan Mustafa Paşa medresesine tayin olmuştur. Bir yıl sonra da Sultaniye payesini almaya hak kazanarak 1527 senesinde Abdullatif Efendi yerine Medâris-i Semân'ın doğu tarafında kalan Müftî medresesine tayin olup, beş yıl burada görev yapmıştır. Daha sonra ise kadılığa başlamıştır.¹⁷⁰

1532'de kadılığa yükselen Ebüssuûd Efendi'nin bu vazifede ilk görev yeri Bursa olmuştur. Kendisi Aşçızâde Hasan Çelebi'nin yerine bu vazifeye tayin edilmiştir. 1533 senesinde Sa'dî Efendi yerine İstanbul kadılığına tayin edilmiş ve bu vazifede dört yıl kalmıştır.¹⁷¹ Daha sonra Kanûnî'nin Korfu seferi esnasında Çivizâde Muhyiddin Efendi yerine Rumeli Kazaskeri olmuştur. Bu görevde sekiz sene kalmıştır.

1545 yılında Çivizâde Muhyiddin Efendi'nin yerine beş yüz elli akçe maaşla¹⁷² Şeyhülislâmlık makamına getirilmiştir.¹⁷³ Yaklaşık otuz yıl icra ettiği bu vazifenin yirmi bir yılını Kanuni Sultan Süleyman'ın, yedi sene on bir ayını da II. Selim'in padişahlığı sırasında geçirmiştir.¹⁷⁴ Şeyhülislâmlık Kurumu onun Şeyhülislâmlığı döneminde en parlak devrini yaşamıştır. Kurum bünyesinde yeni birimler tevdi edilmiş ve kuruma bağlı çalışanların özlük hakları ise belli bir düzene oturtulmuştur. Bu dönemde Şeyhülislâmlık makamı büyük saygınlık elde etmiştir.¹⁷⁵

¹⁶⁶ Müstakimzade, *Risâle fi hacci's-sarûre*, 24.

¹⁶⁷ Atâî, *Hadâiku'l-hadâik*, 2/183.

¹⁶⁸ Müstakimzade, *Risâle fi hacci's-sarûre*, 24.

¹⁶⁹ Şemseddin Sâmî, *Kâmûsu'l-a'lâm*, 1/722.

¹⁷⁰ Atâî, *Hadâiku'l-hadâik*, 2/184.

¹⁷¹ Müstakimzade, *Risâle fi hacci's-sarûre*, 24.

¹⁷² Çelebî, *Telhîsu'l-beyân fî kavânîn-i Âl i Osman*, 199.

¹⁷³ Atâî, *Hadâiku'l-hadâik*, 2/184.

¹⁷⁴ Danişmend, *İzahlı Osmanlı Tarihi Kronolojisi*, 2/115.

¹⁷⁵ Düzenli, *Osmanlı Hukukçusu Şeyhülislâm Ebussuûd Efendi ve Fetvâları*, 31.

Ebüssuûd Efendi'nin ölüm tarihi ile ilgili farklı rivayetlere yer verilmektedir. Bu hususta 982/1574, 984/1576 ve 987/1579 gibi farklı tarihler verilmektedir.¹⁷⁶ Cenazesi Fatih Sultan Mehmed Camii'nden kaldırılmıştır. Cenazesine ilim ve devlet erkânının tamamı katılmış, namazını ise Muhaşşî Sinan Efendi kıldırılmıştır.¹⁷⁷ Hazreti Ebû Eyyûb el-Ensârî'nin civarında yaptırdığı medrese haziresine defnedilmiştir.¹⁷⁸ Ayrıca vefatında Haremeyn-i Şerife âlimleri Mekke ve Medine'de gıyabi cenaze namazı kılmışlar ve dua etmişlerdir.¹⁷⁹ Hazirede Ebüsuûd Efendi'nin yakınları ve akrabaları da ebedi istirahat etmektedirler.

Ebüsuûd Efendi, tefsir, akait, kelim, tasavvuf, sarf, nahiv, belagat ve lûgat alanlarında çok sayıda eser yazmıştır. Kendisi fetvaları ile ünlü olduğu için bilhassa tefsir alanında yazdığı eserler önemli bir kaynak niteliği taşımaktadır. “İrşadü'l-akli's-selim ilâ Mezâyâ'l-Kur'ani'l-azîm” adlı tefsir eseri Ebüsuûd Efendi'nin bu alandaki en önemli çalışmalarındandır. Bununla birlikte yalnızca Fetih suresini tefsir ettiği “Hâşiye ale'l-Keşşâf” adında bir eseri daha bulunmaktadır. Besmele ve Fatiha suresi üzerine yazmış olduğu bir diğer eserinin adı da “Risâletü'l-mevlâ Ebüsuûd ala Hâşiyet-i'l-Keşşâf li's-Seyyid ei-Şerîf bi Enne'l-besmele hel Mine'l-Kur'an”dır. “Ta'lika ale'l-Beydavi” adlı eserinde Kadı Beydavi'nin tefsirine bazı taliklerde bulunmuştur.

Ebüsuûd Efendi'nin fıkha dair bir eseri bulunmamakla beraber bu alana fayda sağlayabilecek çok sayıda fetvası bulunmaktadır. Kendisine ait fetvalar ma'ruzat ve kanunname başlıkları altında değerlendirilmelidir. Ayrıca fıkhi konuların değerlendirildiği hâşiye niteliğinde bir kısım eserler kendisine nispet edilse de sıhhatli olmaması nedeniyle değerlendirmeye tabi tutulmamıştır. Akaid ve Kelam'ın konuları arasında bulunan kader mevzusunu açıkladığı “Risâle-i Ebissuud” adlı eseri soru-cevap şeklinde yazılmıştır. Bu eserin bir diğer adı ise “Risâle fi Beyânî'l-kazâ-i ve'l-kader li Mevlânâ Ebüsuûd”dur. Devrinin öne çıkan tartışmalarından biri olan tasavvufta raks ve devran konusu ile ilgili yazmış olduğu “Risale fi hakki devran-ı sûfiyye” adlı eseri tasavvufa dair fetvalarından oluşmaktadır. Vahdet-i vücûd konusunu ele aldığı bir diğer eser olan “Şerhu Zi Deryâ-yı Şehadet” ise Mevlânâ Abdurrahman el Câmî'nin Zî Derya-yı Şehadet adlı eseri için Farsça olarak kaleme aldığı bir şerhtir.

Sarf, nahiv, belagat ve lûgat alanlarında yazmış olduğu eserler şunlardır:

Risale fi Ma'na Çalab

¹⁷⁶ Çelebî, *Telhîsu'l-beyân fî kavânîn-i Âl i Osman*, 192; Müstakimzâde, *Risâle fi hacci's-sarûre*, 25; Atâî, *Hadâiku'l-hadâik*, 2/185; Peçevî, *Peçevî Tarihi*, 1/57.

¹⁷⁷ Peçevî, *Peçevî Tarihi*, 1/57.

¹⁷⁸ Atâî, *Hadâiku'l-hadâik*, 2/185.

¹⁷⁹ Müstakimzâde, *Risâle fi hacci's-sarûre*, 26.

Galatâtü'l-avâm

Risâle fi'l-lüga

Risale müteallik abi bahsi'l-izafe fi Kâfiyeti İbni'l-hacib

Risâletün fi'l-fark beyne'l-makam-ı ve'l-mukâm

Bu eserleri dışında ilmi çevrelerde pek itibarlı olan ve dualardan müteşekkil “Duaname” ya da bir diğer adıyla “Risale fi'l-ed'iiyeti'l-me'sura” adlı bir eseri daha bulunmaktadır. Ayrıca takrizlerine de rastlanılmaktadır. Burada ismi zikredilmeyen çok sayıda eseri bulunmaktadır.

Ebüssuûd Efendi kaynaklarda dış görünümü itibariyle uzun boylu, geniş yanaklı, kumral renkli, nurani, vakarlı, edepli, saygın kişilikli ve heybetli olarak geçmektedir. Kendisi takva ehli olmakla beraber sade bir yaşam tarzına sahiptir. Öylesine zâhidâne bir halete sahipti ki; sarığının sarılışına dahi dikkat etmezdi. Bu onun sufi yönünü de yansıtmaktaydı. Bununla beraber kişilik yönünden heybetli ve etkileyici bir duruşa sahipti. Her ne kadar insanlara karşı nazik bir yaklaşım sergilese de onun bu duruşu nedeniyle kendisine karşı çekingen yaklaşıldı. Buna rağmen konuştuğunda kendisini hayranlıkla dinletirdi.¹⁸⁰

Tabiat yönüyle sert bir yapısı vardı. Fakat affetmesi gereken bir durum olduğunda aften çekinmezdi. Net kanaatinin olduğu hususlarda müsamahasız bir tavra sahipti.¹⁸¹ Yerine göre nüktedan yönünü de gösterirdi. Bazen kendisine gelen garip suallere aynı gariplikte cevaplar verebilmekteydi. İlim erbabına karşı saygılı bir tutumu vardı. Fakat yanlış bir iş yapıldığını gördüğünde tavrını da belli ederdi. Devlet ve toplum nezdinde büyük bir saygınlığa sahipti. Toplumsal sorunlara karşı kayıtsız kalmayıp çözüme yönelik gayretlerde bulunurdu. Bilhassa haksız ve adil olmayan uygulamalara göstermiş olduğu karşıt tavrı halk arasında sürekli dillendirilirdi. Hatta halk arasında doğruluktan ödün vermeyen kimseler için *Ebüssuûd Efendi torunu* deyiimi kullanılırdı.¹⁸²

Ebüssuûd Efendi, Fahreddin Razi ekolüne yakın olarak kabul edilmektedir.¹⁸³ Dini ve hukuki konulara son derece hassas ve ciddiyetle yaklaşmıştır. Söz konusu Hz. Peygamber olduğunda oldukça saygılı ve edepli bir yaklaşıma sahiptir. Onun tenkitçi kişiliği eserlerinde açıkça görülmektedir. Kendisinden önceki fakihleri fetvalarında ve eserlerinde yer yer eleştirmekten kendisini alıkoymamıştır. Öyle ki kendisine ait eski fetvaları dahi “*Gaflet ile verilen fetvalardan deyu buyurdular.*” diyerek eleştirmiştir.¹⁸⁴

¹⁸⁰ Atâi, *Hadâiku'l-hadâik*, 2/186-187; Müstakimzâde, *Risâle fi hacci's-sarûre*, 26; Peçevî, *Peçevî Tarihi*, 1/57.

¹⁸¹ Peçevî, *Peçevî Tarihi*, 1/58-60.

¹⁸² Sırrı Akıncı, “3 Mezar Taşı 3 İlim Adamı”, *Hayat Tarih Mecmuası* 6/2 (1970), 76.

¹⁸³ Ocak, “Din ve Düşünce”, 175-184.

¹⁸⁴ Ahmed b. Muhammed el-İmâdi Ebüsuûd, *Mecmûatü'l-fetâvâ*, (İstanbul: İstanbul Müftülüğü Kütüphanesi, 187), vr. 133b.

Tefsirde ağırlıklı olarak Zemahşeri ve Beydavi'nin eserlerinden faydalanmıştır. Ünlü tefsir eseri İrşadü'l-akli's-selim ilâ Mezâyâ'l-Kur'ani'l-azîm'de adı geçen âlimleri isim vermeden eleştirmekte ve onların tezlerini çürüterek yeni çıkarımlarda ve yorumlarda bulunmaktadır. Bu eserin birçok ülkede tefsir derslerinde okutulduğu göz önünde bulundurulursa onun bu alanda ne kadar ileride olduğu anlaşılabilir.¹⁸⁵

Fıkıh konusunda eser yazmayışını ise “*Fetava-yı Bezzaziye gibi bir eser varken, fıkıh kitabı yazmaktan hayâ ederim.*” diyerek açıklamıştır.¹⁸⁶ Bu alanda yalnızca fetvalarıyla öne çıkmıştır. Ebüssuûd Efendi'nin eser telif etmediği tek alan hadis ilmi olmuştur. Bununla birlikte Arapçaya olan vukufiyeti sebebiyle Arap dili ve edebiyatı hakkında risâle boyutunda eserlerinin bulunduğu bilinmektedir.

Ebüssuûd Efendi mutasavvıf bir ailede yetişmiştir. Babası Şeyh Yavsi Muhyiddin Muhammed el-İskilîbî bir tarikat şeyhidir. Bu yüzden onun dini yönünü değerlendirirken tasavvufî ilişkisine bakmak icap edebilir. Evliya Çelebiye göre kendisi başlarda tasavvufî hareketlerin karşısında durmuştur. Fakat Kanûnî Süleyman'ın huzurunda İbrahim Gülşenî tarafından irşat edildikten sonra fikirlerinde değişimler olmuştur. Raks ve devran konusundaki fetvalarına bakıldığında Evliya Çelebi'nin haklı olduğu görülecektir.

Babası Şeyh Yavsi, II. Bayezid'in Amasya sancakbeyliği yaptığı sırada kendisinin sevgi ve muhabbetini kazanarak Osmanlı ailesiyle ilişkilerini geliştirmiştir. II. Bayezid tahta çıktıktan sonra kendisini İstanbul'a davet ederek burada adına bir de tekke inşa ettirmiştir. Bundan dolayı kendisine daha önceki bölümlerde de bahsedildiği gibi “Hünkâr Şeyhi” lakabı takılmıştır. Bu yüzden Ebüssuûd Efendi'nin Osmanlı sarayı ile ilişkisinin temellerinin babası tarafından atıldığı söylenebilir. Nitekim bu itimat ve muhabbet onunla birlikte devam etmiştir. Öyle ki Kanuni Sultan Süleyman kendisine yazdığı bir mektupta şu ifadelerle yer vermiştir: “*Halde haldaşım ve sinde sindaşım, ahiret arkadaşım, târik-ı hakda yoldaşım, Molla Ebüssuûd Hazretleri...*”¹⁸⁷ Bu ifadeleri destekleyecek bir hadise de Süleymaniye Camii'nin temelleri atılacağı sırada gerçekleşmiştir. Nitekim Kanuni Sultan Süleyman ilk taşı Ebüssuûd Efendi'ye koydurtmuştur.¹⁸⁸ Zigetvar seferine çıktığı esnada ise Ebüssuûd Efendi'yi şehrin muhafazasına memur etmiştir.¹⁸⁹ Bu dönemde gördüğü saygı ve ihtiramı Sultan II. Selim devrinde de görerek

¹⁸⁵ Abdullah Aydemir, *Büyük Türk Bilgini Şeyhülislâm Ebüssuûd Efendi ve Tefsirdeki Metodu*, (Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, 1983), 253-257.

¹⁸⁶ Kâtip Çelebî, *Keşfuz Zunûn an esâmi'l-kütübi ve'l-fünûn*, (İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 1972), 1/242.

¹⁸⁷ Mecmûai Münşeat, Slm. Ktp., Esad Ef., 3719, vr. 47a.

¹⁸⁸ Akıncı, “3 Mezar Taşı 3 İlim Adamı”, 76.

¹⁸⁹ Atâî, *Hadâiku'l-hadâik*, 2/105.

padişahın yakın musahiplerinden biri olmuştur.¹⁹⁰ Ayrıca siyasi nüfuzunu kullandığı çok sayıda hadise bulunmaktadır. Fakat bunlar tafsilatlı oldukları için burada bu hadiselere değinilmeyecektir.

¹⁹⁰ Selânikî Mustafa Efendi, *Tarih-i Selânikî*, haz. Mehmet İpşirli, (İstanbul: Türk Tarih Kurumu, 1989), 54-55.

BÖLÜM 2: EBÜSSUÛD EFENDİ’NİN YETİMLERLE İLGİLİ FETVALARI

Ebüssuûd Efendi’nin yetim konusu ile alakalı fetvaları İstanbul Müftülüğü Kütüphanesi ve Süleymaniye Kütüphanesi’ndeki yazma eserlerin bulunduğu koleksiyonlarda yer almaktadır. Derlemesi Veli b. Yusuf’a ait olan Mecmûatü’l-Fetâvâ adlı yazma eser İstanbul Müftülüğü Kütüphanesi’nde bulunmaktadır. Konuya dair en fazla fetvaya burada rastlanılmıştır. 187 numaralı derlemenin yetimliği kapsayan fetvalarının varak numarası 52b ile 213b arasındadır.

Diğer fetvalar ise Süleymaniye Kütüphanesi’nin İsmihan Sultan Koleksiyonu’nda bulunan Fetâvâ-yı Ebussuûd el-Îmadî adlı yazma eserde ve Esad Efendi Koleksiyonu’nda bulunan Mecmûa-ı Münşeat’ta yer almaktadır. Fetâvâ-yı Ebussuûd el-Îmadî’den konuya dair 1 adet bulunmuştur. Fetvanın varak numarası 58b’dir. Mecmûa-ı Münşeat’taki fetvaların varak numarası ise 3406, vr. 50b; 3719, vr. 47a; 3724, vr. 89a-89b; 3729, vr. 120a-124b arasındadır. Aşağıdaki tabloda ilgili fetvaların nerede yer aldığına dair bilgiler bulunmaktadır.

Fetva Konuları	Mecmûatü’l-Fetâvâ	Fetâvâ-yı Ebussuûd el-Îmadî	Mecmûa-ı Münşeat
Yetim Malı	20	1	0
Yetim Nafakası	7	1	1
Velâyet ve Vesayet	6	1	0
Yetim Hakkı	6	0	0
Toplam Fetva Sayısı	39	3	1

İlgili tablo incelendiğinde yukarıda da söz edildiği gibi yetimlikle alakalı en fazla fetvanın Mecmûatü’l-Fetâvâ’da yer aldığı görülmektedir. Mecmûatü’l-Fetâvâ’da yetim malı ile alakalı 20, yetim nafakası ile alakalı 7, velâyet-vesayet ve yetim hakkı konuları ile alakalı ise 6 adet fetva tespit edilmiştir. Fetâvâ-yı Ebussuûd el-Îmadî’de ise yetim malı, nafakası ve velâyeti-vesayeti hususlarında ise 1’er adet fetva bulunmuştur. Yetim hakkı ile alakalı fetvaya rastlanmamıştır. Mecmûa-ı Münşeat’ta ise yalnızca yetim nafakasıyla alakalı 1 adet fetvaya rastlanılmıştır. Yetim konusu ile alakalı toplamda 43 adet fetva tespit edilmiştir.

2.1. Yetimlerin Mallarıyla İlgili Fetvalar

Yetime sahip çıkılması kadar ailesinden kendisine kalan malların korunup kollanması da ayrı bir önem arz etmektedir. Hem Kur’an-ı Kerim’de hem de hadislerde bu hususta Müslümanlar sürekli ikaz edilmişlerdir. İslam hukukuunda malların korunması ve vesayet başlıkları altında bu konuya değinildiği için tafsilata gerek yoktur.

Yetimin vasîsi olan kişi ona ait malları korumakla yükümlüdür. Sadece korumakla kalmayıp onun değer kaybetmesine de mani olması gerekir. Bu yüzden malın en azından ilk günkü değerini koruması için gerekli tasarrufları düşünmesi gerekmektedir. Ebüssuûd Efendi, bu hususta şu şekilde fetva vermiştir:

Zeyd-i yetimin bağı harab oldu deyû vasîsi bey' eylese baliğ oldukda almağa kâdir olur mu? el-Cevab: Hasılı harcına kifayet etmez deyû bey' etdi ise olmaz. Ebüssuûd.¹⁹¹
 Birkaç yetime vasîyy olub bir atı ve yüz koyunu helak olur deyû kendüsi almak caiz olur mu? el-Cevab: Yetime nef'i zahir olur ise (açık bir şekilde yetimin menfaatine olur ise) ve Zeyd vasîyy-i muhtâr (yetimin yakını kişi tarafından seçilmiş olan vasî) olub kibel-i şer'den (Şeriat yönünden veya mahkeme tarafından) vasîyy değil ise caiz olur. Ebüssuûd.¹⁹²

İlk fetvada ise yetime ait bir bağı harap olmasından ötürü vasî tarafından satılmasından bahsedilmektedir. Devamında ise yetimin yetişkinlik çağında bu bağı tekrar alabilmesinin mümkün olup olmadığı sorulmuştur. İkinci fetvada ise yetim malının yok olma tehlikesine karşılık vasînin yetim malını alabilme durumuna dair cevap aranmıştır. Ebüssuûd Efendi ise bu meseleye gelir-gider dengesi perspektifinden yaklaşmış ve geliri giderine denk değilse tekrar alınmasının münasip olmayacağını ifade etmiştir. Nisa suresinin ikinci ayetinde geçen “...murdar olanla temiz olanı değiştirmeyin...” ifadeleri Ebüssuûd Efendi'nin yaklaşımını doğrulamaktadır. Ayrıca Hz. Ömer'in velisi olduğu yetimlerin malları ile ticaret yaptığı ve onları değerlendirerek yetim malının yok olmasını engellediği bilinen bir husustur.¹⁹³

Vasîyy-i muhtâr yetime hizmet için mal-ı yetime ile bir câriye alub fevt olsa vasîye zaman lâzım olur mu? el-Cevab: Olmaz. Ebüssuûd.¹⁹⁴

Zeyd-i müteveffânın vasîyy-i muhtârı Amr mâl-ı yetimi mezbûr yetimin emmisi Halid'e verse ba'dehu zamân zikr olunan mal Halid'in evinde zâyî' olsa şer'an bu sûretde mezbûre telef olan malı zamân lâzım olur mu? el-Cevab: Olmaz. Halid'in evi mahvef değil ise vasîyy mal-i yetimi îdâ'a kâdirdir. Ebüssuûd.¹⁹⁵

Zeyd-i vasîyy yetimlerin kulini hizmet etsün deyû bey' etmese helak olsa ne lâzım olur? el-Cevab: Nesne lâzım olmaz. Ebüssuûd.¹⁹⁶

Burada kullanılan “zaman” kavramı tazmin anlamında kullanılmıştır. Vasî, yetim malını sadece yetimin menfaati için harcamalıdır. Bu hususta yaptığı tasarruflardan ötürü kendisi sorgulanamaz. Hatta sonucu zararla neticelense dahi tazmine mahkûm kılınamaz. Nitekim Ebüssuûd Efendi bununla alakalı sorulan üstteki fetvalarda da ihmal ve dikkatsizlik sebebiyle ortaya çıkan zararın veli veya vasî tarafından tazmin edileceğine hüküm vermiştir. Ulema böyle durumlarda ancak ihmal ve dikkatsizlik sebebiyle ortaya çıkan zararın veli veya vasî tarafından tazmin edileceğini ifade etmişlerdir.¹⁹⁷

¹⁹¹ Ebüssuûd, *Mecmûatü'l-Fetâvâ*, (İstanbul Müftülüğü Kütüphanesi, 187), vr. 213b.

¹⁹² Ebüssuûd, *Mecmûatü'l-Fetâvâ*, (İstanbul Müftülüğü Kütüphanesi, 187), vr. 213a.

¹⁹³ Meryem Ata Kuzeh, *Ahkâm Mali'l-Yetimi fî Fıkhı'l-İslâm*, (Filistin: Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, 2011), 55-56.

¹⁹⁴ Ebüssuûd, *Mecmûatü'l-Fetâvâ*, (İstanbul Müftülüğü Kütüphanesi, 187), vr. 213a.

¹⁹⁵ Ebüssuûd, *Mecmûatü'l-Fetâvâ*, (İstanbul Müftülüğü Kütüphanesi, 187), vr. 155a.

¹⁹⁶ Ebüssuûd, *Mecmûatü'l-Fetâvâ*, (İstanbul Müftülüğü Kütüphanesi, 187), vr. 213a.

¹⁹⁷ Kâsânî, *Bedâ'i' u 'ş-şanâ'i' fî tertibi 'ş-şerâ'i'* 2, 7/153.

Zeyd-i yetimin emmisi Amr, Zeyd'in babasından intikâl eden malını velâyeti ile zabt edüb Zeyd'in me'kûlâtı ve melbûsâtı için bazı harc eyledim deyû da'vâ eylese yemîni ile tasdik olunur mu? *el-Cevab*: Yetimin malından sarf eyledim derse tasdik olunur. Ebussuûd.¹⁹⁸

Zeyd-i yetimin üvey babası olan Amr Zeyd'e kendi malından şu mikdar harc etdim deyû yemîniyle şer'an tasdik olunur mu? *el-Cevab*: Olunmaz. Ebüssuûd min hattihî.¹⁹⁹

Yukarıda zikredilen iki fetvada Ebüssuûd Efendi'nin öz amcayla üvey baba ayrımı yaptığı ve birbirine zıt hükümler verdiği dikkat çekmektedir. İlk metinde yetimin velâyetinin amcada olduğu ifade edilmiş olup amcanın uhdesinde bulunan yetimin ihtiyaçları için yetime ait maldan kullandığı iddia edilmiştir. Ebüssuûd Efendi'ye bunun caiz olup olmadığı ve mahkemede geçerli sayılabilme durumu sorulmuştur. Ebüssuûd Efendi, ilk fetvada buna cevaz vermiştir. İkinci fetvada ise aynı durum üvey babası üzerinden sorulmuştur. Burada ise cevaz vermemiştir. Muhtemelen burada Ebussuud Efendi'nin asabe bağı göz önünde bulundurduğu düşünülebilir. Zira ayet-i kerimede de belirtildiği üzere velâyette esas olan kan ve iman bağıdır.²⁰⁰ İslam hukuku yetimin velâyetini üstlenen amcanın yetimin hakkını daha iyi koruyacağını kabul etmektedir.

İslam hukukuna göre vasî emin kişidir. Hanefî fikhına göre bu tarz ihtilaflarda söz hakkı vasîye teslim edilmiştir. Eğer vasînin yaptığı harcamaların tutarı ile süresi arasında çelişki yoksa vasînin sözüne itibar edilebilir. Böyle durumlarda vasînin yemin etmesini uygun görenler olduğu gibi uygun olmadığını iddia edenler de bulunmaktadır.²⁰¹ Aynı şekilde Şâfiîlere göre olası bir ihtilaf durumunda vasînin sözüne itibar edilmeyip kendisinden delil getirmesi talep edilir. Ebüssuûd Efendi'nin bu yöndeki fetvasını fikhî olarak değerlendirmek gerekirse ulema eğer vasî fakirse toplumun dikkatini celbedecek oranda olmamak kaydıyla makul miktarda mâl-ı yetimden faydalanabileceğine cevaz vermişlerdir.²⁰²

Zeyd yetim kalıp on beş yıldan sonra emirsiz babasından intikâl eden hissesin talep edip almağa kâdir olur mu? *el-Cevab*: Olur. Ebussuûd.²⁰³

Zeyd, yetimin anası ve babasından kalan bir miktar terekesini telef eyledikten sonra yetime nafaka-i sarf eyledik demeleri mesmua olur mu? *el-Cevab*: Eğer telef olan bey' olunur esbâb mekûlesinden ise mesmu değildir zaman lâzımdır. Eğer ta'âm cinsinden ise yahud akçe ise İmâm Muhammed'in kifâyet mikdarı harcı makbuldur deyû rivâyet vardır. Sairler katında makbul değildir. Hâkim teemmül edüb yetimeye zarardan ihtiraz ede. Ebussuûd.²⁰⁴

Burada da yetimin mirası ile ilgili bir bahis geçmektedir. Yetim kimseler reşit olmadıkları için malları üzerinde tasarruf etme imkânından yoksundurlar. Bu yüzden malları veli veya vasîlerine emanet edilir. Ayet-i kerimede geçen “Yetimleri ergenlik çağına gelinceye

¹⁹⁸ Ebüssuûd, *Mecmûatü'l-Fetâvâ*, (İstanbul Müftülüğü Kütüphanesi, 187), vr. 52b.

¹⁹⁹ Ebüssuûd, *Mecmûatü'l-Fetâvâ*, (İstanbul Müftülüğü Kütüphanesi, 187), vr. 164b.

²⁰⁰ Tevbe, 9/71.

²⁰¹ Heyet, *Fetâvâ-i Hindiyye*, (Beyrut: Dâru'l-Fikr, 1991), 6/155-156.

²⁰² Ebü'l-Ferec Zeynüddîn Abdurrahmân b. Ahmed b. Abdurrahmân İbn Receb, *el-Kavâ'id fî'l-fikhi'l-İslâmî*, (Kahire: Mektebetü'l-Külliyâtü'l-Ezheriyye, 1971), 65.

²⁰³ Ebüssuûd, *Mecmûatü'l-Fetâvâ*, (İstanbul Müftülüğü Kütüphanesi, 187), vr. 140a.

²⁰⁴ Ebüssuûd, *Mecmûatü'l-Fetâvâ*, (İstanbul Müftülüğü Kütüphanesi, 187), vr. 53a.

kadar yetiştirip deneyin. Onların akılca olgunlaştıklarını görürseniz, mallarını kendilerine verin...”²⁰⁵ ifadelerinden yola çıkarak yetimlerin kendi mirasları üzerinde tasarruf etmeleri ancak aklen ve fiziki olarak yetkin olmaları ile mümkün olduğu söylenebilir. İlgili ayet-i kerimeye dayanarak Mâlikî, Hanbelî ve Şâfiî mezhepleri ile Hanefî âlimlerinden İmam Muhammed ve Ebû Yûsuf tam reşid olmamış yetime, malı teslim edildikten sonra zâyî olursa vasî veya velinin tazminle yükümlü olacağını belirtmişlerdir.²⁰⁶ Bununla birlikte ikinci fetvada ise yetim malının telef olması halinde vasîsi tarafından her türlü tazmin edilmesi gerektiğine hükmetmiştir. Ayrıca referans olarak Hanefî müçtehitlerinden İmam Muhammed’in bu husustaki fihhi görüşüne sığınmıştır.

Zeyd-i kâdî Amr’ı Bekr-i yetîme vasîyy nasb edüb mezbûr Amr Bekr’in malını tasarruf ederken bir mikdar mal zâyî olsa ba’dehû fevt olsa mâl-ı merkûm Amr’ın terekesinden alınır mı? el-Cevab: Alınur. Teaddî ve taksîr edicek. Ebussuûd.²⁰⁷

Hanefî hukuk literatüründe önemli bir yere sahip olan teaddî kavramı, hukuka aykırı ve aynı zamanda fâilinin iradesi veya ihmali sonucu açığa çıkmış davranış için kullanılmaktadır²⁰⁸. Taksir ise hem modern hukukta hem de Hanefî fikhında fiilde icra olunan tedbirsizlikleri ihtiva etmektedir²⁰⁹. Her ikisi de hukuki manada suç teşkil eder. İlgili fetvada hâkim tarafından yetimin malına sahip çıkması için vasî tayin edilen kişinin yetim malında bir miktar zarara sebep olduktan sonra ölmesi ve bunun üzerine zararın ne şekilde giderileceği tartışılmaktadır. Ebüssuûd Efendi, buradaki zararın ihmal ve tedbirsizlikten ötürü ortaya çıktığına hükmederek zararın vasînin kendi malından karşılanmasına hükmetmiştir.

Zeyd-i yetîme vasîyy olan Amr Zeyd’in harc-ı ma’kulini kendi malından harc eylese sonra Zeyd balığ oldukda Amr giden harc-ı makulini Zeyd’in asl-ı malından almağa kâdir olur mu? el-Cevab: Harc ettiğin mal-ı yetîmden almak üzerine harc ederin şehad etdi ise yahud re’y-i hakim ile harc etdi ise mikdarın isbat edicek olur. Ebussuûd.²¹⁰

Burada Ebüssuûd Efendi’nin yaklaşımı hukuk çerçevesinde olmuştur. Vesayet konusunun işlendiği bölümde de zikredildiği gibi vasî kadı veya hâkim tarafından tayin edilebilmektedir. Fakihlere göre vasî tayin etme hakkı öncelikli olarak babaya aittir. Baba öldükten sonra malların sevk ve idaresi vasîye geçmektedir. Mâlikî fikhına göre; vasîliğin belli durumlarda anneye de devredilebileceği savunulmaktadır.²¹¹ Yukarıdaki fetvanın hükmü bu açıdan önemlidir. Zira hâkim kararının önemine vurgu yapılmaktadır. Eğer vasî veya veli yetim

²⁰⁵ Nisâ, 4/6.

²⁰⁶ Ebû Abdillâh Muhammed b. İdrîs b. Abbâs eş-Şafîi, *el-Ümm* (Beyrut: Dârü’l- Ma’rife, 1990), 3/220.

²⁰⁷ Ebüssuûd, *Mecmûatü’l-Fetâvâ*, (İstanbul Müftülüğü Kütüphanesi, 187), vr. 155b-156a.

²⁰⁸ Ünal Yerlikaya, “Hanefî Borçlar Hukuku Literatüründe Teaddî Kavramının Anlam Çerçevesi: Teaddî-Hukuka Aykırılık-Kusur İlişkisi Bağlamında Bir İnceleme”, *Diyanet İlmî Dergi* 53/3 (2017), 25.

²⁰⁹ Ahmet Aydın, *Hanefî Fıkıh Literatüründe Öldürme Suçunun Maddî ve Manevî Unsurlarıyla İlgili Kavramların Gelişimi (Hicrî 4-9. Asırlar)*, (İstanbul: Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yayınlanmamış Doktora Tezi, 2013), 133.

²¹⁰ Ebüssuûd, *Mecmûatü’l-Fetâvâ*, (İstanbul Müftülüğü Kütüphanesi, 187), vr. 212a.

²¹¹ Vehbe Zuhaylî, *el-Fıkhu’l-İslami ve Edilletühü* 2 (Beyrut: Daru’l-Fikr, 1985), 8/134.

için yapacağı harcamaların bedelini yükümlülüğü bittikten sonra yetim malından tazmin etmek istiyorsa mahkemeden bunu talep etmesi gerekecektir. Bu noktada kendisine şahit tutması önemli bir husus olarak görülmektedir. Bununla birlikte vasînin bu vazifeyi ifa ettiği için ücret talep etmesi İslam hukukunda sahih görülme de yasaklanmamıştır. Vasîyi tayin eden “mûsî” ya da hâkim vasîlik vazifesinin karşılığı olarak vasîye bir ücret belirlemişlerse vasî zengin de olsa uhdesine verilen yetimin malından bu ücreti alma hakkına sahiptir.²¹²

Bununla birlikte “...Zengin olan (veli) iffetli olmaya çalışsın, yoksul olan da (ihtiyaç ve emeğine) uygun olarak yesin...” ayeti yetim malından faydalanmak hususunda fikir vermektedir.²¹³ Hz. Ayşe bu ayetin yetimi gözeten ve malını idare eden velisinin eğer muhtaçsa o maldan yiyebileceği hakkında nazil olduğunu ifade etmiştir.²¹⁴ Mevdudi’nin Tefhimu’l-Kur’an adlı eserinde ise yine aynı ayet hakkında “*Hizmetleri için yetimin malından, herkes tarafından adil kabul edilen bir ölçüde harcamalıdır ve bunu açıkça yapıp hesabını da tutmalıdır.*” şeklinde yorum yapılmıştır.²¹⁵ Buradan hareketle velî, belli ölçülerde yetimin malından istifade edebilir. Aslında bu genişliğin verilmesi zor durumda olan velî/vasîlerin maslahatlarından daha çok yetimlerin maslahatlarına uygundur. Bu durum yetimlerin toplumda sahip çıkılmasını kolaylaştırmıştır. Şayet İslamiyet, velîlere bu ruhsatı tanımamış olsaydı fakir olan hiç kimse hatta malları karışacak korkusuyla birçok zengin yetim bakmaya teşebbüs etmeyecek, böylelikle yetimler toplumda sahipsiz kalacaktı. Fakat bu izin ile hem velîler, hem de hayatlarını kendi başlarına devam ettirmeye kâdir olamayan zayıf ve âciz yetimler sıkıntıdan kurtarılmış oldu. Bu da İslam’ın sosyal problemlere yaklaşım ve çözümdeki mükemmeliğini gösteren başka bir delil olmaktadır.²¹⁶

Birkaç yetimin üvey babaları Zeyd-i yetimlerin evlerinde sakin olurken mezbûrlara nafaka yazub lakin istidânet ile beslese ba’dehu (ondan sonra) mallarından nesne almağa kâdir olur mu? el-Cevab: (Ayrıca)²¹⁷ nafaka etti ise olur kendi ehli ile bile nafakalandılar ise olmaz. Ebussuûd.²¹⁸

Metinde geçen “istidane” kelimesinin sözlükte iki karşılığı bulunup “ödünç (borç) istemek” veya “alacağını talep etmek” mânasında kullanılmaktadır. Arapça borç anlamına gelen “deyn” kelimesinden türemiştir. Fıkıh terminolojisinde ise bir kimsenin gerek kendisi gerekse başkası adına borçlanması işlemini ifade etmektedir. Vasînin ihtiyaç halinde bulunan

²¹² İbn Abidin, *Reddû'l-Muhtar*, 6/713.

²¹³ Nisa, 4/6.

²¹⁴ İbni Kesir, *Tefsiru'l-Kur'âni'l-Azîm*, 2/188.

²¹⁵ Ebu'l-Alâ Mevdûdî, *Tefhimu'l-Kur'an*, 1/293.

²¹⁶ Neşet Uluşal, *Kur'an'da Yetim Kavramı*, (İstanbul: Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, 2006), 47.

²¹⁷ Ebussuûd, *Fetâvâ-yı Ebüssu'ûd el-İmâdî*, (Süleymaniye Kütüphanesi, İsmihan Sultan Koleksiyonu, 241), vr. 58b.

²¹⁸ Ebüssuûd, *Mecmûatü'l-Fetâvâ*, (İstanbul Müftülüğü Kütüphanesi, 187), vr. 53a.

vesâyeti altındaki kimseler için borçlanabilmesi ancak hâkimin izniyle mümkündür ve bu tür borçlanmalar için sonradan vesâyet altında bulunan kişiye rücû edebilir. Vasînin izin almadan yaptığı borçlanmalar için böyle bir hakkı yoktur. Aynı şekilde bir vakıf için tamir vb. sebeplerle borçlanma zarureti ortaya çıktığında veya vakıf adına veresiye mal satın almak gerektiğinde eğer vakfı kuran kimse buna izin vermişse mütevellî bu borçlanmayı yapabilir, değilse o da her iki şekilde borçlanabilmek için mahkemenin iznini almak zorundadır. Mâlikî ve Hanbelî hukukçularına göre böyle bir izne gerek yoktur.²¹⁹

Zeyd vasîyy olduğu yetimlerin malıyla kendi için bir değirmen işira edüb fevt olsa yetim balığ olicak değirmen benim akçem ile alındı deyû değirmeni almak istedikde vârisleri değirmeni vermeyüb akçesin vermeğe kâdir olurlar mı? el-Cevab: Olurlar. Ebussuûd.²²⁰

Bu fetvada yetimlerin vasîsinin mâl-i yetimden kullanarak bir değirmen aldığından ve fakat bir süre sonra vefat ettiğinden bahsedilmektedir. Buna binaen yetimlerin rüşte eriştiklerinde ilgili değirmendeki haklarını ne şekilde tazmin edecekleri sorulmaktadır. Sonuçta değirmenler 16. yüzyılın iktisadi hayatında önemli bir yere sahiptir. Hem üretim yeri hem de ticari işletmelerdir. Değirmen işletilerek maddi bir kazanç elde edilmiştir. Burada Ebüssuûd Efendi'nin meseleyi karz usulüne göre yorumladığı söylenebilir. Hanefî ekolündeki tanıma göre karz, piyasada emsali bulunan (misli) bir malın emsali daha sonra iade edilmek üzere başkasına verilmesidir. Şâfiî ve Hanbelî ekollerinin genel olarak karzı “bir malın bedeli iade edilmek üzere başkasına verilmesi” şeklinde tanımlamaları karz olarak verilecek mala herhangi bir kayıt getirmemesi yönüyle Mâlikîler’e, iadenin keyfiyeti bakımından Hanefîler’e yaklaşmaktadır. Şâfiî ekolünde bu tanım gerçek karz olarak nitelenir ve bunun yanında bir de hükmî karzdan söz edilir. İhtiyaç içindeki buluntu çocuk için harcamada bulunmak, aç ve çıplak kimseleri bu durumları ârizî ise karz niyetiyle doyurmak ve giydirmek hükmî karzın örnekleri arasında zikredilir²²¹. Buradan hareketle Ebüssuûd Efendi yetimlerin değirmenin güncel fiyatı üzerinden akçesini almalarının daha münasip olduğunu ifade etmiştir.

Zeyd vasîyy-i yetîme sa'y ederin deyû mal-ı yetîmle bir mülk satun alub yetîme nef olsun deyüb ba'de zaman yetîm fevt olub Zeyd mülk alunduğı behadan eksik etse noksan vasîye tazmîn lâzım olur mu? el-Cevab: Olur.²²²

Zeyd Amr-ı yetîmin malında bir yıla muâmele-i şer'iyye ile bin akçe alır yıl tamamında ribhin (kârını) verip kaç yıl dahi muâmele-i şer'iyye olunmaksızın ribh deyû bir miktar akçe ver?? muâmele olunmayan yıllarda Ribh deyû verdiğini asla tutmağa kâdir olur mu? el-Cevab: Yetîme teberru' (bağış) edicek olmaz. Ebussuûd.²²³

²¹⁹ Mehmet Akif Aydın, “İstidane”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, (İstanbul: TDV Yayınları, 2001), 23/322.

²²⁰ Ebüssuûd, *Mecmûatü'l-Fetâvâ*, (İstanbul Müftülüğü Kütüphanesi, 187), vr. 213b.

²²¹ H. Yunus Apaydın, “Karz”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, (İstanbul: TDV Yayınları, 2001), 24/520.

²²² Ebüssuûd, *Mecmûatü'l-Fetâvâ*, (İstanbul Müftülüğü Kütüphanesi, 187), vr. 213a.

²²³ Ebüssuûd, *Mecmûatü'l-Fetâvâ*, (İstanbul Müftülüğü Kütüphanesi, 187), vr. 106a.

Yukarıda bahsi geçen konularla alakalı çok sayıda ayet-i kerimeler bulunmaktadır. Yüce Allah Kur'an-ı Kerim'de buradaki hususlarla alakalı şunları emretmiştir: “*Rüşdüne erinceye kadar yetimin malına, onun yararına olmadıkça el sürmeyin. Ahde vefa gösterin; çünkü ahid sorumluluk doğurur.*”²²⁴ “*...Büyüyecekler de mallarını alacaklar diye o malları israf ile ve tez elden yiyip tüketmeyin.*”²²⁵ “*Yetimlere mallarını verin, temizi pis olanla değişmeyin, onların mallarını kendi mallarınıza katarak yemeyin; zira bu büyük bir günahdır.*”²²⁶ Zemahşerî, bu ayetleri referans göstererek yetim malını uygunsuz bir şekilde kullanmanın ağır mesuliyetler içerdiğini beyan etmiştir.²²⁷

Ebüssuûd Efendi ise yukarıda yer verilen iki fetvada da temelde bu hususa dikkat çekmiştir. Fetvalarda vasî, uhdesindeki yetimle birlikte mâl-i yetim olan tarlaları ortaklaşa ekip biçmesinden bahsedilmektedir. Vasî mahsulü bölmek yerine bunlardan elde edilen geliri ecr-i misil üzerinden yetime tazmin edip edemeyeceğini sormaktadır. Ebüssuûd Efendi ise vasînin kendisine ait tarlası olmaması şartıyla bu şekilde tazmin edilmesinin uygun olacağını belirtmektedir.

Bir yetime bir şehirde akçesüz vasiyyet eder kimesne olmasa hâkim Zeyd'i vasiyy nasb edüb vazife tayin eylemek caiz olur mu? el-Cevab: Olur ecr-i misle değin. Ebussuûd.²²⁸
Zeyd-i kâdî asla şehâdet ehl olmayan kimesnelerin şehâdetin istimâ' edip (dinleyip) Amr-ı vasî asla cerhe mübâşeret etmeyip kâdının vech-i meşrûh üzere olan hükmünü kabul edip dâyinlere (alacaklılara) mâl-i yetimi verse Amr'a zamân lâzım olur mu? el-Cevab: Verdiği mal yine dâyinlerden alınır eğer bulunmazlar ise. Asla şehâdet ehl olmayanlar ile hükme kudât me'zûn değildir. Ebussuûd.²²⁹

Osmanlı kadısı, ilmiye sınıfına mensup olmasına rağmen 16. yüzyılın bürokratik şeması içerisinde mülki, adli, beledi ve askeri alanların bir kısmında uhdesinde yetkiler barındırmıştır. Bu durum Yeniçeri Ocağı'nın kaldırıldığı 1826 yılına kadar belli değişim ve dönüşümlerle sürdürülmüştür.²³⁰ Klasik dönem fakihleri, kendi devirlerine kadarki uygulamayı da esas alarak görevine sınırlandırma konulmamış bir kadının görevlerini davalara bakıp onları hükme bağlamak, hakları sahiplerine iade etmek, yetimlerin, akıl hastalarının, hacir altına alınanların mallarında tasarrufta bulunmak, vakıflara nezaret etmek, vasîyetleri yerine getirmek, velileri bulunmayan yetim kızları denkleriyle evlendirmek, had cezalarını infaz etmek, şehrin asayiş ve

²²⁴ İsrâ 17/34.

²²⁵ Nisâ 4/6

²²⁶ Nisâ 4/2.

²²⁷ Ebu'l-Kasım Mahmud b. Ömer b. Muhammed el-Hârizmî Zemahşeri, *el-Keşşâf an Hakâiki't-Tenzil ve Uyuni'l-Ekavil fi Vücuhi't-Te'vil* (Beyrut: Dâru'l-Kitâbi'l Arabiyyi, 1407), 1/466.

²²⁸ Ebüssuûd, *Mecmûatü'l-Fetâvâ*, (İstanbul Müftülüğü Kütüphanesi, 187), vr. 211b.

²²⁹ Ebüssuûd, *Mecmûatü'l-Fetâvâ*, (İstanbul Müftülüğü Kütüphanesi, 187), vr. 127b.

²³⁰ İlber Ortaylı, “Osmanlı Devleti'nde Kadı”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2001), 24/71.

emniyetini sağlamak, belediye ile ilgili görevleri ifa etmek, şahitleri ve maiyetinde görev yapan memurları denetlemek şeklinde sıralamışlardır.²³¹

Buradan hareketle yetimlere vasî tayin edilmesi kadının yetki sınırı içerisinde. Veli veya hâkimin tayin edeceği vasînin güvenilir olması önemli bir husustur. Zira hem veli hem de hâkim hukuken mûsi kabul edilmektedir. Bu yüzden vasînin tam eda ehliyetine sahip olabilmesi için vasînin kişiliği ve karakterinin sağlam oluşu önemlidir.²³² Üstteki fetvada Ebüssuûd Efendi hâkimin sorumluluğunu hatırlatmakta ve güvenilir olmayan kimselerin şehadetiyle karar verdiği takdirde şer'an hükmünün geçersiz sayılacağını beyan etmektedir. Alttaki fetvada da yine aynı hususa dikkat çekilmektedir. Her ne kadar fetvaların soru içeriği farklı olsa da yetim hukukunda hâkimin sorumluluklarını hatırlatmak bakımından her iki fetva da kıymetli birer örnek teşkil etmektedir. Zira yetim malına hıyanet eden ya da ehliyetsiz bir vasîyi bir hâkimin azletmesi şer'î hukuka göre vaciptir.²³³

İlk fetvada yetime karşılıksız bakacak ve sahip çıkacak kimse bulunmadığı takdirde kadının ücret mukabilinde vasî tayin edebileceğine hükmedilmiştir. İkinci fetvada ise kadının güvenilir olmayan kimselerin referansı ile tayin ettiği vasînin şahsi borcunu yetim malını kullanarak ödemesinden bahsedilmektedir. Burada söz konusu usulsüz işlemde zararın ne şekilde tazmin edileceği sorulmuştur. Fetva makamı suistimal edilen yetim malının dâyinlerden yani vasînin alacaklılarından tazmin edilmesine hükmetmiştir. Bununla birlikte şahitliği güvenilir olmayan kimselerin referansı ile yapılacak vesayet tayinin hükmen geçersiz sayılacağına dair de şerh konulmuştur.

Zeyd-i yetimin vasîsi olan Amr, Zeyd'in bazı esbâbın kendi için iştirâ eylese sahîh olur mu? el-Cevab: On akçalığın on beşe alıcak olur on dörde olıcak olmaz. Ebüssuûd.²³⁴

Mâl-i yetim, vasînin sorumluluğuna bırakıldığı için alım-satım işlerinin hangi usulde gerçekleşeceği tartışma konusu olmuştur. Ulema bu hususta belli başlı ölçüleri tespit etmiştir. Bunların başında ise “gabn-i yesîr” ve “gabn-i fâhiş” meselesi gelmektedir. Gabn-i yesîr, kelime anlamı az aldanmak demektir. Gabn-i fâhiş ise çok aldanma anlamına gelmektedir. Alım-satım işleri gerçekleşirken bu ikisine dikkat edilmesi vasî için elzemdir. Zira mâl-i yetimin alınıp satılmasında ölçüyü bunlar belirlemektedir. Alışveriş yaparken piyasadaki esneklik alanı içerisinde hareket etmek makul bir durumdur. Bu yüzden Hanefî fihhına göre; vasînin yabancı birisiyle yapacağı ticarete insani hallere aykırı olmayacak miktarda ücrette aldanma

²³¹ Fahrettin Atar, “Kadı”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2001), 24/68.

²³² Bardakoğlu, “Vesâyet”, 43/66-70.

²³³ İbn Abidin, *Reddû'l-Muhtar*, 6/702.

²³⁴ Ebüssuûd, *Mecmûatü'l-Fetâvâ*, (İstanbul Müftülüğü Kütüphanesi, 187), vr. 213b.

yaşanmışsa bu durum gabn-i yesîre girmektedir ki o da hoş karşılanabilmektedir. Fakat söz konusu esneklik alanının dışına çıkıldığı takdirde gabn-i fâhiş durumu başlar ki; bu da vasînin sorumluluğunu kat be kat artırmaktadır.²³⁵ Belh fakihlerinden Nusayr b. Yahya, gabn-i fâhiş oran olarak belirleyerek belli ölçüler koymuştur. Ölçüleri belirlerken piyasadaki alışveriş döngüsü ve devir-daim dengesini dikkate almıştır. Buna göre gayrimenkulde % 20, hayvanlarda % 10 ve menkul eşyada % 5 olarak belirlenmiştir. Gabn-i fâhiş bu ölçülerin altında veya üstünde kabul edilmiştir.²³⁶

Ebüssuûd Efendi yukarıda zikredilen fetvayı değerlendirirken bu hususlara dikkat ettiği görülmektedir. Fetvada vasînin uhdesindeki yetimin malına talip olduğundan ve bunu satın almasının münasip olup olmadığından söz edilmektedir. Ebüssuûd Efendi ise ölçü 15 akçe olarak belirlemiş ve bundan aşağısının caiz olmadığını ifade etmiştir. Ebû Hanîfe'ye göre vasî, mâl-i yetimi değerinin iki katından aşağıya alamayacağı gibi kendi malını da yetime değerinin yarısından fazlasına satması caiz değildir.²³⁷

Zeyd ve Amr-ı yetimlerin tarlaları emmileri Bîşr ile müşterek olub Bîşr fevt oldukda vasîyeler Bekr-i yetimin için âhar (başkasının) verdiği tapuyu verip Bîşr'in tarlasını almak istedikde sipâhî âhara (başkasına) vermeğe kâdir olur mu? el-Cevab: Olmaz müşterek olıcak. Ebüssuûd.²³⁸

Osmanlı mülkiyet sisteminde önemli bir yere sahip olan miri araziler iki kısımdan oluşmaktaydı. Bunlar tapulu ve mukataalı isimleriyle anılıyordu. Mukataalı tarlalar tımarlı sipahi tarafından belli bir bedel karşılığında belli bir süreyle işletilmek üzere kiralanırdı. Tapulu olanlar ise köylüye bırakılan ve müstakil bir tapuya sahip tarlalardır. Bunlar özel statülü topraklardır. Toprak sahipleri vergide çift-hane sistemine alınarak vergilerini ödemesinin yanı sıra devlete ve sipahiye bazı hizmetler sunmakla yükümlüydüler. Söz konusu araziler müşterek olarak da kullanılabilirdi. Herhangi bir şekilde köylü tarafından tarıma açılan topraklar da otomatik olarak tapulu olur böylece toprakların gelirini de tımar sahibi almaya başlardı. Kısacası, burada Osmanlı Devleti sipahi lehine karar vermiş oluyordu²³⁹. Burada zikredilen arazinin tapulu miri arazi olması kuvvetli bir ihtimaldir. Nitekim sipahi tarafından başkasına verilmesi hususu dile getirilmiştir. Ebüssuûd Efendi'nin burada ilgilendiği husus söz konusu tarlada yetimlerin müşterekliği mevzusudur. Yetim mallarında akrabalar ile müştereklik olduğunda alım-satım işleri biraz daha karmaşık olmaktadır. Fetvada müştereklerin bir araya gelmeden satış işlemlerinin gerçekleşmesinin münasip olmayacağına hükmedilmiştir.

²³⁵ Hamdi Döndüren, *Delilleriyle Aile İlmihali*, (İstanbul: Altınoluk Yayınları, 1995), 509.

²³⁶ Zuhaylî, *el-Fıkhü'l-İslami ve Edilletühü* 2, 8/142.

²³⁷ İbn Abidin, *Reddû'l-Muhtar*, 6/159.

²³⁸ Ebüssuûd, *Mecmûatü'l-Fetâvâ*, (İstanbul Müftülüğü Kütüphanesi, 187), vr. 86b.

²³⁹ Mehmet Ali Türkmenoğlu, "Osmanlı Klasik Döneminde Sipahi, Köylü ve Devlet", *Selçuk Türkiyat*, 53 (2021), 488.

Zeyd-i yetimin evi ile Amr'ın evi bir havlu içinde olup Amr evini âhara bey' ettikde yetim balığ olıcak şuf'a da'vasın edüb Amr'ın bey'ini feshe kâdir olur mu? el-Cevab: Hin-i bülûğda bir an tehir etmeyüb şuf'a tutıcak olur. Ebüssuûd.²⁴⁰

Fıkhi yönden kelime manası satım veya bu hükümdeki bir akidle alınmış taşınmaz veya taşınmaz hükmündeki özel mülkiyete konu bir malı müşteriye mal olduğu bedelle cebren alıp mülkiyetini elde etme hakkı olan şuf'a bu fetvada işlenmiştir. Şuf'anın maksadı müşterek mülkiyeti olabildiğince ferdi mülkiyete dönüştürmek ve olası bir satış işleminde başka kimselerin paydaşlığına mani olmaktır.²⁴¹ Burada yetim kişinin reşitlik haline bilhassa vurgu yapılmıştır. Fetvada yetimin reşit olduktan sonra mahkeme kararıyla kendisinin ortak avlusu olduğunu bildirerek satışa engel olabileceğine cevaz vermiştir.

Zeyd-i yetimin evi bağçe bağı olsa zarûret-i deyn zarûret-i nafaka için hangisini bey' evlâdır? el-Cevab: Yetîme nef'i ekal olan evlâdır. Ebüssuûd.²⁴²

Bu fetvada ise zaruret halinde yetimin nafakasının karşılanması için en değersiz ve işlevsiz olan yetim malının satılması tavsiye edilmiştir.

2.2. Yetimin Nafakasıyla İlgili Fetvalar

Bir çocuğun nafakasının tedarikinden sorumlu olan kişi babadır. Bu yüzden babanın yokluğu nafakasız kalmaya yol açacağından avamda yetim kavramı babasızlığa remz edilmiştir.²⁴³ Hem Kur'an-ı Kerim'de hem de hadis-i şeriflerde yetim nafakasına dair çok sayıda öğütler yer almaktadır. Hz. Peygamber, yetimlerin nafakasını temin eden kişiler için *“Her kim Müslümanlar arasından bir yetimi tutar götürür, yiyecek ve içeceğine onu ortak ederse Allah onu mutlaka cennete koyacaktır...”* buyurmuştur.²⁴⁴ Ayrıca yetimlerin ihtiyacını karşılayan kimse ile cennette kardeş olacakları müjdesini ve vaadini vermiştir.²⁴⁵ Bu müjdelere nail olmak isteyen Müslümanlar bu hususta yarış içinde olmuşlar ve ileriki süreçlerde fakihlere çeşitli sorular sorulmuştur. Birçok fıkıh âlimi ve fetva makamı sahipleri yetim nafakası konusundaki hükümlerle ilgilenmişlerdir. Ebüssuûd Efendi de bunlar arasında yer almaktadır.

Ebüssuûd Efendi'nin bu husustaki fetvaları incelendiğinde Osmanlı toplumunun meseleye karşı oldukça hassas yaklaşıtları gözlemlenebilmektedir. Soruların ekseriyeti nafaka hakkının kimde olduğu ve ne kadar olacağı şeklindedir. Burada ilgili fetvalara yer verilecektir.

²⁴⁰ Ebüssuûd, *Mecmûatü'l-Fetâvâ*, (İstanbul Müftülüğü Kütüphanesi, 187), vr. 179a.

²⁴¹ İbrahim Kâfi Dönmez, “Şuf'a”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, (İstanbul: TDV Yayınları, 2010), 39/249.

²⁴² Ebüssuûd, *Mecmûatü'l-Fetâvâ*, (İstanbul Müftülüğü Kütüphanesi, 187), vr. 109a.

²⁴³ İsfahânî, *Müfredâtü'l-Elfâzi'l-Kur'ân*, 889.

²⁴⁴ Tirmizî, “Birr ve's-Sıla”, *es-Sünen*, 14.

²⁴⁵ İbn Mâce, “Edeb”, *es-Sünen*, 6.

Yetim kaç yaşına varıncaya değin nafaka ile beslenir? el-Cevab: Kesbi yahud hizmeti nafakasına kifâyet eder oluncaya değin. Ebüssuûd.²⁴⁶

Yetimliğin ne zamana kadar süreceği fukaha arasında daima tartışılmıştır. Kur'an-ı Kerim'de bu hususta belli bir ölçüye yer verilmiştir. Ayet-i kerimede geçen "...evlilik çağına gelinceye kadar yetimleri deneyin; eğer onlarda akılcı bir olgunlaşma görürseniz hemen mallarını kendilerine verin..." ifadeleri âlimlere yol gösterici olmuştur.²⁴⁷ Her ne kadar söz konusu ayet yetim malına dair olsa da yetimlik sürecinin son bulması ile ilgili fikir vermektedir. Nafakanın müddetini de buradan tespit etmek mümkündür. Nitekim nafaka yetimin ihtiyaçlarının temini için verilir. Zira yetim çocuklar ihtiyaçlarını tek başına karşılamaktan yoksundurlar. Nafakanın kesilmesi yetimliğin ortadan kalkmasıyla mümkün olur ki; Ebüssuûd Efendi de bu minvalde cevap vermiştir.

Hind-i yetîme sağîre (yaşı küçük) olub asla malı (olmasa) nafakası ve kisvesi anası Zeyneb-i ganiyyeye (zengin) mi lâzım olur yoksa emmisi Amr-ı ganiye mi lâzım olur? el-Cevab: Sülûs (üçte biri) Zeyneb'e baki (kalani) Amr'a. Ebüssuûd.²⁴⁸

Yetimlere nafaka sağlanması noktasında dinin belirlediği ölçüler çok sarihdir. İslam dini bu sorumluluğu yakınlık derecesine göre akrabalara bırakmıştır. Burada yakından uzağa prensibi önem arz etmektedir. Eğer yetimlerin bakımını ve nafakasını üstlenecek herhangi bir akrabası bulunmuyor ise sorumluluk devlete tevdi edilmiştir. Zira tek bir yetimin dahi mağduriyeti tüm topluma mâl edilerek herkes sorumlu addedilmiştir.²⁴⁹ Ebüssuûd Efendi'nin yukarıdaki fetvalarda önceki bölümlerde adına yer verilen asabe sıralamasına dikkat ettiği çok açıktır. Burada yetimin nafakasını anne ve amca arasında pay etmiş ve 3/1 anneye, kalanını ise amcaya bırakmıştır. Bu da asabe sıralamasına uygun bir durumdur.

Hind zevc-i âhara (başka birisine) vardıkdan sonra yetim oğli Amr nafakasız beslerin dedikde yetimin babasını azad eden kimesnenin oğli nafaka ile beslemeğe kadir olur mu? el-Cevab: Olur anası hürrü'l-asl değil ise. Ebüssuûd.²⁵⁰

İslam hukuku çocukların bakımı ve ihtiyaçlarının karşılanması hususunda aile bütünlüğünü önemsemiştir. Evlilik birliğinin devam etmesine mani durumlarda ise taraflardan her ikisine boşanma hakkı tanımıştır. Belli bir müddet sonra ise taraflara başkasıyla evlenmelerine dair ruhsat vermiştir. Burada üvey anne ve babaların eşlerine ait başkasından doğan çocuklarına bakma yükümlülüğü verilmemiştir. Fakat anne veya babasını kaybetmiş yetim çocuklara karşı hassasiyetle yaklaşılması ve nafakalarının temin edilmesi hususuna bilhassa dikkat çekilmiştir. Burada annenin hukuki durumu önem arz etmektedir. Nitekim köle

²⁴⁶ Ebüssuûd, *Mecmûa-ı Münşeat*, (Süleymaniye Kütüphanesi, Esad Efendi Koleksiyonu, 3406), vr. 50b.

²⁴⁷ Nisâ, 4/6.

²⁴⁸ Ebüssuûd, *Mecmûatü'l-Fetâvâ*, (İstanbul Müftülüğü Kütüphanesi, 187), vr. 54a.

²⁴⁹ Kasım el-Konevî, *Enîsü'l-Fukaha*, (Beyrut: Daru'l-Vefa 1986), 59.

²⁵⁰ Ebüssud, *Fetâvâ-yı Ebüssu'ûd el-İmâdî*, (Süleymaniye Kütüphanesi, İsmihan Sultan Koleksiyonu, 216), vr. 124a; 241, vr. 92b-93a.

bir kadını nikâhına alan bir kişi İslam hukukuna göre bu sorumluluktan muaf tutulmuştur. Zira fıkhıta hür olmayan kadınların çocuklarını yanlarına alma hakkı olmadığına dair kuvvetli görüşler mevcuttur. Bu durumu ise kölenin efendilerinin hizmetiyle meşgul olması ve çocuğuna bakacak şartlara ve imkâna sahip olmamalarına yönelik izah etmişlerdir²⁵¹. İlgili fetvada ise Ebüssuûd Efendi bilhassa bu hususa dikkat çekmiştir. Verdiği hükümde annenin köle vasfı taşımadığı takdirde üvey kocasının evladına bakmakla ve nafakasını temin etmekle yükümlü olduğunu izah etmiştir.

Zeyd'in malın olmayub kesbi iyalinden artmayıcak Zeyd'e müteveffa karındaşı oğlu Amr-ı yetimin nafakası şer'an lâzım olur mu? el-Cevab: Kesbi kendi iyalinden artmayıcak nesne lâzım olmaz. Ebüssuûd.²⁵²

Önceki bölümlerde velâyet ve vesayet yetkisinin asabe bağına göre verildiği ve burada sıralamanın oğul, oğlun oğlu; baba, babanın babası; kardeş, kardeşin oğlu; amca, amcanın oğlu şeklinde olduğundan bahsedilmiştir. Yetimin babasının veya dedesinin vasî tayin etmediği durumlarda kadı amcayı vasî tayin edebilmektedir. Vasî tayin edilen amca maddi yönden sıkıntıdaysa şayet diğer bölümlerde de bahsedildiği gibi kadı tarafından ücret karşılığı bu vazifeyi yerine getirebilmektedir. Aksi halde yetimin ihtiyaçları karşılanamayacağı için yetim açısından yeni bir mağduriyetin oluşmaması adına ihtiyaç sahibi bir kimsenin vasî tayin edilmesi ve nafaka sorumluluğu verilmesi şer'an caiz görülmemiştir.²⁵³ Yukarıdaki fetvada ise fakir, ihtiyaç sahibi bir amcanın yeğeninin nafakasını temin etme yükümlülüğünün olup olmadığı sorulmaktadır. Ebüssuûd Efendi de kazancı ancak kendisine yetebilen bir kişiye bu sorumluluğun yüklenmesinin caiz olmayacağını ifade etmiştir.

Zeyd-i müteveffanın yetimlerine takdir olunan nafakaların velileri ma'rifetiyle Zeyneb kendi malından harc etse taleb ettikde başka bişürüb başka kabdan yedirdin deyû zikr olunan velileri vermemeğe kâdir olur mu? el-Cevab: Olurlar. Heman libası harcın verirler. Ebüssuûd.²⁵⁴

İlgili fetvada yetimlerin beslenme masraflarıyla giyim harcamaları ayrı kategoride değerlendirilmiştir. Ebüssuûd Efendi, burada iki harcamayı da ayrı tutarak yetimlerin elbise masraflarının Zeynep'e velileri tarafından ödenmesi gerektiğine hükmetmiştir.

Zeyd-i yetimin anası Hind Zeyd'e malından nafaka takdir ettirüb ba'dehu zevci âhara varub takdir olunan nafaka-i istikraz etmeyüb ve almayub cümle bir arada ta'âmlansalar ba'dehu Hind fevt oldukda sair verese takdir olunan güzeşte nafakada hissemiz vardır deyû (talebine) kâdir (olur mu?) el-Cevab: Olmazlar. Ebüssuûd.²⁵⁵

²⁵¹ Muvaffakuddîn Ebu Muhammed Abdullah b. Ahmed İbn Kudâme, *el-Muğnî*, (Riyad: Câmîatü'l-İmam Muhammed b. Suud el-İslâmiyye 1987), 1/412.

²⁵² Ebüssuûd, *Mecmûatü'l-Fetâvâ*, (İstanbul Müftülüğü Kütüphanesi, 187), vr. 54a.

²⁵³ Mâverdî, *en-Nüketü ve'l-uyûn*, (Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, t.s), 454.

²⁵⁴ Ebüssuûd, *Mecmûatü'l-Fetâvâ*, (İstanbul Müftülüğü Kütüphanesi, 187), vr. 54a.

²⁵⁵ Ebüssuûd, *Mecmûatü'l-Fetâvâ*, (İstanbul Müftülüğü Kütüphanesi, 187), vr. 52b; Fetâvâ-yı Ebüssu'ûd el-İmâdî, (Süleymaniye Kütüphanesi, İsmihan Sultan Koleksiyonu, 241), vr. 59b.

Çocukların bakımı tümüyle anne ve babanın sorumluluğu altındadır. Bu yüzden yetimlerin nafaka temininde bu ikisinin rolü önem arz etmektedir. İlgili fetvada bahsedildiğine göre; anne yetim çocuğunun bakımını karşılamak için nafaka takdir etmesine karşın başkasıyla evlenmesi sebebiyle söz konusu nafakayı almaktan vazgeçmiştir. Yetim üvey babasının evinde kalmış ve ihtiyaçları karşılanmıştır. Fakat annenin vefat etmesi üzerine söz konusu nafakanın tekrar alınması gündeme gelmiş ve Ebüssuûd Efendi de bunun mümkün olmayacağına hükmetmiştir.

Zeyd-i yetimin nafakası çün takdir olunan akçe vasîyy-i Amr istidânet etmeyüb ve müstakil ta'âm bişirmeyüb kendi ta'âmından yedirse Zeyd'in malından almağa kâdir olur mu? el-Cevab: Olmaz. Amma kendi malından alub kendi malıyla ta'âmına harc eylese kabul olunur eğerçi laik değildir. Ebüssuûd.²⁵⁶

Asr-ı saadette yetimlerle alakalı ayetlerin nazil oluşu ve hadis-i şerifler sahabede buna dair bir bilinç oluşturmuştu. Söz konusu ayet ve hadislerde yetim hakkı yemenin çok büyük günahlardan sayılacağından, hatta helak edici bir mesuliyet olacağından bahsedilmektedir. Bu uyarılara kulak kesilen sahabe meseleye azami derecede hassasiyet göstermiştir. Öyle ki; yetim malının kendi mallarına karışmaması ve onların malına el sürmemek için yetimlerle sofralarını dahi ayırmışlardır. Her ne kadar bu uygulama vicdanları yaralamış olsa da tamamen yetim hakkı yememe gayretinden hâsıl olmuştur. Bu yüzden sahabe-i kiram “Sana yetimleri soruyorlar. De ki: Onların durumlarını iyileştirmek hayırlı bir iştir. Onlarla içli dışlı olursanız zaten onlar sizin kardeşlerinizdir. Allah düzeltenden bozanı ayırıp bilir. Allah dileyseydi sizi güçlüğe düşürürdü. Hiç şüphe yok ki Allah izzet ve hikmet sahibidir.” ayet-i kerimesiyle ikaz edilerek bu tatbikata son vermeleri emredilmiştir.²⁵⁷ Yukarıda zikrolunan fetvalarda ise buna benzer tatbikatlar tartışılmış ve ifta makamından karşılığı beklenmiştir.

Altı yaşındaki Hind-i yetime Zeyd'in menkûhası olup Zeyd nafakasını ben veririm malından nafaka takdir olunmasın derken Hind'e anası yevmî iki akça takdîr ettirip malından almağa kâdire olur mu? el-Cevab: (Zeyd verir ise olmaz).²⁵⁸

İlgili fetvada yetim kişi başkasıyla nikâhlı olup nafakasının nikâhlı kocasının isteğiyle kendisi tarafından temin edileceğinden söz edilmektedir. Bununla birlikte menkuhasının kendi malından nafaka verilmemesini de açık bir şekilde beyan etmektedir. Fakat annesi günlüğü iki akçe nafaka takdir ettirdiği için yetimin kendi malından almaya hakkının olup olmadığı ifta makamına sorulmuştur. Ebüssuûd Efendi, nafakanın zaten yetimin menkuhası tarafından temin edildiğini öne sürerek buna cevaz vermemiştir.

²⁵⁶ Ebüssuûd, *Mecmûatü'l-Fetâvâ*, (İstanbul Müftülüğü Kütüphanesi, 187), vr. 52b.

²⁵⁷ Bakara, 2/220.

²⁵⁸ Ebüssuûd, *Fetâvâ-yı Ebüssuûd el-İmâdî*, (Süleymaniye Kütüphanesi, İsmihan Sultan Koleksiyonu, 241), vr. 60a.

Sözlükte “birleştirme, bir araya getirme; evlenme, evlilik; cinsel ilişki” gibi anlamlara gelen nikâh kelimesi fıkıh terminolojisinde, şer‘an aranan şartlar çerçevesinde aralarında evlenme engeli bulunmayan bir erkekle bir kadının hayatlarını geçici olmaksızın birleştirmelerini sağlayan akdi ve bu yolla eşler arasında meydana gelen evlilik ilişkisini ifade eder. Arapça’da zevâc kökünden türeyen kelimeler de “evlenmek, evlendirmek, evlilik, evliliğin taraflarını oluşturan eşler” mânalarında yaygın biçimde kullanılır.²⁵⁹

Kur’an-ı Kerim’de nikâh, kadına verilmiş mühim ve sağlam bir teminat olarak tarif edilmektedir.²⁶⁰ Ebüssuûd Efendi’nin fetvasında geçen nikâh akdi, zifaf ile asla karıştırılmamalıdır. Aksi takdirde konunun anlaşılması güçlük kazanmaktadır. Zifaf, düğün ve cinsel birliktelik için kullanılmaktadır ki; bunun sınırlarını fiziki olgunluk bülûğ hali belirlemektedir. Fakat İslam hukukunda nikâh akdinin yaş sınırlaması yoktur. Ebüssuûd Efendi’nin buradaki fetvasından yetimin menkuhasının hukuken annesinden daha evla olduğu sonucu çıkmaktadır. Bununla birlikte kişinin bülûğ erdikten sonra söz konusu nikâh akdini bozma hakkı da bulunmaktadır. Nitekim Ebüssuûd Efendi’nin bu hususta bir de fetvası bulunmaktadır.

Hind-i yetimeyi emmîsi Zeyd Amr’a nikâh edüb bir haftadan sonra Hind ben bâliğa oldum nikâhı fesh eyledim demesiyle nikâh münfesi olur mu? el-Cevab: Hâkime varıcak hâkim elbette fesh etmek gerekdir vâcibdir. Ebüssuûd²⁶¹.

Söz konusu fetvada öncesinde nikâh kıyılmış bir yetimin bülûğ çağına girmesi halinde eğer isterse nikâh akdini fesh edebileceğine ruhsat verilmektedir. Fakat burada Ebüssuûd Efendi bir şerh koymuştur. O da hâkim veya kadı huzurunda bunun gerçekleşmesidir. Böyle bir durumda hâkim veya kadının boşanma işlemini onaylaması gerektiğine dair hüküm vermiştir.

2.3. Yetimin Velâyeti ve Vesayeti Meselesi Üzerine Fetvalar

Yetimin velâyeti ve vesayeti meselesi ayrı ayrı bölümler halinde önceki kısımlarda açıklanmıştır. Bu yüzden burada yalnızca Ebüssuûd Efendi’nin bu husustaki fetvalarının değerlendirmesi yapılacaktır. Zira muhteva bakımından velâyet ve vesayet bahsinin tartışıldığı bölümlerle fetvaların tutarlılığı aynı düzeydedir. Öncelikli olarak Ebüssuûd Efendi’nin vesayet süreciyle alakalı fetvaları değerlendirilecektir.

Zeyd-i yetime vasiyy olan Amr’ın mal-ı yetime gadri yok iken hâkim vesayatten azle kâdir olur mu? el-Cevab: Dahî evlâ kimesne nasb edicek olur. Ebüssuûd²⁶².

Önceki bölümlerde hâkim ve kadıların vesayet yetkisi tayinindeki rollerinden bahsedilmiştir. Bu kişiler yetki sahibi olmaları hasebiyle vasî tayininde tam yetkiye sahiptirler.

²⁵⁹ Fahrettin Atar, “Nikâh”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2007), 33/112.

²⁶⁰ Nisâ, 4/21.

²⁶¹ Ebüssuûd, *Mecmûatü’l-Fetâvâ*, (İstanbul Müftülüğü Kütüphanesi, 187), vr. 36b.

²⁶² Ebüssuûd, *Mecmûatü’l-Fetâvâ*, (İstanbul Müftülüğü Kütüphanesi, 187), vr. 211b.

Buradaki fetvada eğer hâkim yerine daha liyakatli bir vasî ataması suretiyle mevcut vasîyi görevden alabileceğine hükmedilmiştir.

Zeyd-i yetim anası Hind zevc-i âhara vardıkda emmi Hind'den almağa kâdir olur mu? *el-Cevab*: Olur. Ebüssuûd.²⁶³

İlgili fetvada asabe silsilesi esas alınarak cevap verilmiştir. Yetimin sorumluluğu öncelikli olarak baba tarafından akrabalarına ait olduğu için amca vasfını taşıyan kimselere öncelik tanınabilmektedir. Burada ise söz konusu mevzunun bahsi yapılmıştır. Bununla birlikte üvey babanın İslam hukukuna göre başkasından olan çocuklara bakma yükümlülüğü yoktur. Söz konusu yetimlerin mağdur olabileceği hesaba katılarak Ebüssuûd Efendi tarafından böyle bir hüküm verilmiştir.

Hind-i yetîmenin anası ve anasının anası ve ammetesi cümle ecnebî tasarrufunda (olsa) Hind hangisine hüküm olunur? *el-Cevab*: Hiç birine hüküm olunmaz. Ebüssuûd.²⁶⁴

Her ne olursa olsun yetimin velâyetinin yahut vesayetinin gayrimüslim tasallutunda olan akrabalarına bırakılması caiz değildir. İslam hukukuyla ilgilenen âlimler bu hususta kesin hükme sahiptirler.²⁶⁵ Nitekim hürriyetinden yoksun kimseler sorumluluklarını yerine getirmekten aciz oldukları için yetimlere bakma gibi bir yükümlülüğe sahip değildirler. Burada Ebüssuûd Efendi bunu dikkate alarak böyle bir hükme varmıştır.

Zeyd-i sipâhî bir şehre harac cem'ine Amr-ı yetîmi ayardub yanına alub âhar yere gittikde Amr-ı mezbûr akrabası Zeyd'in zikr olunan şehirde kalan adamı Bekr'den anı taleb eylemeğe kâdir olurlar mı? *el-Cevab*: Ol eyadi verdiyse olurlar. Re'y-i hâkimle. Ebüssuûd.²⁶⁶

1237-1246/1822-1831 tarihli ve 154 numaralı bir kadı sicili defterinin 56 numaralı hükmünde geçen şu ifadeler vesayetin yetki sınırlılıklarını özetler niteliktedir:

“Anasız ve babasız yetim çocuk olup da kimesnesizliği sebebiyle zarûrî bir usta yanında veyâhud bir kimesnenin terbiyesinde bulunur ise ustası ve gerek mürebbisi olan adam bunu sırf san'at öğrenmekliğe ve hizmete hasr etmeyerek günde iki def'a mektebe gönderip mürâhik oluncaya kadar okutdurmak ve kezâlik el-hâletü hâzihi ustalarda bulunan çocuklar dahi bi-tıbkîhâ bu nizâma dâhil olarak anası ve babası veyâhud velîsi olanlar ustadan alıp mektebe vermek ve kimesesiz olanlar dahi ustaları mektebe verip câhil kalmamasına dikkat etmek ve mekteb hocaları dahi mekteblerde bulunan çocukları güzelce okudup Kur'an-ı azîmü's-şânî ta'lîm akîbinde her bir çocuğun hey'et ve isti'dâdına göre tecvîd ve ilmihâl misilli risâleler okudarak şerâit-i İslâmiye ve akâid-i dîniyelerini öğretmekliğe sa'y ü ikdâm eylemek üzere ale'l-umûm tenbîh ve ikâz olunmasına...”²⁶⁷

Bununla birlikte vasî olacak kişinin “emin” vasfını taşıması ve tam eda ehliyetine sahip olması gerekmektedir. Bu hususta âlimlerin ortak kanaatleri bulunmaktadır.²⁶⁸ Ebüssuûd

²⁶³ Ebüssuûd, *Mecmûatü'l-Fetâvâ*, (İstanbul Müftülüğü Kütüphanesi, 187), vr. 58a.

²⁶⁴ Ebüssuûd, *Mecmûatü'l-Fetâvâ*, (İstanbul Müftülüğü Kütüphanesi, 187), vr. 58a; Fetâvâ-yı Ebüssu'ûd el-İmâdî, (Süleymaniye Kütüphanesi, İsmihan Sultan Koleksiyonu, 216), vr. 124a; 241, vr. 93a.

²⁶⁵ Semerkandî, *Tuhfetü'l-fukahâ*, 3/218; el-Mergînânî, *Bidâyetü'l-müctehid*, 264; Mevsilî, *el-İhtiyâr li ta'lîli'l-muhtâr*, 5/74; Heyet, *el-Mevsu'atü'l-Fıkhiyye*, 137; Zeynüddîn b. İbrâhîm b. Muhammed el-Mısırî İbn Nüceym, *el-Bahru'r-râik şerhu Kenzi'd-dekâik*, (Beyrut: Dâru'l-Marife), 8/522.

²⁶⁶ Ebüssuûd, *Mecmûatü'l-Fetâvâ*, (İstanbul Müftülüğü Kütüphanesi, 187), vr. 76a-b.

²⁶⁷ Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı (BOA), İSTM.ŞSC.02.d, 88/17, (Hüküm No. 56).

²⁶⁸ el-Mâverdi, *en-Nüketü ve'l-uyûn*, 328; İbn Nüceym, *el-Bahru'r-râik şerhu Kenzi'd-dekâik*, 522-523; Zeydân, *el-Medhalü lidirâseti's-şer'i'ati'l-İslâmiyye*, 281; Bilmen, *Hukuku İslâmiyye ve Istilâhatı Fıkhiyye Kâmusu*, 180; Bardakoğlu, “Vesayet”, 43/66-70.

Efendi'nin burada verdiği hüküm dikkatlice incelenecek olursa yetimin emniyet ve istikbalini düşünerek karar verdiği apaçık görülecektir. Zira yetim ehl-i heva, sefahate düşkün, sapkın ve fasık kimselerin yanında kalamayacağı için ifta makamı sahibinin burada verdiği hüküm olumsuz yönde olmuştur. Vasî bakımını üstlendiği yetimin en temel eğitim ihtiyacından gündelik işlerini yapabilecek erişkinliğe ulaşması noktasında tam eda ehliyetine sahiptir. Bu hususta her ne gerekiyorsa yapmalı ve yetimin öğrenme ihtiyacını karşılamalıdır. Böylece yetimin ileriki yaşlardaki sergüzeşinde önemli bir rol üstlenecektir.

Amr-ı yetîme Zeyd vasîy olub akçesini bazı kimesnelere verse sonra yetim fevt olıcak vârisler muâmeleye verilen akçenin müddeti tamam olmamış iken vasîyden mi taleb ederler yok ise müddet tamam olıcak yerlû yerinden mi? el-Cevab: vasîyden alurlar. Ebussuûd.²⁶⁹

Vasî, önceki kısımlarda da tekrar edildiği gibi yetim malı üzerinde tam salahiyyete sahiptir. Bu yüzden burada yapılacak her tasarruftan sorumlu tutulmuştur. Burada da açıkça görülmektedir ki; yetimin varislerinin olası bir gelişmede vasîden hesap sorma ve ondan eksiklikleri tazmin etmesini talep etme hakları bulunmaktadır.

Zeyd-i müteveffanın iki aylık yetîme cümle mühimmatı ve anasının hizmeti için yevmi ikişer akçe takdir olunub eline hüccet alub iki buçuk yıl infâk ve hizmet ettikten sonra yetiminin malın vefâ eder iken hâkim yoktur çoktur deyüb iki akçesin kat eylemek şeran caiz olur mu? Cevab buyurub musab ola. el-Cevab: Allahu alem: Takdir olunan ancak kifâyet ederse caiz olmaz. Zayii var ise kat olunmak caizdir. Ketebehu Ebüssuûd.²⁷⁰

Burada da yetimin ve annesinin hizmetini görmek üzere hâkim kararıyla hizmetçilik yapan bir kişiden bahsedilmektedir. Kendisi günlüğü iki akçeye anlaşmasına rağmen iki buçuk yıllık hizmetinin karşılığı olan ücreti hâkim kararıyla bir takım sebepler öne sürülerek kesintili almıştır. Bunun hükmü için ise ifta makamına başvurulmuştur. Ebüssuûd Efendi, burada ölçü olarak yetimin mal varlığını esas almıştır. Eğer mâl-i yetimde eksiklik var ise ücretten kesilmesinin caiz olduğunu, yok ise kesintinin uygun olmayacağına hükmetmiştir.

2.4. Yetim Hakkıyla İlgili Fetvaları

İslam'da yetim hakkı yemek büyük bir günah olarak görülmektedir. Kur'an-ı Kerim'de bu hususta kesin hükümler yer almaktadır.²⁷¹ Bu durum yetimleri kötü niyetli kimselerin şerrine karşı hukuki yönden teminat altında tutmuştur. Hatta yetim hakkı bilincinin yeterince yerleşmediği toplumlara karşı devlet müdahalesi şart koşulmuştur. Böylece yetimleri koruyup kollayan kurumlar ve vakıflar tesis edilmiştir. Bu husus Müslümanlar tarafından hassasiyetle sahiplenilmiş olup günlük konuşmalarda kullanılan deyimlere dahi yansımıştır. Örneğin; “yetim

²⁶⁹ Ebüssuûd, *Mecmûatü'l-Fetâvâ*, (İstanbul Müftülüğü Kütüphanesi, 187), vr. 212a.

²⁷⁰ Ebüssuûd, *Mecmûatü'l-Fetâvâ*, (İstanbul Müftülüğü Kütüphanesi, 370), vr. 40a.

²⁷¹ Nisâ, 4/2, 3, 10.

*hakkı yedi taşı deler geçer*²⁷² ve “yetim malı ateşten gömlektir”²⁷³ gibi deyimler yetimleri korumaya, sevip saymaya teşvik etmektedir. Anadolu İslamı’nın güzide eserlerinden olan Vesiletü’n-Necat’ta dahi “*Budur ol dürr-i yetim kim dünyada / Bulmadı hiç kimse buna kıymet / Buni seven bulısar Hak’tan yarın / Rahmeti vü rif’ati vü re’feti*” denilerek zihinlerde bir yetim motifi oluşturulmuştur.²⁷⁴

Ebüssuûd Efendi’nin bu husustaki fetvalarında bilhassa yetimin menfaatini gözetken kararlar verdiği açık bir şekilde göze çarpmaktadır. Fetvaların genel muhtevası emanet, borç, tazminat ve alışveriş hakkındadır.

Zeyd yedi yaşında olan Amr-ı yetîmi istihdam için Bekr’e verüb yigirmi yıl hizmet eylese Amr hizmet ettiği çün Bekr’den ecrin almağa kâdir olur mu? el-Cevab: Olur. Ketebehu Ebüssuûd.²⁷⁵
Zeyd Amr-ı yetîmin Hâlid üzerinde hakkı olduğun bilip ketm-i şehâdet eylese şer’an Zeyd’e ne lâzım olur? el-Cevab: Elbette elbette edâ-i şehâdet etmek lâzım ve vâcibdir. Ebüssuûd.²⁷⁶

Bezzâzî, annesi ve babası olmayan bir yetimin hâkim izni olmadan yakınları tarafından ücretsiz olarak çalıştırılması ve hatta ihtiyaçlarının alması gereken ücretin altında karşılanmasının caiz olmayacağını ve yetim reşit olduğunda bunların ecr-i mislini talep edebileceğini belirtmiştir.²⁷⁷ Ebüssuûd Efendi ise burada buna benzer bir durumla karşılaşmış ve yetimin hizmeti karşılığında hak ettiği ücreti alması lazım geldiğine hükmetmiştir.

Zeyd vasiy olduğu yetimin akçesinin Amr-ı mutemed değil iken kefilin almayub Amr’a muâmeleye verüb gaybet-i munkatî’a ile ğaybet eylese Zeyd’e zaman lâzım olur mu? el-Cevab: Olur. Ebüssuûd.²⁷⁸

Zeyd zimmetinde emânet koyulan Amr-ı yetîmin akçesini Zeyd mücerred zâyî’ ettim demekle hâkim zamâna hükm etmeğe kâdir midir? el-Cevab: Emânet ise zâyî’ etdim demeğe hakim zamâna hükm etmekle kâdir. Zemmetinde ise emânet olmak muhaldır. Borcun verir. Ebüssuûd.²⁷⁹

İlgili metinde ise vasînin yetimin akçesini emaneten başkasına teslim etmesinden ve söz konusu akçenin kaybolmasından bahsedilmektedir. Böyle bir durumda ise vasînin kaybolan akçeyi yetime tazmin etmesi gerektiğine hükmedilmiştir. Diğer fetvada ise Ebüssuûd Efendi emanet ve zimmet farklılığı üzerinden konuyu ele almıştır. İlgili fetvada yetim kişinin akçesini zimmetine emanet bıraktığından söz ederek iki farklı hükmün çıkabileceği bir soru sorulmaktadır. Ebüssuûd Efendi’ye göre eğer akçe emanet olarak bırakılmış ise kadı tarafından emanete sahip çıkamayan kişiye tazminat cezası verilebilir. Fakat zimmetine bırakılmışsa şayet bu sefer de söz konusu zarar borç olarak sayılmaktadır.

²⁷² Asiye Mevhibe Coşar, “Türk Söz Varlığında Öksüz ve Yetim Kavramları”, *Savaş Çocukları Öksüzler ve Yetimler*, ed. Emine Gürsoy Naskali, (İstanbul: Kırmızı Yayınları, 2003), 234.

²⁷³ Milli Kütüphane Genel Müdürlüğü, *Türk Atasözleri ve Deyimleri*, (Ankara: Milli Eğitim Bakanlığı, 1992), 156.

²⁷⁴ Süleyman Çelebi, *Mevlid - Vesiletü’n-Necat*, (İstanbul: Dergâh Yayınları 1980), 89-90.

²⁷⁵ Ebüssuûd, *Mecmûatü’l-Fetâvâ*, (İstanbul Müftülüğü Kütüphanesi, 370), vr. 40b.

²⁷⁶ Ebüssuûd, *Mecmûatü’l-Fetâvâ*, (İstanbul Müftülüğü Kütüphanesi, 187), vr. 129a.

²⁷⁷ Hâfızuddîn Muhammed b. Muhammed b. Şihâb b. Yusuf el-Harezmi el-Kerderî Bezzâzî, *el-Fetâvâ’l-Bezzâziyye*, (Bulak: Matbaatü’l-Emîriyye, 1310), 5/45.

²⁷⁸ Ebüssuûd, *Mecmûatü’l-Fetâvâ*, (İstanbul Müftülüğü Kütüphanesi, 187), vr. 212a.

²⁷⁹ Ebüssuûd, *Mecmûatü’l-Fetâvâ*, (İstanbul Müftülüğü Kütüphanesi, 187), vr. 155a.

Zeyd fevt olub bir mikdarın terk etdikde yetimlerine sakın olacak mesken lâzım iken ve gayri sanub deynine (ödünç) vericek esbâbı (sebepleri) var iken vasiyy-i mezbûrların sakın oldukları evi deyn için bey' etmek caiz olur mu? el-Cevab: Olmaz. Ebussuûd.²⁸⁰

Buradaki fetvada ise yine yetimlerin menfaati düşünülerek yetimlerin sakın olarak kalacakları evin satışının her ne sebeple olursa olsun caiz olmayacağına hükmedilmiştir.

Zeyd-i vâkıf bazı yetimlere medyûnen (borçlu) fevt olsa vakfın zevâidinden yetimler akçelerin almağa kâdir olur mu? el-Cevab: Re'y-i hâkim ile olurlar. Muzdar olıcak zevâid-i vakıfdan deyn-i vâkıf edâ olunmak meşrûdur. Ebussuûd. Diğer el-Cevab: Değirmenin yeri sipâhî yeri olup külliyyen binâ harâb olıcak vakfa alâkası kalmaz. Ebussuûd.²⁸¹

Yetimlerle ilgili yapılan hayır hizmetlerinin başında vakıflar gelmektedir. Osmanlı dönemi vakıfları, yetimlerin varlıklarını devam ettirmede önemli bir görev üstlenmişlerdir. Vakıf literatüründe vakfedilen malların hangi amaçla kullanılacağını gösteren hukuki metinlere vakfiye denilmektedir. Vakfiye metinlerinde yetimler için “*eytâmü'd-du'afâ' ve'l-mesâkin*” ifadesi sıklıkla kullanılmıştır. Vakfiyelerde yetimler için öne çıkan husus onların eğitim ve öğretimine verilen ehemmiyettir. Buralarda yetimlere Kuran eğitiminin yanı sıra sanat erbabı olanlar için hüsn-i hat dersi verilmiş ve bayramlarda yetimlerin yüzlerini güldürecek hediyeler ve aktiviteler tertip edilmiştir. Ebussuud Efendi'ye ait ilgili fetvada ise buna benzer faaliyet gösteren bir vakfın mütevellisinden bahsedilmektedir. Bununla birlikte fetvada geçen değirmen eğer tımarlı sipahinin uhdesinde ise borç ödenmediği takdirde buranın yıkılmasına dahi hükmedilebilir. Diğer türlü vakfın özel mülkiyeti ise borcun vakıf tarafından tazmin edilmesi haktır.

²⁸⁰ Ebussuûd, *Mecmûatü'l-Fetâvâ*, (İstanbul Müftülüğü Kütüphanesi, 187), vr. 213b.

²⁸¹ Ebussuûd, *Mecmûatü'l-Fetâvâ*, (İstanbul Müftülüğü Kütüphanesi, 187), vr. 102a.

SONUÇ VE DEĞERLENDİRME

Ebüs-suûd Efendi, din, devlet ve toplum yararına ortaya koymuş olduğu çalışmalarıyla ünü çağını aşmış ileri gelen Osmanlı âlimlerinden biridir. Onun fetvaları mecmualarda derlenmiş ve asırlardır kendisinden istifade edilmiştir. Bu çalışmada onun yetimler üzerine verdiği fetvalar tespit edilerek değerlendirilmiş aşağıdaki sonuçlara ulaşılmıştır.

1) İslam hukukunda yetimlerle ilgili meseleler hidâne, miras, nafaka, nikâh, velâyet, vesayet, ticaret, icare ve yetim malı hakkında olmuştur. Fetvalar yetim malı, nafakası, velâyeti-vesayeti ve yetim hakkı konu başlıkları altında ayrıntılı bir şekilde yer almaktadır. Onların bakımı ve himayesi yakınlık derecesine göre akrabalara bırakılmıştır. Eğer yetimlerin herhangi bir akrabası bulunmuyor ise sorumluluk devlete tevdi edilmiştir. Ebü-s-suûd Efendi'nin yetimlerle ilgili fetvaları bu çerçevede kendisinden önce üretilen hukuk birikimine dayandığı anlaşılmaktadır.

2) Fetva mecmualarında yapılan araştırma neticesinde Ebü-s-suûd Efendi'nin yetimlerle ilgili 43 fetvası tespit edilmiştir. Fetvaların daha çok yetimlerin malları ve veli ve vasîlerin sorumlulukları çerçevesinde yoğunlaştığı görülmektedir. Ayrıca yetimin nafakası, yetim malından zekât verilmesi, bülûğa ermesi ve evliliğiyle ilgili fetvalara rastlanmıştır. Söz konusu dönemin toplum yapısı, sosyo-ekonomik durumu hakkında fikir vermektedir. Bu dönemde yaşanan harp, deprem, salgın hastalık ve yangınların yetim sayılarının artmasına sebep olduğu söylenebilir.

3) Fetvalarda yetimlerin bakımı, himayesine ehemmiyet verildiği kadar onların mallarının da kötü niyetli vasîler tarafından zarar verilememesine çalışıldığı görülmektedir. Özellikle yetim mallarının gerekli rehin ve kefil alınmadan karz verilmesi, muâmele-yi şer'iyye yöntemiyle işletilmesi ve şirket kurulması halinde sorumluluk vasîye ait olup genellikle zararın tazmin edilmesine hükmedilmiştir.

4) Yetimlerin nafakalarının temin edilmesi hususunda da çok sayıda fetva bulunmaktadır. Ebü-s-suûd Efendi, yetimlerin şahsi işlerini görebilecek ve ekonomik bağımsızlığını elde edebilecek seviyeye gelene kadar nafakalandırılmalarına hükmetmiştir. Burada asabe bağına dikkat çeken hükümler yer almaktadır. Nikâh, üvey baba, anne ve amca gibi kan bağı olan ya da olmayan kimselerin yetim üzerindeki sorumluluklarına dikkat çekilmiştir. Yetimin anne, baba ve amca gibi kan bağı olan kimseler tarafından nafakasının temin edilmesi ve üvey babanın bundan ayrı tutulması ve nikâh söz konusu olduğunda ise sorumluluğunun menkuhasına geçtiğine hüküm verilmiştir.

5) Velâyet ve vesayet bahsinin geçtiği fetvalarda ise hem yetimin mal ve can güvenliğini teminat altına alan hükümlere yer verilmiş hem de veli ve vasîlerin hak ve yetki sınırlılıkları tespit edilmiştir. Burada kadı ve hâkimlerin sorumluluklarına dikkat çekilmiş ve tayin hususunda liyakatı ve güvenilirliği esas almaları noktasında telkin edilmiştir. Veli ve vasî tayininde asabe bağına dikkat çekilmiştir. Ayrıca fetvalarda dikkat çeken bir diğer husus hür-köle ayrımının yapılması olmuştur.

KAYNAKÇA

Arşiv Kaynakları

- Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı (BOA), İSTM.ŞSC.02.d, 88/17, (Hüküm No. 56).
 (Şukka) Şehid Ali Paşa, 2868, vr. 112b.
 Fetâvâ Ebussuûd, İsmihan Sultan, 241, vr. 58b.
 Mecmûai Münşeat, Slm. Ktp., Esad Ef., 3406, vr. 50b; 3719, vr. 47a; 3724, vr. 89a-89b; 3729, vr. 120a-124b.
 Velî b. Yusuf, Mecmûatü'l-fetâvâ, İstanbul, Mft. Ktp., 187, vr. 52b-213b.

Kutsal Kitaplar

- Kur'an-ı Kerim Meali (M. H. Yazır.). (1998). Eser Neşriyat. Bakara, 2/83, 84, 220; Beled, 90/14, 15, 16; Duha, 93/6; Enam, 6/152; Enfal, 8/41; Fecr, 88/17, 18, 19, 20; Haşr, 59/7; İnsan, 76/8; İsrâ 17/34; Kehf, 18/82; Nisâ, 4/2, 3, 6, 10, 21; Tevbe, 9/71.

Hadisler

- Ahmed b. Hanbel, Ebû Abdillâh Ahmed b. Muhammed b. Hanbel eş-Şeybânî. (1999). *el-Müsned*. Müessesetü'r-Risâle.
 Buhari, Ebû Abdillâh Muhammed b. İsmail. (1422/2001). *el-Câmi'u's-sahîh*. Dâru İbn Kesîr.
 Ebu Davud, Ebu Bekir Abdullah b. Süleyman b. Eşas. (1994). *es-Sünen*. Dâru'l-Fikr.
 İbn-i Mâce, Hafız Ebu Abdullah Muhammed b. Yezîd. (2012). *Süneni İbni Mace Tercemesi ve Şerhi*. Kahraman Yayınları.
 Nesâî, Ebû Abdirrahmân Ahmed b. Şuayb. (2012). *Sünen-i Nesâî*. Çağrı Yayınları.
 Tirmizî, Muhammed b. 'İsâ. (2015). *es-Sünen*. Müessesetü'r-Risâle Nâşirûn.
 Müslim b. el-Haccâc. (1991). *Sahîh-i Müslim*, Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye.

Yayınlanmış Kitaplar

- Abdulgaki, M. F. (1998). *el-Mu'cemü'l-Müfheş li-elfâzi'l-Kur'âni'l-Kerîm*. Dârü'l Hadîs.
 Akdağ, M. (1995). *Türkiye'nin İktisâdî ve İctimâî Tarihi*. Cem Yayınevi.
 Alalu, S. (1996). *Yahudilikte Kavram ve Değerler*. Gözlem Gazetecilik ve Basın Yayın A.Ş.
 Aydemir, A. (1983). *Büyük Türk Bilgini Şeyhülislâm Ebussuûd Efendi ve Tefsirdeki Metodu*. Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları.
 Aydın, M. (1985). *İslâm - Osmanlı Aile Hukuku*. Marmara Üniversitesi İlahiyat Vakfı Yayınları.
 Ayhan, M. Hadislerde Yetim, *Bütün Yönleriyle Yetim* içinde (53-65). Ensar Neşriyat.
 Baltacı, C. (2005). *İslâm Medeniyeti Tarihi*. İFAV Yayınları.
 Bilge, M. (1984). *İlk Osmanlı Medreseleri*. İstanbul Edebiyat Fakültesi Yayınevi.
 Bilmen, Ö. N. (1988). *Hukuku İslâmiyye ve Istılâhatı Fıkhiyye Kâmusu*, Bilmen Yayınevi.
 Bursalı Mehmet Tahir Efendi. (1975). *Osmanlı Müellifleri*. Meral Yayınları.
 Coşar, A. M. (2003). Türk Söz Varlığında Öksüz ve Yetim Kavramları, Emine Gürsoy Naskali (Ed.), *Savaş Çocukları Öksüzler ve Yetimler* içinde (s. 195-207). Kırmızı Yayınları.
 Danişmend, İ. H. (1971). *İzahlı Osmanlı Tarihi Kronolojisi*. Türkiye Yayınevi.
 Dâru'l-Kutubî'l-İlmiyye.
 Döndüren, H. (1995). *Delilleriyle Aile İlmihali*. Altınoluk Yayınları.
 Durak, N. (2024). Yahudilik ve Hristiyanlıkta Yetim, *Bütün Yönleriyle Yetim* içinde (s. 81-91). Ensar Neşriyat.
 Ebu Abdillâh Mâlik b. Enes b. Mâlik. (1985). *Muvattâ*. Dâru İhyâi't-Turâsi'l-Arabî.
 Ebû Abdillâh Muhammed b. İdrîs b. Abbâs eş-Şâfiî. (1990). *el-Üm*. Dâru'l- Ma'rife.
 Ebû Bekir Takıyyüddin Abdullah b. Muhammed Zerîrânî Bağdâdî. (yt) *Risâle fi'l Hidâne*. Havliyyetü Merkez el-Buhûsi ve'd Dirâsâtî'l İslamiyyeti.

- Ebû Nu'aym Ahmed b. Abdillâh b. İshâk el-İşfahânî Ebû Nuaym el-İşfahânî. (1419/1998) *Ma'rifetu's-Sahâbe*. Dâru'l-Vaţan.
- Ebu'l-A'la Mevdûdî. (1992). *Tarih Boyunca Tevhid Mücadelesi ve Hz. Peygamber'in Hayatı*. Pınar Yayınları.
- Ebû'l-Abbas Ahmet b. Yahyâ b. Câbir Belâzurî. (2013). *Fütûhu'l-Büldân*. Siyer Yayınları.
- Ebu'l-Alâ Mevdûdî. (2020). *Tefhimu'l-Kur'an*. İnsan Yayınları.
- Ebû'l-Fidâ İsmail İbn Kesîr. (1995). *el-Bidâye ve'n-Nihâye*. Çağrı Yayınları.
- Ebu'l-Kâsım Ali b. el-Hasen İbn Asâkir. (1415/1994). *Târîhu Dimaşk*. Dâru'l-Fikr.
- Ebussuûd Efendi. (1999). *İrşâd-u'l-akli's-selîm ilâ mezâyâ'l-Kitâbi'l-Kerîm*. Beyrut.
- Ebû'l-Ferec Zeynüddîn Abdurrahmân b. Ahmed b. Abdurrahmân İbn Receb. (1971). *el-Kavâ'id fî'l-fikhi'l-İslâmî*, Mektebetü'l-Külliyyâtü'l-Ezheriyye.
- Ebû'l-Hasan Nureddin Ali b. Ebî Bekr b. Süleyman Heysemî. (2011). *Mecmeu'z-Zevâid ve Menbau'l-Fevâid*. Ocak Yayınları.
- Ebû'l-Hasen Burhânüddîn Alî b. Ebî Bekr b. Abdilcelîl el-Mergînânî. (2016). *Bidâyetü'l-müctehid*. Mektebetü ve Matbabtü Muhammed Ali Sabah.
- el-Ayderûsî, M. A. (1934). *Târîhu'n-nûri'sâfir an ahhâri'l-karni'lâşir*. Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye.
- el-Cürcânî. (1403/1983). *Ta'rîfât*. Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye.
- el-Ğanemî Meydânî, A. (1985). *el-Lübâb fî Şerhi'l-Kitâb*. Beyrut.
- el-Kârî, A. (2009). *Fethu Bâbi'l-Înâye*. Beyrut.
- el-Leknevî, A. (1986). *en-Nâfiu'l-kebîr li men yutâlbiu'l-Câmia's sağîr*. Beyrut.
- el-Leknevî, M. A. (1324). *el-fevâidü'l-behiyye fî terâcimi'-Hanefiyye*. Mısır.
- es-Sabunî, A. (1989). *Şerhu Kanuni'l-ahvali's-şahsiyye es-Sûriyy*. Dimaşk.
- es-Sedhân, A. (1419/1999). *Ri'âyetü'l-eytâm fî'l-memleketi'l-'Arabiyyeti's-Su'ûdiyye*. Riyad.
- es-Suyûtî. (1394/1974). *el-İtkân fî 'Ulûmi'l-Kur'an*. el-Hey'etü'l-Mısriyye.
- Eymen, İ. M. (2010). *Ahkâmü'l-yetîm fî'l-İslam*. Beyrut.
- Hâfız Ahmed b. Ali el-Askalânî İbn Hacer. (1415/1994). *el-İsâbe fî temyîzi's-sahâbe*. Kutubî'l-İlmiyye.
- Hâfızuddîn Muhammed b. Muhammed b. Şihâb b. Yusuf el-Harezmi el-Kerderî Bezzâzi. (1310). *el-Fetâvâ'l-Bezzâziyye*. Matbaatü'l-Emîriyye.
- Heyet. (1991). *Fetâvâ-i Hindîyye*. Dâru'l-Fikr.
- Heyet. (2002). *el-Mevsu'atü'l-Fikhiyye*. Kuveyt.
- Hezarfen Hüseyin Çelebî. (1998). *Telhîsu'l-beyân fî kavânîn-i Âl i Osman*. Türk Tarih Kurumu Yayınları.
- İbn Abidin. (1300). *el-'Ukûdü'd-dürriyye fî tenkîhi Fetâve'l-Hâmidîyye*. Kahire.
- İbn Aşur, M. T. (1984). *Tefsîru't-Tahrîr ve't-Tenvîr*. Tunus.
- İsmail Paşa. (1956). *Hediyyetü'l-ârifin esmâü'l-müellifîn ve âsâru'l-musannifîn*. İstanbul.
- İzgi, C. (1997). *Osmanlı Medreselerinde İlim*. İz Yayıncılık.
- Kasani, A. (1974). *Bedaiu's-sanâi*. Beyrut.
- Kasapoğlu, A. (2017). *Kur'an'da İletişim Psikolojisi*. Gece Kitaplığı.
- Kasım el-Konevî. (1987). *Enîsü'l-Fukaha*. Beyrut.
- Kâsım Mahmûd b. Ömer b. Muhammed el-Hârizmî Zemahşerî. (1407). *el-Keşşâf an hakâiki ğavamıdî't-tenzîl*. Dâru'l-Kitabî'l-Arabiyyi.
- Kâtip Çelebî. (1972). *Keşfuzzunûn an esâmi'l-kütübî ve'l-fünûn*. Tarih Vakfı Yurt Yayınları.
- Lütfî Paşa. (1991). *Âsafnâme*. İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Basımevi.
- Mâverdî. (yt). *en-Nüketü ve'l-uyûn*. Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye.
- Mehmet Erdoğan, *Fıkıh ve Hukuk Terimleri Sözlüğü*, Ensar Neşriyat, İstanbul 2013.
- Mevsîlî, A. (1937). *el-İhtiyar li Ta'lîli'l-Muhtar*. Kahire.

- Milli Kütüphane Genel Müdürlüğü. (1992). *Türk Atasözleri ve Deyimleri*. Milli Eğitim Bakanlığı.
- Muhammed b. Abdillâh Hâkim en-Nisâbü'rî. (1990). *el-Müstedrekü ala's-Sahîhayn*.
- Muhammed b. Ahmed b. Ebi Sehl Serahsî. (1993). *el-Mebsût*. Darü'l Ma'rife.
- Muhammed b. Habîb el-Bağdâdî el-Mâverdî. (1994) *el-Hâvî'l-kebîr*. Dâru'l-kütübî'l-İlmiyye.
- Muhammed b. Uzeyr Ebû Bekr el-Uzeyrî Sicistânî. (1416/1995). *Ğarîbu'l-Kur'ân/Nüzhetü'l-Kulûb*. Dâru Kuteybe.
- Muhammed b. Yûsuf b. Alî b. Yûsuf Hayyân el-Endelüsî. (1993). *Tefsîr Bahrü'l-Muhît*. Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye.
- Muhammed Emin b. Ömer b. Abdulaziz el-Hüseynî İbn Âbidin. (2000). *Hâşiye-i Raddü'l-muhtâr ale'd-Dürri'lmuhtâr şerh-i Tenvîri'l-ebâr*. Dâru'l-Fikr.
- Murad, A. (2014). *Mukaddime fi fikhî'l-asr*. San'a.
- Muvaffakuddîn Ebu Muhammed Abdullah b. Ahmed İbn Kudâme. (1997). *el-Muğnî*. Riyad.
- Müstakimzâde Süleyman Sadeddin Efendi. (1978). *Risâle fi hacci's-sarûre*. İstanbul.
- Nâsır, B. (2010). *El-Yetimu fil-Kur'âni'l-Kerim*. İmâm Muhammed b. Suûd İslâm Üniversitesi Yayınları.
- Nev'îzâde Atâî. (1989). *Hadâiku'l-hadâik*. İstanbul.
- Ocak, A. Y. (1999). Din ve Düşünce. Ekmeleddin İhsanoğlu (Ed.), *Osmanlı Medeniyeti Tarihi* içinde (s. 11-113). Zaman Yayınları.
- Oğuzoğlu, Y. (1999). Osmanlı Kuruluş Dönemi Müesseselerindeki Sivil Karakter ve Devletin Gelişmesi Üzerindeki Etkisi (1299-1402), *Osmanlı* içinde (s. 17-28). Yeni Türkiye Yayınları.
- Okur, K. H. (2024). İslam Hukuku Açısından Yetimin Şahsı Üzerinde Velâyet, *Bütün Yönleriyle Yetim* içinde (s. 101-113). Ensar Yayınları.
- Peçevi İbrahim Efendi. (1999). *Peçevî Tarihi*. Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları.
- Sa'dî, A. (1420/1999). *el-Kavâidu'l-Hisân li Tefsîri'l-Kur'ân*. Mektebetü'r-Rüşd.
- Sarıcık, M. (1998). *İnanç ve Zihniyet Olarak Cahiliye*. Nesil Yayınları.
- Selânikî Mustafa Efendi. (1989). *Tarih-i Selânikî*, Türk Tarih Kurumu.
- Semerkindî, A. (1984). *Tuhfetü'l-fukahâ*. Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye.
- Subhi Mahmasani. (2002). *el-Mebadi's-şer'iyye ve'l-kanuniyye fi'l-hacr ve'n-nefakat ve'l-mevaris ve'l-vasiyye*. Beyrut.
- Süleyman Çelebi. (1980). *Mevlid - Vesiletü'n-Necat*. Dergâh Yayınları.
- Şaban, Z. (1993). *el-Ahkâmü's-şer'iyye li'l-lahvali's-şahsiyye*. Bingazi.
- Şahan, R. (2024). Kur'an-ı Kerim'de Yetim. *Bütün Yönleriyle Yetim* içinde (s. 27-53). Ensar Neşriyat.
- Şahin, S. (2024). İslam Hukukunda Yetim Malının Korunmasına Yönelik Hükümler, *Bütün Yönleriyle Yetim* içinde (s. 113-141). Ensar Neşriyat.
- Şihâbuddîn Ahmed b. İdrîs Karâfi. (1998). *Envâru'l-burûk fi envâi'l-fürûk*. Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye.
- Topal, Ş. (2024). Günümüzde ve Gelecekteki Yetimlik Olgusuna Fikhî Bir Bakış. *Bütün Yönleriyle Yetim* içinde (s. 91-101). Ensar Neşriyat.
- Uraz, M. (1939). *Türk Edip ve Şairleri*. Tefeyyüz Kitabevi.
- Uzunçarşılı, İ. H. (1988). *Osmanlı Tarihi*. Türk Tarih Kurumu Yayınları.
- Zeydân, A. (2002). *el-Medhalü lidirâseti's-şer'i'ati'l-İslâmiyye*. Müessesetü'r-Risâle.
- Zeydan, A. (2012). *el-Mufasssal fi ahkâmi'l-mer'e*. Dimaşk.
- Zeynüddîn b. İbrâhîm b. Muhammed el-Mısırî İbn Nüceym. (2015). *el-Bahru'r-râik şerhu Kenzi'd-dekâik*. Dâru'l-Marife.
- Zuhaylî, V. (1985). *el-Fikhü'l-İslâmî ve Edilletüh*. Dâru'l-Fikr.

Makaleler

- Ağırman, C. (2007). Fert ve Toplumun Yetim ve Öksüzlere Karşı Sorumlulukları. *Dinbilimleri Akademik Araştırma Dergisi*, 7(2): 9-30.
- Akıncı, S. (1970). 3 Mezar Taşı 3 İlim Adamı. *Hayat Tarih Mecmuası*, 6(2): 76-79.
- Boz, M. N. (2020). Kur'an ve Hadis Ekseninde Yetime Bakış. *Dini Araştırmalar*, 23(57): 233-250.
- Çelik, Y. (2019). Emevî Halifesi Ömer b. Abdülazîz'in Sosyal Hizmet Uygulamaları. *Dergiabant*, 7(14): 616-636.
- Ertuç, H. (2009). İslamda Yetimlerin Hukuki Statüsü. *Atatürk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 31: 127-150.
- Evans, T. (2016). God's Special Trio: Foreigners, Fatherless and Widows. *Journal of Adventist Mission Studies*, 12(2): 121-130.
- Imber, C. (1999). Osmanlı Hanedanı Efsanesi. Dr. Seyfettin Erşahin (çev.). *İslâmi Araştırmalar Dergisi*, 12(1): 17-27.
- Karatay, A. (2017). Türkiye'de Koruyucu Aile: Kökenleri, Gelişimi ve Bugünü. *Üsküdar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 5: 389-427.
- Ortaylı, İ., "Osmanlı Devleti'nde Kadı", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2001), 24/71.
- Öz, M. (1999). Klasik Dönem Osmanlı Siyasî Düşüncesi: Tarihi Temeller ve Ana İlkeler. *İslâmi Araştırmalar Dergisi*, 12(1): 27-33.
- Şahan, R. (2022). Tefsir ve Belağat Açısından Lâm-ı Ta'rif (Belirlilik Takısı) ve Marife-Nekra'ya Dair Örnek Ayetler. *İhya Uluslararası İslam Araştırmaları Dergisi*, 8(1): 374-403.
- Türkmenoğlu, M. A. (2021). Osmanlı Klasik Döneminde Sipahi, Köylü ve Devlet. *Selçuk Türkiyat*, (53). 485-203
- Yazıcı, N. (2007). Osmanlılarda Yetimlerin Korunması Üzerine Bir Değerlendirme. *AÜİFD*, 48(1): 1-46.
- Yerlikaya, Ü. (2017). Hanefî Borçlar Hukuku Literatüründe Teaddî Kavramının Anlam Çerçevesi: Teaddî-Hukuka Aykırılık-Kusur İlişkisi Bağlamında Bir İnceleme. *Diyanet İlmî Dergi*, 53(3). 25-51.

Bildiriler

- Ocak, A. Y. (1989). İbn Kemâl'in Yaşadığı XV. ve XVI. Asırlar Türkiye'sinde İlim ve Fikir Hayatı. *Şeyhülislâm İbn Kemâl Sempozyumu Bildiri Kitabı* içinde (s. 31-38). Ankara.

Tezler

- Aydın, A. (2013). *Hanefî Fıkıh Literatüründe Öldürme Suçunun Maddî ve Manevî Unsurlarıyla İlgili Kavramların Gelişimi (Hicrî 4-9. Asırlar)* (Yayınlanmamış Doktora Tezi) Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Bakkal, Ş. (2021). *Yetimin ve Yetimliğin Öyküsü Paralelinde Yetimhane Yapılarının Mimari Gelişimine Kronolojik Bir Bakış* (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Mimar Sinan Güzel Sanatlar Üniversitesi Fen Bilimleri Enstitüsü.
- Cinpolat, S. (2017). *Yahudilik, Hristiyanlık ve İslam'da Çocukluk Dönemi ile İlgili İnanç ve Uygulamalar (Fenomenolojik Bir Yaklaşım)* (Yayınlanmamış Doktora Tezi). Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Düzenli, P. (2007). *Osmanlı Hukukçusu Şeyhülislâm Ebussuûd Efendi ve Fetvâları* (Yayınlanmamış Doktora Tezi). Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- İstîti, M. C. H. (2007). *Hukûku'l-Yetîmi fî'l-Fıkhî'l-İslâmî* (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Necâhu'l-Vataniyye Üniversitesi.
- Kuzeh, M. A. (2011). *Ahkâm Mali'l-Yetîmi fî Fıkhî'l-İslâm* (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Filistin.

- Uluşal, N. (2006). *Kur'an'da Yetim Kavramı* (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Şer'au Bintu Saîd b. Hamd el-Kahtânî. (1430-1431/2009-2010). *el-Yetîm ve Mu'âmeletühu fî'l-Kur'âni'l Kerîm* (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Câmîatü'l-İmam Muhammed b. Suûd el-İslâmiyye.

Ansiklopedi Maddeleri

- Akgüngüz, A. (1994). Ebussuûd. *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* içinde (s. 365-371). Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları.
- Apaydın, H.Y. (2001) Karz. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* içinde (s. 520-525). Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları.
- Arı, A. (2013). Yetim. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* içinde (s. 501-503). Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları.
- Atar, F. (2007). Nikâh. *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* içinde (s. 112-117). Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları.
- Aydın, M. A. (2001). İstidane. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* içinde (s. 322). Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları.
- Bardakoğlu, A. (2013). Vesâyet.
- Canan, İ. (1995). Enes b. Mâlik. *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* içinde (s. 234-235). Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları.
- Dönmez, İ. K. (2010). Şüf'a. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* içinde (s. 248-252). Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları.
- Erkal, M. Zekât. (2013). *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* içinde (s. 197-207). Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları.
- Fayda, M. (1995). Fey. *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* içinde (s. 511-513). Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları.
- Kandemir, M. Y. (2012). Ümmü Seleme. *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* içinde (s. 328-330). Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları.
- Ocak, A. Y. (1991). Anadolu / Tarih. *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* içinde (s. 110-116). Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları.
- Öz, M. vasî. *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* içinde (s. 546-547). Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları.
- Uraler, A. (2012). Ümmü Habîbe. *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* içinde (s. 318-319). Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları.

Sözlük Maddeleri

- İbn Manzûr. (1410/1990). Ytm. *Lisanu'l-Arab* içinde (s. 645). Daru's-Sadr.
- İbn-i Fâris. (1404/1984). *Mücmelü'l-luğa* içinde (s. 119). Beyrut.
- Râgıb el-İsfahânî. (1992). v-l-y. *el-Müfredât Elfâzı'l-Kur'an* içinde (s. 1181). Dâru'l-Kalem.
- Şemseddin Sâmî. (1306). *Kâmûsu'l-a'lâm*. İstanbul.

İnternet Kaynakları

- United Nation International Children's Emergency Fund (UNICEF), "Protecting child rights in a time of crises", *Annual Report 2021*, <https://www.unicefturk.org/yazi/faaliyet-raporlari>, 2021, (Erişim:16/10/2024).